

Takács Judit

Homoszexualitás és társadalom

Ú·M·K

Takács Judit
Homoszexualitás és társadalom

*Mert vízre vágyik mind,
kitikkadt kedvét hogy megmedvesítse:
forrásra lel, leül egy kőre
– aztán ki tudja, mi lesz belőle,
ha már ivott!*

Köszönetnyilvánítás

Ez a könyv 2002-ben megvédett doktori disszertációm alapján készült. Nagy bánatomra 2002 szeptembere óta Édesanyámnak már csak némán tudok köszönetet mondani mindazért a szeretetért és támogatásért, mellyel mindig életet öntött belém, munkára ösztönzött és lehetővé tette számomra a munkálkodást.

Könyvem nem jöhetett volna létre a családom és a barátaim által teremtett szerető, segítő háttér nélkül. Köszönöm mindenekelőtt Chrisnek, kis Chrisnek, Gergőnek, Pirosnak, Attilának és Eszternek, hogy elviseltek, és amiben tudtak, segítettek.

Köszönöm a szakmai támogatást, a baráti közreműködést és a gyakorlati segítséget Bartha Attilának, Henning Bechnek, Bessenyei Nórának, a BKÁE Szociológia Tanszékének, Bencze Gábornak, Camaráné Balogh Erzsébetnek, a CEU Gender & Culture programjának, Csepeli Györgynek, az ELTE Szociológia Intézetének, Erős Ferencnek, Füstös Lászlónak, H. Sas Juditnak, Hadas Miklósnak, Hanák Katalinnak, Gert Hekmának, Manfred Herzernek, Hrico Ivánnénak, Juhász Gézának, Kassai Melindának, Kárpáti Józsefnek, Keresztes Zoltánnak, Messing Verának, Nagy Piroskának, Láner Lászlónak, Losonczi Ágnesnek, a Medical College of Wisconsin CAIR intézetének, Mocsonaki Lászlónak, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének, Nagy Piroskának, Neményi Máriának, Pálfi Balázsnak, Szalai Júliának, Szehefnerné Gombás Panninak, Tamás Pálnak, Tibori Tímeának, Tóth Olgának, Tóth Lászlónak, Zorándy Sárának, valamint meleg barátaimnak és segítőimnek.

Budapest, 2004. február 5.

Takács Judit

Tartalom

<i>Bevezetés</i>	00
Hipotézis	00
Homoszexuális identitás mint társadalmi tünet	00
A kutatás társadalmi relevanciája	00
A könyv felépítése	00
<i>1. A homoszexualitás történetileg változó kontextusai</i>	00
1.1. Homoszexualitás: a szó megjelenése	00
1.2. Homoszexualitás: a kategória lehetséges tartalmai	00
1.3. Összegzés	00
<i>2. A homoszexualitás politikája</i>	00
2.1. A homoszexualitás politikájának meghatározása: általános dilemmák	00
2.1.1. A homoszexualitás jelentése identifikációs kontextusban	00
2.1.2. A homoszexualitás jelentése attribúciós kontextusban	00
2.2. A homoszexuális politika korlátai	00
2.3. Összegzés	00
<i>3. A homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdök Magyarországon a jogalkotás és a jogalkalmazás tükrében</i>	00
3.1. Az Alkotmánybíróság 2002. szeptember 3-i határozata és az azt megelőző helyzet	00
3.2. A kívánatos heteroszexualitás normája a magyar jogtörténetben	00
3.3. Az antidiszkriminációs szabályozás felé	00
3.5. Összegzés	00

4. <i>A homoszexualitás médiabeli láthatósága és láthatatlansága Magyarországon</i>	00
4.1. A homoszexualitásról a HVG-ben (1993–2000)	00
4.2. A homoszexualitás és a magyar reklámetika – Esettanulmány	00
4.3. Összegzés	00
5. <i>Magyar meleg férfiak értékválasztási sajátosságai</i>	00
5.1. A négy minta mediánértékeinek összehasonlító vizsgálata	00
5.1.1. A mediánértékek korrelációs vizsgálata	00
5.2. Az átlagértékek szóródásának vizsgálata szignifikancia-szint és linearitás szempontjából	00
5.3. A minták vizsgálata sokdimenziós skálázással	00
5.4. A homoszexualitás mint identitásképző tényező az értékválasztások tükrében - Összegzés	00
6. <i>A homoszexualitás szociális reprezentációja magyar meleg férfiakkal készített interjúk tükrében</i>	00
6.1. A minta	00
6.2. Pillanatkép az 1980-as évek magyar homoszexuális szubkultúrájáról	00
6.3. Terminológia	00
6.4. Jó (ma Magyarországon) melegnek lenni?	00
6.4.1. „Viszonylag jó (ma Magyarországon) melegnek lenni.”	00
6.4.2. „Nem jó (ma Magyarországon) melegnek lenni.”	00
6.5. Homoszexualitás: adottság és/vagy választás?	00
6.6. Identitásfenyegetések	00
6.7. Összegzés	00
7. <i>Összefoglalás</i>	00
A leglényegesebb megállapítások	00
További kutatási irányok kijelölése	00
<i>Irodalom</i>	00

Bevezetés

A szociológia – mint „varázstalanító” tudomány – születése a modernizációs folyamatba illeszthető, mégis a szexualitás máig tartó szociológiai „varázstalanítása” csak az 1950–60-as években a kezdődhetett meg. A homoszexualitást társadalmi jelenségként vizsgáló munkámmal szeretnék egy kis lépéssel közelebb jutni a homoszexualitással kapcsolatos kérdéskör magyarországi „varázstalanításához” és talán jobb megértéséhez.

A homoszexualitás többféleképpen értelmezhető fogalom, melynek lényege az azonos nemű emberek közötti érzelmi és/vagy szexuális kötődés. Homoszexuális tapasztalat és magatartásforma mindig is létezett: a világ kultúráit etnográfiai szempontból leíró ún. Murdock-atlaszból kiderül, hogy a „társadalmak 60%-ban megtűrték vagy intézményesítették a férfi homoszexualitást, és természetesen a többi társadalomban is előfordul” (Csányi, 1999:203–4). A képlékeny és reflektálatlan homoszexuális tapasztalatok tudatosodása, azaz a homoszexuális identitással bíró alanyok kialakulása azonban modern kori jelenség.

A homoszexualitás normasértő viselkedésként való elítélő meghatározása régi hagyomány; annyira régi, hogy sokan hajlamosak egyenesen a természet törvényeivel – bármit is jelentsen ez – összeegyeztethetetlen, funkciótlan – hiszen nem reprodukív –, így kiiktatandó elhajlásokként értelmezni. Az ilyen megközelítések az emberi szexualitás funkciói közül a reprodukciót – az utódok létrehozását – kiemelt fontosságúként kezelik, míg a feszültségoldás és az agressziócsökkentés emberi alapszükségleteinek kielégítését elhanyagolják. A homoszexuális magatartás ritkán hangoztatott előnyös evolúciós funkcióit Csányi Vilmos etológus így foglalja össze:

„Jól ismert, hogy a csoporttársadalmakban, evolúciósan is számottevő ideig, általában magasabb volt a férfiak aránya, mint a nőké. Ezt részben a szülések miatti nagyobb női halandósággal, részben pedig a leánysecsemők egy részének megölésével magyarázzák. A férfiak aránya 1,3 körül volt. [...] A gyakran előforduló poligámia miatt a domináns férfiak még a ki-

sebb létszámú női populációból is jóval nagyobb arányban részesedtek. Evolúciós szempontból ilyen helyzetekben mindenképpen megoldandó a férfiak szexuális vetélkedésének biológiai és kulturális eszközökkel történő erős redukciója. A férfi homoszexualitás felerősödése lehetett a vetélkedés csökkentésének egyik eszköze, ugyanakkor ez, még látens formájában is, jelentősen hozzájárulhatott a férfi–férfi kötődés megerősödéséhez. A nyugati társadalmak korai fejlődésük során, különösen a zsidó-keresztény kultúrák megjelenésekor, olyan körülmények között éltek, ahol a gyors szaporodás a csoport számára nagy előnnyel járt. A pástortársadalmak állandó problémája volt az intenzív expanzió, érthető tehát, hogy ezek a kultúrák igyekeztek a homoszexualitást elnyomni és mint természetellenes viselkedést, minden eszközzel megbélyegezni.” (Csányi, 1999:204)

A szociológia számára azonban elsősorban a homoszexualitás társadalmi kategorizációja válik kutatásra érdemes témává, hiszen az egyéni homoszexuális magatartás már régóta – történetileg és kulturálisan – különböző társadalmi válaszreakciókat kiváltó ingerként működik. A társadalomtudományi megközelítés feladata – a megfigyelésen túl – ezeknek az inger–reakció kölcsönhatásoknak a mélyén megbúvó konfliktusok elemzése. A homoszexualitás vizsgálata során ugyanis megkérdőjeleződik sok korábban magától értetődő fogalom, amelyek mai életformánk alappilléreiként szolgálnak: többek között a férfi és a női szerepek, a család, az emberi szexualitás célja és e cél megválasztásának szabadsága, illetve tágabban az egyéni viselkedésnek a – mindenkori hatalom általi – szabályozása.

A 20. század közepétől a közbeszéd (*public discourse*) részévé vált homoszexualitásról különböző társadalmi mozgalmak fogalmazták meg a társadalom megváltoztatásának szükségességéről szóló üzeneteiket. A kezdeti szerveződések – például az 1950–60-as évek amerikai ún. homofil mozgalmi –, melyek nem a társadalom széleskörű megváltoztatását, hanem saját jogaik és szabadságuk biztosítását helyezték előtérbe, Claus Offe terminológiájával élve inkább „tiszán társadalmi” vagy „szociokulturális mozgalmaknak” tekinthetők; míg a későbbi – különösen a leszbikus feminista és meleg felszabadító (*gay liberation*) – mozgalmak attól nyertek „politikaibb” – vagy „szociopolitikai” – jelleget, hogy célkitűzéseiket alapvető társadalmi intézmények megkérdőjelezésével és átalakításával kívánták elérni. Ezeknek a mozgalmaknak – és az általuk létrehozott társadalmi és kulturális homoszexualitás-reprezentációknak – a kutatása szintén bevonódott a szociológiai érdeklődés körébe.

Hipotézis

Dolgozatom központi kérdése, hogy vajon identitásképző tényező-e a mai magyar társadalomban a homoszexualitás. *Hipotézisem szerint a mai magyar társadalomban – ellentétben több nyugati társadalommal – a homoszexualitás társadalmi kategóriájának – még – jelentős identitáskonstruáló ereje van.*

Vizsgálódásaim elméleti háttéréül a homoszexualitás társadalmi konstrukcióként való megközelítése szolgál. A 20. század második felétől kibontakozó társadalmi konstrukcionista megközelítés – amely magában foglalja többek között a minősítési és a fenomenológiai elméleteket, főként Howard Becker és Erving Goffman munkáit, illetve Plummer szimbolikus interakcionista szexuális stigma értelmezését – a szexualitás modern kategóriáit, elsősorban a hetero- és a homoszexualitást, társadalmi-történeti képződményekként értelmezi. Ebben a kontextusban ‘a homoszexuális’ egy történelmen túli (*transhistorical*) és univerzálisan fellelhető embertípusként jelenik meg – azzal a megszorítással, hogy a homoszexuális vágy egy olyan külön(leges) embertípust, illetve társadalmi identitást hív életre, amely a modern nyugati társadalmak sajátossága.

Hasznosítani kívánom a társadalmi konstrukcionizmus sajátos elágazásának tekinthető, a dekonstrukció szükségességét hirdető *queer*-elmélet néhány felvetését is, amely a homoszexuális alany elnyomásának és felszabadításának kizárólagos tanulmányozásán túl a szexuális tudásokat létrehozó társadalmi gyakorlatok és diskurzusok elemzésére törekszik:

„A modern nyugati afirmatív homoszexualitás-elmélet természetessé teheti, illetve normalizálhatja a meleg alanyt ..., de ez továbbra is együtt jár azzal, hogy a hetero- és a homoszexualitás megmarad a szexuális és társadalmi identitások alapkategóriáinak. [...] A hetero- és a homoszexualitás nem egyszerűen identitások vagy társadalmi státusok, hanem tudáskategóriák, egy testekről, vágyakról, szexualitásokról, identitásokról szóló nyelvezet részei, egy normatív nyelv, amely erkölcsi határvonalakat és politikai hierarchiákat jelöl ki.” (Seidman, 1996:12)

Így dolgozatom egyik jellemző sajátossága a homoszexualitás mint tudáskategória megközelítése: a homoszexualitást leíró társadalmi nyelvezet vizsgálata és ennek a társadalmi erőviszonyokat visszatükröző nyelv elsajátításának elemzése. Ennek megfelelően először feltérképe-

zem a homoszexualitás társadalmi kategóriája köré épült nemzetközi és magyar elméletrendszer, valamint áttekintem a homoszexualitás-kategória különféle társadalmi környezetektől függő jelentéstartalmainak és az ezekhez kapcsolódó eltérő gyakorlati, politikai, jogi következményeket. Majd dolgozatom empirikus részében egyrészt arra keresem a választ, hogy az önmagukat melegként azonosító magyar férfiak értékválasztásbeli sajátosságai értelmezhetők-e egyfajta homoszexuális identitás meglétének indikátoraiként; másrészt pedig azt vizsgálom, hogy milyen a viszony a homoszexualitás társadalmi kategóriájának Magyarországon észlelhető tartalma és az önmagukról – mint férfiakkhoz vonzódó férfiaktól – alkotott képük között. A válasz ugyanis rávilágít a homoszexualitás társadalmi kategóriájának csoportképző és – kulturálisan meghatározott – identitáskonstruáló erejére, valamint ennek korlátaira is.

Empirikus kutatásaimhoz (az értékválasztások elemzésénél) kvantitatív és (az interjúelemzéseknél) kvalitatív módszereket egyaránt hasznosítani kívánok. Dolgozatom empirikus része kizárólag meleg férfiakkal foglalkozik: olyanokkal, akik férfiként férfit szeretnek, férfiakhoz vonzódnak, férfiakra vágnak, férfitartnerrel élnek vagy szeretnék élni az életüket. A férfi és a női homoszexualitás társadalmi megnyilvánulási formái között ugyanis olyan jelentősek a különbségek, melyeknek együttes vizsgálata szétfeszítette volna e dolgozat kereteit.

A társadalmi nemi szereprendszer kontextusában a homoszexualitás vizsgálata természetesen sokat elárul a férfiasság és a nőiesség egymással összefüggésben változó társadalmi tartalmairól, de én ezekre a tartalmakra vonatkozóan – nagymértékben a társadalmi nemi szereprendszer jellegzetes egyenlőtlenségei miatt – elsősorban az évszázadok során több nyomot hagyó és láthatóbban funkcionáló férfi homoszexualitás irányából vonhattam le következtetéseket. A női homoszexualitás jelenségében tetten érhető kettős kisebbségi lét – vagy kettős elnyomás – jellegzetességeinek közelebbi tanulmányozásáról ezért le kellett mondanom. Ugyanígy el kellett tekintenem az etnikai és a szexuális kisebbséghez való tartozás lehetséges egymásra vetüléseinek, illetve összefüggéseinek elemzésétől. E témákat nagyon fontos, további kutatásra váró területeknek tartom, amelyekkel a jövőben – akár e kutatásommal összefüggésben vagy ezt kiterjesztve – mindenképpen foglalkozni kell.

Homoszexuális identitás mint társadalmi tünet

Kutatásaim történetileg igazolódni látszó előfeltevése, hogy a jól körülhatárolható – kívülről tulajdonított, majd az érintettek által internalizált – homoszexuális identitások létezése egyfajta társadalmi tünetként azonosítható. Henning Bech dán szociológus munkáiból kitűnik, hogy a homoszexualitás mint identitásképző tényező a modernitás jellegzetes termékének tekinthető: vagyis csak meghatározott típusú – modern – társadalmakra jellemző. A korábbi időszakhoz képest itt a – Foucault szóhasználatával élve – külön(leges) homoszexuális embertípus megjelenése jelentette a legnagyobb változást: a korábban is létező – a zsidó-keresztény kultúrákban elutasított – gyakorlatok egységesítő – és leszűkítő – kategorikus megnevezése, illetve ennek és egyfajta monolitikus identitásnak az egymással való megfeleltetése. A későbbi – posztmodern, későmodern? – időszakból visszatekintve viszont megkérdőjelezhető a homoszexuális identitások létjogosultsága: a társadalmi viszonyok átalakulásával fokozatosan eltűnnek a – különböző szexuális gyakorlatok társadalmi jutalmazása, illetve büntetése révén elkülönülő – homoszexuális és a heteroszexuális létformák lényegi különbségei és így egyre több helyen lehetünk tanúi annak, hogy a homoszexualitás elveszti identitásképző potenciálját. Mindennek velejárója, hogy a homoszexuális gyakorlatokra, illetve a homoszexuálisokra már nem koncentrálódik kényszeresen társadalmi figyelem: s míg az azonos neműek vonzalma továbbra is lényeges jellemzője marad az egyéni életszervezésnek, nem képez akadályt az egyének társadalmi integrációjában.

Mindezek alapján a homoszexualitás identitásképző tényezőként való funkcionálása azt jelzi, hogy az adott társadalomban az egymást kizáró monolitikus – heteroszexuális, homoszexuális – identitásminták az uralkodóak, melyek esetenként komolyan veszélyeztethetik az egyének társadalmi boldogulását. Röviden: a homoszexuális identitás elsősorban a megbélyegző társadalmi megkülönböztetés terméke, a gyakorlati életben is megtapasztalható hierarchikus elkülönítése, mely általánosan az egyéni – nemcsak szexuális, de akár etnikai, vallási, politikai gondolkodásbeli – különbözőséghez való jog elutasításának társadalmi tüneteként értelmezhető. Ilyen értelemben dolgozatom fontos adalékot szolgáltathat a magyar társadalom „különbözőségétűrésének” megítéléséhez.

Vagyis azt állítom, hogy minél nagyobb mértékben találhatók meg egy társadalomban az egyéni – esetünkben a szexuális – különbözőség elutasítására utaló jegyek, annál jellemzőbbek az e különbözőség mentén kialakuló – sokszor csak nagy nehézségek árán felvállalható – egyéni és csoportidentitások. Persze meg kell jegyezni, hogy az etnikai kisebbségi identitások mintájára kialakított, nyugati mintákból örökölt szexuális kisebbségi identitásmodellekben a homoszexuális identitás hangsúlyozottan csak amolyan – Weeks szóhasználatával élve – „szükséges fikcióként” szerepel: a megkülönböztetés elleni harc átmenetileg hasznosítható, de hosszabb távon esetleg kínosan (ön)korlátozó kellékeként.

A kutatás társadalmi relevanciája

A homoszexualitással foglalkozó társadalomkutatóknak szegezett két leggyakoribb kérdés talán, hogy milyen a homoszexuálisok és társadalmi elfogadottságuk százalékos aránya egy adott társadalomban. Dolgozatom alapján egyik kérdésre sem adható konkrét válasz, de bízom benne, hogy az itt felsorakoztatott érvek és kutatási eredmények meggyőzik az olvasót arról, hogy nem ezek a leglényegesebb kérdések. Annál ugyanis, hogy hány homoszexuális személy él egy társadalomban, sokkal lényegibb azt vizsgálni, hogy mitől válik ez a kérdés sokak számára annyira érdekesítővé. És különben is: kik azok a homoszexuálisok? Bár az önmeghatározás szabadsági fokát tekintve más – például etnikai – kisebbségekhez képest a homoszexuálisoknak nagyobb a mozgástere, hiszen általában nincsenek a testükkel megjelölve, a szabad önmeghatározás addig nem csak a homoszexuálisoknak és más kisebbségeknek, de mindenki számára illúzió marad, amíg a társadalmi-kulturális normarendszer kényszerekből és nem választható opciókból áll.

A homoszexualitás társadalmi elfogadottságának mérésére gyakran alkalmazzák azt a módszert, hogy az embereket megkérdezik, mit gondolnak erről a kérdésről. Az így kapott eredmények azonban Magyarország tekintetében elég ellentmondásosak.¹ Egy 1991-es nemzetközi kutatás arra az eredményre jutott, hogy Magyarország a többi kelet-európai ország átlagánál – sőt a nyugati átlagnál is – elfogadóbb a homoszexuali-

1 Az itt említett kutatások mind reprezentatív mintával készültek.

tással kapcsolatban.² Egy 1993-as nemzetközi adat szerint viszont a megkérdezettek 85 százaléka gondolta azt Magyarországon, hogy a homoszexualitás minden körülmények között „megbocsáthatatlan”.³ Egy 1994-es magyar felmérés azt mutatta, hogy a megkérdezettek 78,6 százaléka „mindenféleképpen helytelenek” ítélte, ha két azonos nemű felnőttnek szexuális kapcsolata van egymással.⁴ Egy 1995-ös magyar adat szerint a válaszadók 74,6 százaléka az azonos neműek együttélését, 73,6 százaléka két férfi, 71,6 százaléka pedig két nő szerelmét nem tartotta elfogadhatónak.⁵ Tóth László 1991-es és 1996-os eredményei viszont az elutasítás radikális csökkenésére és a tolerancia óriási mértékű növekedésére utaltak a vizsgált időszakban.⁶

Az egymással esetenként nem túlságosan harmonizáló eredmények értelmezését nem érzem feladatomnak, de annyit talán meg lehet jegyezni, hogy az adatok ellentmondásosságában – más tényezők mellett – szerepet játszhat a homoszexualitás fogalmi tisztázatlansága is.

Az előítéletesség és tekintélyelvűség vizsgálatával foglalkozó kutatások eredményei alapján viszont arra lehet következtetni, hogy a különféle – etnikai és szexuális – kisebbségek elutasítása egymással bizonyos mértékig együtt jár és társadalmi gyökereik is hasonlóak (vö.: Fábíán–Sik, 1996; Erős–Fábíán, 1999).

A mai magyar társadalomkutatás központi témái között szerepel az előítéletesség, az idegenellenesség és a tekintélyelvűség vizsgálata különösen a társadalmi többségtől etnikailag és kulturálisan különböző csoportokkal kapcsolatban. E kutatások fontos motivációja a társadalmi

2 A homoszexualitás iránti megengedő attitűdök (tíz fokú skálán 8-10-es eredmények a válaszadók százalékában megadva): Csehország – 17,4; NDK – 18,8; Lengyelország – 3,6; Szlovákia – 10,2; *Magyarország – 14,7*; Bulgária – 3,8; *Kelet-Európa (átlag) – 9,1*; *Nyugat (átlag) – 13,9* (vö.: Ester [et al.], 1994:223).

3 Ugyanez az adat néhány környező országban a következőképpen alakult (a teljes egyetértésüket kifejező válaszadók százalékában megadva): Ausztria – 52; Olaszország – 49; Szlovénia – 66; Horvátország – 49; Románia – 87 (vö.: Inglehart [et al.], 1996; Stulhofer, 1996:157).

4 TÁRKI–ISSP Family Modell kutatás 1994 – Az adatközlést köszönöm Tóth Olgának.

5 MEDIÁN Omnibusz kutatás 1995 – Az adatközlést köszönöm Tóth Lászlónak.

6 Tóth László kutatásai alapján 1991-ben 69,2%, 1996-ban 30,8% vélte a homoszexualitást elutasítandó, rossz dolognak, míg 1991-ben 17,4%, 1996-ban 45,4% tartotta elfogadhatónak. (Tóth László közlése alapján, lásd még: HVG 1997.08.30., 87.)

feszültségforrások feltárása és elemzése révén a hatékony társadalmi integráció és az önazonosság megőrzése, fenntartása vagy esetenként kivívása közötti kényes egyensúly előmozdítása. A homoszexualitás társadalomtudományos vizsgálata is ebbe a vonulatba illeszthető: kutatásommal arra törekszem, hogy a társadalmi előítéletesség eddig kutatatlan – a homoszexuális identitás problematikájában fontos magyarázóerővel bíró – dimenzióit tárjam fel.

A könyv felépítése

Az első fejezetben a homoszexuálisról szóló nyelvezet és tudáskategóriák elemzésével áttekintem a homoszexuális kategória tartalmának és kontextusainak történeti változásait a természetellenes bűn fogalmától a homoszexualitás emberi jogi megközelítéséig.

A második fejezet a homoszexualitás politikájának fogalmát identitáspolitikai megközelítésben határozom meg. A tanulmány első részében a homoszexualitás jelentéseit vizsgálom a csoportközi magatartásformákat magyarázó szociálpszichológiai elméletek felhasználásával, majd a homoszexuális identitás esszencialista és konstrukcionista értelmezési kereteit hasonlítom össze.

A magyar jogalkotásban és jogalkalmazásban tükröződő homoszexualitás-kép bemutatása és elemzése a harmadik fejezet központi témája. A rövid jogtörténeti áttekintést nyújtó tanulmány a homoszexualitás büntetőjogi kezelésére koncentrál, mivel ez az – emberek életébe potenciálisan a legradikálisabb módon beavatkozó – jogág szolgálhat a homoszexuálisokat érintő intézményesített diszkrimináció alapjául.

A negyedik fejezetben a homoszexualitás magyar médiareprezentációit – illetve ezek hiányát – vizsgálom elsősorban a HVG nyolc évfolyamának kvantitatív tematikus tartalomelemzésével. Itt a homoszexualitás társadalmi észlelhetőségére vonatkozó következtetések levonására nyílik lehetőség.

Az ötödik fejezetben egy saját adatbázissal végzett kvantitatív empirikus szociológiai vizsgálat eredményeit ismertetem. A vizsgálat célja az önmagukat melegként azonosító magyar férfiak értékválasztási sajátosságainak feltárása. Az alkalmazott empirikus módszerek – többek között többdimenziós skálázás – segítségével kimutathatóvá válik, hogy a

válaszadók homoszexualitása jelentős értékbefolyásoló tényezőnek tekinthető-e.

A hatodik fejezetben kvalitatív empirikus módszerekkel dolgozom: az általam gyűjtött interjúk alapján a homoszexualitás szociális reprezentációját kívánom minél részletesebben feltárni. A homoszexualitás szociális reprezentációját tekintem ugyanis a homoszexuális identitások talán legfontosabb „alapanyagának”. Következtetéseim megalapozását segítik egy 1983-ban végzett, módszertanilag hasonló vizsgálat eredményei, melyek segítségével lehetőségem nyílik a rendszerváltást megelőző és követő helyzet – egyes szempontok szerinti – összehasonlítására is.

1. A homoszexualitás történetileg változó kontextusai⁷

7 Köszönet Hanák Katalin, H. Sas Judit, Losonczy Ágnes, Neményi Mária és Szalai Júlia munkámmal kapcsolatos gondolatébresztő kommentárjaiért.

Ebben a fejezetben arra vállalkozom, hogy röviden áttekintsem a homoszexuális kategória tartalmának és kontextusainak történeti változásait a természetellenes büntől a homoszexualitás emberi jogi megközelítéséig.

A homoszexualitás társadalmi kategorizációjának alapja elvileg két egymásnak ellentmondó felfogás, a homoszexualitást állapotként, illetve szerepként értelmező megközelítés. Az állapotelmélet szerint a homoszexualitás természetesen – biológiailag, pszichológiailag – meghatározott állapot, míg a szerepelméletben a homoszexualitás bizonyos társadalmi elvárásoknak megfelelő, társadalmilag meghatározott szerep, mely az adott történeti és kulturális környezet függvényében változhat.

Az állapotelmélet egyik legfontosabb vonása az, hogy kategorikus állapot kínál a társadalmi ellenőrzőrendszer számára, mert jól elkülöníthetővé teszi a megengedhető viselkedést a megengedhetetlentől (vö.: McIntosh, 1968). A szerepelmélet ilyen módon való alkalmazását viszont gátolja a homoszexuális szerep változékonysága.

A homoszexualitással kapcsolatos kutatás ennek megfelelően alapvetően két nagy csoportba osztható. Az egyik a homoszexualitást veleszületett adottságként közelíti meg. Ebben az esetben nyilvánvaló a meghatározott eredet elfogadása: valaki azért homoszexuális, mert ilyennek született, illetve bizonyos jellegzetességei egyes, tágabb körben nem tapasztalható sajátosságok következtében csak így alakulhattak. Idetartoznak a prenatális, hormonális, agyi, genetikai, illetve bizonyos pszichikai elváltozásokkal érvelő eredetmagyarázatok.

A másik csoport a homoszexualitást társadalmi konstrukcióként értékeli, mely konstrukciónak a jelentése az adott társadalom értelmezésétől függ. Az egyértelműen meghatározható eredet keresése ebben a megközelítésben mellékes probléma: sokkal jelentősebb a jelenség értelmezése az adott kontextusban. A kérdés tehát nem az, hogy valaki

mitől lett homoszexuális, hanem az, mit jelent homoszexuálisnak lenni egy adott környezetben.

Az alábbiakban arra törekszem, hogy minél több lehetőséget sorra véve megvizsgáljam a rendelkezésre álló értelmezési kereteket, ugyanis noha homoszexuális tapasztalat és magatartásforma, úgy tűnik, mindig is létezett, a modern kori homoszexuális identitások a homoszexualitással kapcsolatba hozható különféle szakterületek és tudományok *szakértői* által megfogalmazott és társadalmilag újratermelt kategóriák körül kristályosodtak ki.

Először tehát azt kell felvázolni, hogy milyen anyagokból és formákból építkeztek ezek a *szakértők*, amikor létrehozták saját homoszexuális tárgyaikat és alanyaikat. Hiszen ezek tárgyak és alanyok népesítik be a különféle társadalmakra és kultúrákra jellemző tágas homoszexualitás-kategóriákat, ezek vannak jelen közvetve vagy közvetlenül a mindennapokban, és ezek válhatnak az egyéni identitások kiinduló és későbbi viszonyítási pontjaivá.

1.1 Homoszexualitás: a szó megjelenése

Ha identitásformáló tényezőknek nevezzük az egyénnek egy társadalmi kategóriával kapcsolatban önmagáról alkotott rendezett önértékelési készleteit és az ehhez kapcsolódó érzéseket (vö.: Cass, 1984), akkor a homoszexuális identitás, illetve a személyes identitás homoszexualitásnak szentelt szelete olyan önértékelést jelent, melyet az egyén a homoszexualitás társadalmi kategóriájához való viszonyával kapcsolatban alakít ki magáról. Az ilyen identitások kialakulásának előfeltétele tehát a homoszexualitás megnevezése és szavakba öntése, illetve e társadalmi kategória létezésének tudatosítása. Ilyen értelemben a homoszexualitás kognitív kategória, és a homoszexuális identitások kialakulásának jelentős akadálya a tabuként kezelés és a meg nem nevezettség, tehát a kognitív elszigeteltség.

Homoszexuális identitásokról ezért csak attól kezdve beszélhetünk, amikor egy társadalomban a homoszexualitást néven nevezik és értelmezik, vagyis ha társadalmilag megítélik. A homoszexualitás nyilvánosan először 1869-ben neveződött néven Kertbeny Károly – eredeti nevén Karl Maria Benkert – önmagát magyarnak valló műfordító és

publicista egyik, a homoszexuálisok jogaiért szót emelő politikai pamfletjében, aki a görög „homo” és a latin „sexus” szavak összeolvasztásával alkotta meg ezt az azóta széles körben elterjedt hibridet (vö.: Bul-lough, 1977; Herzer, 1990).⁸

A homoszexuális szót sokan orvosi ízű kifejezésnek érzik, ami annak köszönhető, hogy a 19. század végétől az 1970-es évekig e kifejezést az azonos neműek közötti vonzalmakat egyfajta patológikus jellemzőként, degenerációként, illetve betegségként kezelő medikalizált megközelítés sajátította ki. Pedig a homoszexuális szót megalkotó Kertbeny Károlyra éppen a homoszexuálisok jogainak korlátozása elleni fellépése és meglepően modern emberi jogi érvelése miatt emlékezhetünk.

Kertbeny újító terminológiáját érdemes egy kicsit közelebbről szemügyre venni, egyrészt mert két máig használatos – homoszexuális és heteroszexuális – szavunk innen kezdte pályafutását, másrészt pedig már e 19. században született kategorizációs rendszer is az emberi szexuális viselkedés összetettségének megragadására tesz kísérletet és – olykor rejtett – megnyilvánulási formáinak sokféleségét sugallja.

Kertbeny a monoszexualitás, homoszexualitás, heteroszexualitás és az állatokkal létesített szexuális kapcsolatra utaló, nehezen magyarázható „Heterogen” fogalmakat kezdte használni. A monoszexualitás, homoszexualitás és heteroszexualitás szavak ihletője valószínűleg a botanikai szakszóként a 19. század elejétől használatos ‘kettős nemiség’ értelmű biszexualitás kifejezés lehetett. Kertbeny pedig életrajzi jegyzetei szerint 1850-ben – a hatóságok előli bujdosása során – tíz hónapos lipcei kényszerpihenője alatt „szaktudományosan megtanulta a botanikát” (Kertbeny, 1857:123).

Az egyén önmagával folytatott – önkielégítő – szexuális gyakorlatára vonatkozó monoszexualizmuson belül Kertbeny megkülönböztetett „Onaniát” és mesterséges onanizmust. Az azonos neműek szexuális kapcsolatát jelentő homoszexualitást pedig négy altípusba sorolta: ide-

8 A homoszexualitás szó már 1868-ban feltűnt Kertbeny egyik magánlevelében (vö.: Kertbeny, 1868). 1990-ig valójában csak sejtethető volt, hogy Kertbeny a szerzője azoknak az 1869-ben névtelenül megjelent értekezéseknek, melyek a homoszexuális férfiak büntetőszanckciók alóli felszabadításáért emelt szót Poroszországban és a porosz dominanciájú Észak-Német Államszövetségben. Manfred Herzer német kutató azonban a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Kertbeny-kéziratok vizsgálatával már bizonyítani tudta Kertbeny szerzőségét (vö.: Herzer, 1986; Féray–Herzer, 1990).

tartozott a platonizmus, azaz az idősebb férfiak fiatalabb fiúk felé irányuló imádata, ami azonban nélkülözte a nemi szervek érintését és a tisztátalan gondolatokat; a kölcsönös onánia, azaz a kölcsönös (ön)kielégítés; a homoszexualitás női verziója, a tribadizmus és a – férfiak önkéntes anális közösülésére utaló – „Pygismus” aktív és passzív formáját. A „Heterogen” Kertbenynél a korábbi „Sodomia” vagy a „sodomia generis” néven említett cselekmények alanya lett, míg a „Heterosexual” a „Fornikation”, azaz a paráználkodás megvalósítóját jelölte (Oct Germ 297/422).

Kertbeny a szexuális hajlamok három alapvetően eltérő kielégítési módozatát különböztette meg, melyeket különböző személyiség típusoknak vélt megfeleltethetőnek. A szexuális hajlamok kielégítésének módja szerinti fő szexualitásformák a következők: monoszexualizmus vagy onanizmus, homoszexualizmus, valamint normálszexualizmus, azaz heteroszexualitás.

Kertbeny szerint a monoszexualizmus vagy onanizmus az a kielégülési mód, amit valószínűsíthetően mindenki gyakorol, különösen fiatalabb korban, a szexuális összevisszaság éveiben. De vannak olyan női és férfi onanisták – a népesség kb. hatoda –, akiknek veleszületett hajlamuk van a saját kezükkel, mesterséges eszközökkel vagy csupán fantáziálás általi önkielégítésre. A monoszexualizmus fizikai és mentális betegségekhez és „morális tekintetben a szív egoista megkeményítéséhez” vezethet a test legyengítése és a fantázia túlerőltetése miatt (Kertbenyt idézi Féray–Herzer, 1990:34).

A homoszexualizmus a népesség két százalékát érinti – legalábbis Kertbeny saját tapasztalataira alapozott becslése szerint. Idetartoznak a kizárólag kölcsönös onániát végzők, az aktív vagy „szuperférfias” és a passzív pigisták,⁹ valamint a szexuális ösztöneiket plátói módon, szexuális érintések nélkül kiélő platonisták csoportja. Kertbeny a homoszexualitást nem a korábbi elméleteknek megfelelően valamilyen fajta – például lélekbeli – női(es)séggel magyarázta: a homoszexualitás inkább a férfiaság egy különleges típusát képviseli, a homoszexuálisok tehát szexuális ösztönbeállítottságától függetlenül igazi férfiak.

Kertbeny a népesség többségének veleszületett szexuális kielégülési formájának a normálszexualizmust, azaz a heteroszexualitást tartotta. A heteroszexualitást „határtalan degenerációs kapacitása” különbözteti

9 Kertbeny a homoszexualizmuson belül a kölcsönös onániát gyakorlók arányát 9/10-re, a pigisták arányát pedig 1/10-re becsülte.

meg a monoszexualitástól és a homoszexualitástól. A heteroszexualitás ugyanis Kertbeny szerint a szexuális ösztön legerősebb megnyilvánulási formája, így a heteroszexuális hajlam kielégítésére irányuló vágy tartható a legkevésbé kordában, vagyis ez vezethet a legszélsőségesebb és legelfogadhatatlanabb kielégülési formákhoz. Heteroszexuális platonisták például azért nincsenek, mert az egészséges egyéneket „egy állatias szexuális ösztön” hatására mindig „szenvedélyes közösülésre ragadtatja a kéjvágy” (Kertbeny idézi Féray–Herzer, 1990:35).

A három csoport közötti fő különbséget Kertbeny a szexuális ösztön eltérő erősségi fokaiiban vélte megtalálni: a szexuális ösztön erőssége – és így ártalmassága és bujasága – az onanista felől a homoszexuális felé egyre növekszik a normálszexuális felé. Ha például egy normálszexuális nem tudja megfelelően kielégíteni szexuális ösztöneit, akkor valószínűleg az „önszennyezés” útjára lép: kiskorúakat molesztál, vérfertőz, állatokkal vagy halottakkal erkölcstelenkedik, kínoz, vérszomjassá válik, esetleg szexuális indítékból gyilkol. Ezzel szemben Kertbeny a homoszexualitás és a különféle monomániák, illetve zavart érzelmi hatások közti bármilyen összefüggésnek még a lehetőségét is kizárta (vö.: Féray–Herzer, 1990:34–37).

Kertbeny „átmeneti típusokkal” nem foglalkozott, bár elismerte, hogy léteznek olyan egyének, akikben a női és a férfi szexuális ösztön keveredik – „róluk azonban még túl keveset tudunk”, írta (Féray–Herzer, 1990:39). Szexualitásterminológiáját azonban úgy alkotta meg, hogy a normálszexuális kategóriába befértek azok a nőfaló férfiak is, akiknek hódítási listájáról nem hiányoztak a fiúk és a férfiak sem.

A Kertbeny-féle megközelítés újfajta szexuális kategorizációs elnevezésein túl a normál-, illetve heteroszexuálisként leírt típus lehetséges veszélyességének hangsúlyozásával keltheti fel a figyelmet, ami valószínűsíthetően már keletkezése idején is sokaknak meglepetést okozott. A heteroszexuális terminus ezután Richard von Krafft-Ebing osztrák elmegyógyász *Psychopathia Sexualis* című német nyelvű törvényszéki orvosi tanulmányában tűnt fel legközelebb ‘normális szexualitás’ értelemben. Majd angol nyelvterületen 1892-ben egy chicagói orvosi lap hasábjain jelent meg először – valószínűleg egy félreértelmezés következtében – ‘nemzéshez nem vezető perverzió’ jelentésben (Kiernan, 1892; vö.: Katz, 1995:19).

Ezt megelőzően a német jogász Karl Heinrich Ulrichs *Kutatások a férfiak közötti szerelem rejtelméről* című 1864–65-ben megjelent kiadványsorozatában fejtette ki férfiszerelem-elméletét (vö.: Ulrichs, 1994; Katz, 1995). Ennek az elméletnek központi eleme, hogy a férfit férfi iránti szerelemre ösztönző hajlam lelki femininitást feltételez, és nem más mint a „férfitestbe zárt női lélek” – *anima muliebris virili corpore inclusa* – megnyilvánulása. Ulrichs a fizikai megjelenésükben férfias, de szexuálisan a férfiakhoz vonzódó, míg a nőktől irtózó férfiakat „Uringoknak” nevezte, a szexuálisan a nőkhöz vonzódó és a férfiatól irtózó férfiakat pedig „Dioningoknak”. A szokatlan elnevezéseket – melyekben görög istenségek, Uranus és Dioné nevére való utalás fedezhető fel – Platon Lakomája ihlette, ahol Aphrodité két alakban különböztetődik meg: Uranosz anya nélküli lányaként mint az égi szerelem, Dioné és Zeusz lányaként pedig mint a közönséges földi szerelem istennője (vö.: Dynes, 1990:1352). Ulrichs az urningokat egy köztes, harmadik nem képviselőinek tartotta, akik születésüktől fogva természetes fejlődés következtében váltak a férfiszerelem követőivé.

Bár Ulrichs névadási kísérletei, hasonlóképpen Karl Westphal berlini pszichiáter 1869-ben megjelent „inverz szexualitás”, „a nemi érzés veleszületett megfordulása” (vö.: Krafft-Ebing, 1926:264) vagy „ellentétes szexuális mentalitás” (vö.: Haire, 1952:226) kifejezéseéhez, ma már csak tudománytörténeti érdekességként említhetők, mégis jelzésértékűek. A szexuális élet terminológiájára vonatkozó 19. század végi nyelvfrissítési hullám ugyanis nem egyszerűen új szavak létrehozását jelentette, hanem annak a felismerését, hogy a társadalomban egyre egyértelműbben körvonalazódott a „deviánsok új osztálya” (Gilbert, 1981:61), a szexuális partnereiket saját nemük tagjai közül választó férfiak csoportja.

Az új szóalkotási és megnevezési igény a szexualitás általános szemléletében kezdődő változást is tükrözte: a korábban társadalmi hasznosságuk alapján funkcionálisan besorolt, elszigetelt szexuális aktusok egyre nagyobb eséllyel válhattak életforma-teremtő szexuális kapcsolatok láncszemeivé. Ezzel párhuzamosan a korábban elsődleges hasznossági kritériumot, ami a polgári szerelem kontextusában amúgy is lassan értelmét veszítette, más szempontok váltották fel. Például annak a mérlegelése, hogy bizonyos egyéni életformák és kapcsolattípusok mekkora veszélyt jelenthetnek a társadalom és az egyén számára; hogy mennyiben egyeztethető össze az egyéni és a társadalmi érdek, vagy

hogy mennyiben határozható meg a társadalmi kohézió – vagy annak minimumának – fenntartásához szükséges egyéni hozzájárulás minimuma.

A 19. század végén már javában tartott a szexualitással kapcsolatos „diszkurzív erjedés” (Foucault, 1978:18), ami együtt járt a szexualitás részletkérdései iránti növekvő érdeklődéssel és a sajátos szexuális kapcsolatok köré rendeződő életformák kibontakozásával. Így nem meglepő, hogy a homoszexualitás kifejezés megjelenését megelőzően rendelkezésre álló nyelvi választékot vizsgálva olyan elnagyolt, egysíkú gyűjtőfogalmakat találunk, mint a *szodómia* vagy a *fajtalankodás*, melyek a középkori egységes testiség-bűnbánat diskurzust örökítik tovább (vö.: Foucault, 1978:33).

A *szodómia* a középkori latinból származó nemzetközi szó, mely az Ószövetségben szereplő bűnös városként elhíresült Szodomáról nyerte elnevezését, átfogóan utalt a kereszténység által elítélt bűnök egyik típusára. Az eredeti szodomai bűnök pontos meghatározása azonban nem található meg a Bibliában, bár a Teremtés könyvében szereplő részt, ahol a szodomai férfiak ezzel fordulnak Lóthoz: „Hol vannak a férfiak, akik ma este érkeztek hozzád? Hozd ki őket nekünk, hadd ismerjük meg őket!” (19:1–11),¹⁰ többen elég árulkodónak vélik. Mások viszont – Lukács és Ezékiel nyomán – a vendégszeretet és a szegények iránti könyörület hiányát róják fel a szodomaiak fő bűnéül (vö.: Gomes, 1992).

Maga a *szodómia* szó nem szerepel a Bibliában, de – legalábbis a középkorban használatos – értelmezése a szexuális bűnökre és bűnelkövetőkre vonatkozó bibliai utalásokra épül. Ezek közül a későbbiekben a szodómiával azonosított szexuális bűnök tartalmi összetevőinek legfontosabb forrásai a már említett Teremtés könyvén kívül az ószövetségi Leviták könyve és Szent Pál egyik újszövetségi levele. A Leviták könyvében szerepel a tiltás a legvilágosabb megfogalmazásban, hogy „*Ne hálj férfival úgy, ahogy asszonnyal szokás hálni, ez gyalázatos dolog*” (18:22); és „*Ha valaki férfival hál együtt úgy, ahogy asszonnyal szoktak együtt hálni, ez utálatosság, amelyben mindketten részesek, ezért meg kell halniuk, vérük visszahull rájuk*” (20:13). Szent Pál a rómaiaknak írt levelében pedig a pogányokról írja, hogy Isten „*kiszolgáltatta őket a tisztátalanságnak, hadd gyalázzák meg saját testüket*” (1:24); és a „*saját gyalázatos szenvedélyeiknek kiszolgáltattott*” pogányok asszonyai „*a természetes szo-*

10 A dolgozatban szereplő bibliai idézetek a következő kiadásból valók: A Biblia – Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest: Szent István Társulat, 1973.

kást természetellenessel váltották fel. A férfiak hasonlóképpen abbahagyták az asszonnyal való természetes életet, egymás iránt gerjedtek vágyra, vagyis férfi férfival űzött ocsmányságot” (1:26–27).

Ezen kívül még két olyan újszövetségi levél említhető, ahol a szerző a „gonoszok” kategóriájába utalja a szexuális bűnelkövetőket. Szent Pál a korintusiaknak írt levelében a különféle gonoszokat a következőképpen listázza: „Sem tisztátalan, sem bálványimádó, sem házasságtörő, sem kéjenc, sem *kicsapongó*, sem tolvaj, sem kapzsi, sem részeges, sem átkozódó, sem rabló nem részesül Isten országában” (6:9–10). A Timóteusnak írt első levélben pedig így egészül ki az előző lista: „a törvényt nem az igaz emberekért hozták, hanem a gonoszokért, a lázadókért, az istentelenekért, a bűnösökért, a vallástalanokért, a közönséges lelkűekért, az apa- és anyagyilkosokért, a vérengzőkért, a *tisztátalanokért*, a *fajtalanokért*, a rabszolga-kereskedőkért, a hazugokért, a hamisan esküvőkért, és mindazért, ami még ellenkezik az igaz tanítással” (1:8–11). Itt érdemes megjegyezni, hogy Károli Gáspár a bibliafordításában a *kicsapongó* jelző helyett még a beszédesebb „kik férfiakkal tisztátalankodnak” kifejezést használta, ahol a *tisztátalan* „parázna”-ként értelmeződött, a *fajtalan* pedig „férfiakkal fertelmeskedő”-ként.

Magyar szótárak tanúsága szerint a *sodómia* jelentése ‘homoszexualitás, pederasztia’, illetve ‘a nemi eltévelyedés egyik fajtája, állatokkal való fajtalankodás’. De például angol nyelvterületen ugyanez a szó – *sodomy* – tágabb értelműnek tűnik, hiszen jelenthet ‘(nővel vagy férfival folytatott) anális közösülést’, ‘állattal való közösülést’ vagy ‘bármilyen abnormálisnak tartott szexuális közösülést’.¹¹

A *sodómia* szinonimájaként is használatos *fajtalankodás* szavunk teljesen magyar fejlemény: a régies *fajtalan* melléknévből képzéssel jött létre. A *fajtalankodás* mai szótári jelentése ‘bujálkodás, fajtalan viselkedés’, a *fajtalan* pedig ‘a nemi erkölcsöt súlyosan sértő’ viselkedés.¹² A *fajtalan* szócsaládjának jelentéseit szótörténetileg áttekintve némileg

11 Lásd: Országgh László (1990): Angol–magyar nagyszótár. Budapest: Akadémiai kiadó; Bakos Ferenc (1994): Idegen szavak és kifejezések szótára. Budapest: Akadémiai kiadó; Chambers English Dictionary (1990) Edinburgh: Chambers; Webster’s New Universal Unabridged Dictionary (1979) New York: Dorset & Barter.

12 Lásd: Juhász József [et al.] (1975): Magyar értelmező kéziszótár. Budapest: Akadémiai kiadó.

meglepődve tapasztalhatjuk, hogy egykor mennyivel többféle jelentés kapcsolódott az idetartozó szavakhoz. A *fajtalan* első ismert felbukkanásakor ‘rendellenes’ (1351) értelemben szerepelt. A nyelvtörténeti kutatások szerint később ugyanez a szó feltűnt ‘parázna’ (1527) és ‘gyermektelen’ (1885) értelemben is. De ugyanebbe a szócsaládba tartozik a Tinódinál ‘akinek gyermeke van’ (1553) jelentésben megjelenő *fajos* melléknév, az ‘elkorcsosulás’ (1577), ‘párázás’ (1585), ‘fiadzás’ jelentésű *fajzás* főnév és a ‘fiadzik’ (1565), ‘származik’, ‘fajtájától elüt, elkorcsosul’ (1585), ‘közösül’ (1833) jelentésű *fajzik* ige is (vö.: Benkő, 1967:827).

A középkori szellemet idéző, ám a hatályos magyar törvényekben megőrzött *fajtalankodás* szó lényegi vonása – a köznyelvből kikopni látszó *szodómiához* hasonlóan –, hogy jelentését máig nagyon nehéz pontosan meghatározni. De feltehetően éppen ebből a meghatároz(hat)atlanságból származik e szavak legfontosabb használati értéke: a társadalmilag megengedettnek és/vagy követendőnek tartott normáktól eltérő szexuális viselkedésformáknak – az aktuális hatalom érdekeinek megfelelően – félelemkeltő homályba vonása.

1.2. Homoszexualitás: a kategória lehetséges tartalmai

A homoszexualitásról azóta vannak rendszeres adataink, mióta társadalmi jelentőségű közügy lett belőle. Az első ilyen típusú dokumentációk az inkvizíciónak köszönhetőek, ahol a jegyzőkönyvekben számtalanszor szerepelt a vallási eretnekség magától értetődő kiegészítőjeként a „bűn, amit sem megnevezni, sem elkövetni nem szabad és amiért az Úr kárhozatra ítélte Szodomát és Gomorrát” (Boswell, 1980:380). A középkori állami törvénykönyvek egyaránt bűnösnek és büntetendőnek ítélték a vallási és az erkölcsi, illetve szexuális elhajlást. E vétkeket azonban eredetileg kevésbé szigorúan és formálisan kezelték, mint az inkvizíció 13. század eleji megjelenése után, amikor az eretnekséget és a szodómiát egyformán kemény büntetéssel – általában halállal – sújtották (vö.: Goodich, 1976a:295).

A kora középkori egyházjog – bűnbánati, vezeklési kézikönyvek és zsinati törvények tanúsága szerint – még leginkább a papság köreiből terjedő szodómia megelőzésére és visszaszorítására helyezte a hangsúlyt. Az egyes szerzők által kifejezetten „papi bűnként” emlegetett *luxuria* – bu-

jaság – különös veszélye az volt, hogy példaként szolgálhatott a nemes-ség és az egyszerű emberek számára is (vö.: Goodich, 1976b:427). A 12. századot megelőzően azonban az egyházi törvénykönyvekben még a papsággal kapcsolatban is sokkal gyakrabban említették a házasságtörést, a vérfertőzést vagy az ágyastartást, mint a ma homoszexuálisnak nevezhető cselekményeket (vö.: Goodich, 1976b:432).

A 13. századi skolasztikus teológusok a szodómiát a többi természetellenes bűnhöz – a vérfertőzéshez, a megbecstelenítéshez, az önfertőzéshez, az állatokkal való üzekedéshez, valamint az anális és az orális közösüléshez – hasonlóan a hét fő bűn között szereplő bujáság kategóriájába utalták (vö.: Goodich, 1976b:430). Különösen a dominikánus filozófusok jeleskedtek a természetellenes bűnök rendszerezésében: például Aquinói Szent Tamás *Summa theologiae* című munkájában az ilyen bűnök négy fajtáját különböztette meg, melyek közül a legsúlyosabbnak a bestializmust tartotta – „mert a megfelelő faj nem figyelhető meg” –, ezt követte a szodómia – „mert a megfelelő nem nem figyelhető meg”, majd a „természetellenes közösülés” – ahol a „közösülés megfelelő módja nem figyelhető meg”, végül pedig a „közösülés nélküli szennyezés” (Gilbert, 1981:62).

Az eretnokség és a szexuális elhajlás összekapcsolására tett talán legelhíresültebb kísérlet a 14. század elején történt a francia templomos lovagok perében. A templomosok rendjének végzetét a történészek szerint valójában gazdagságuk és politikai befolyásuk növekedése okozta, veszélyesnek ítélt hatalmuk letörésére azonban a vallási és erkölcsi törvények megsértésére alapozott vád ígérkezett a legkönnyebben kivitelezhetőnek. Ezért 1307-ben megkezdett perükben, ami a rend 1312-es feloszlatásához vezetett, elsősorban eretnokséggel, erkölcstelenséggel és szodómiával vádolták őket (Bullough, 1974:192–195).

Az eretnokség és a homoszexualitás egy töről fakadásának gondolatát különböző nyelvi kifejezések is őrzik. Az angol nyelvben ilyen például a régi latin *bulgarus*ból, azaz bolgár – vagyis a keleti egyház híve – jelentésű szóból eredő *bugger* kifejezés, melynek jelentései között éppúgy megtalálható az eretnek, mint a szodomita és a hasonló negatív érzelmi értéket hordozó pederasztia vagy hitvány alak (vö.: Hoad, 1986:53; Szasz, 1971:164–165).

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a ma leginkább szitokszóként ismert *buzeráns* szó – illetve későbbi rövidült, az argóban

létrejött alakja, a *buzi* – a magyarba a 19. század végén került át a németből a homoszexuális jelentésű *Buserant* szó átvételével. A *Buserant* egy szócsaládba tartozik a ‘férfinak fiú szeretője’, illetve ‘kerülő lökés a biliárdban’ jelentésű régies *Buseron*, *Busero* szavakkal. Szótörténeti adatok alapján az is elmondható, hogy a magyar nyelvbe a németből először a biliárdjáték szavaiként a *buzera*, *buzero* kerültek át, melyekből a ‘fajtalankodik’ jelentést eredetileg nélkülöző buzerál ige létrejött (vö.: Benkő, 1967:399)¹³. Az említett német szavak az olaszból származnak; az olasz *buggerone*, illetve régies alakjában *buzzerone*, *buggerare* ‘szodomita’, ‘szodomiát űz’ jelentésű szavak pedig az ófrancia ‘eretnek, szodomita’ jelentésű *bolgre* szóhoz hasonlóan a latin *Bulgari* ‘bolgárok’ népnévből eredeztethetők. A kutatások szerint „a jelentésváltozás a bolgárok között terjedő patarén eretnekséggel hozható kapcsolatba” (Benkő, 1967: 399).

A 18–19. században a magyar nyelvben szintén használatos volt a ‘megvetésre méltó személy, semmirekellő’ jelentésű, német eredetű *buger* szó, mely a németbe az – ófrancia *bolgre* ‘eretnek; szodomita’ szóból származó – francia *bougre* ‘pasas, fickó’ szó átvételével került (vö.: Benkő, 1967:379–380). A magyar *buzi*, *buzeráns* és *buger* szavak etimológiája tehát szintén a vallási és a szexuális elhajlások megnevezésének közös gyökerét mutatja.

Történetileg tehát kezdetben volt az a gyakorlatilag névtelen, bár a századok alatt különféle elnagyolt fogalmakkal körülírt magatartásforma, amit ma akár homoszexuálisnak is nevezhetünk: cselekvésforma politikailag tudatos – azaz a sajátos szerelmi és szexuális viszonyai miatt társadalmi megkülönböztetettséget megtapasztaló, ezt a maga számára tudatosító és ez ellen tenni akaró – alany nélkül. Amikor később ezt a magatartásformát homoszexuálisnak kezdték nevezni, fokozatosan kialakult az a képzet is, hogy a homoszexuális egy külön(leges) emberfajta. Michel Foucault az emberek besorolásában ez idő tájt bekövetkezett változásra hívja fel a figyelmet: a szodomia „a tilalmas cselekedetek egyik típusa volt; az elkövetője pusztán jogi alany volt, semmi egyéb. A 19. századi homoszexuális azonban már személyiség” [1996:46].

A középkori teológiaiilag meghatározott testiség-bűnbánat diskurzus egysége a 19. században robbant szét számtalan specializált – többek

13 Nyelvtörténeti adatok szerint a *buzera* szó – ‘kerülő lökés a biliárdban’ jelentésben – először 1878-ban jelent meg, a *buzerál* 1886-ban, a *buzeráns* – ‘homoszexuális’ jelentésben – 1896-ban és a *buzi* 1932-ben (vö.: Benkő, 1967:399).

között biológiai, orvosi, pszichiátriai, pedagógiai – diskurzusra (vö.: Foucault, 1978:33). Ekkortól kezdődött a szexuális élet egyre kimerítőbb szavakba foglalása. A szexuális vágy diskurzussá alakításában központi szerepet játszott a keresztény gyónás intézményéből eredeztethető valomás mint igazság-előállítási technika. Majd a vallomástechnika vált a szexualitás medikalizált megközelítésének modelljévé, melynek keretein belül a szexualitás olyan problematikus területként definiálódott, amely „természeténél fogva vonzza a különféle patológiás folyamatokat és ezért szükségessé teszi a terapeuták, illetve a normalitás útjára visszavezető szakemberek beavatkozását” (Foucault, 1996:73).

A homoszexuális cselekvésformák tehát fokozatosan homoszexuális egyénekké animálódtak, mégpedig legtöbbször rögtön konkrét alanyként vált ismertté: olyan vizsgálódás és kezelés alanyaként, amit ma pszichiátriai neveznénk. Nem véletlen, hogy a homoszexualitással mint kóros mentális elváltozással – vagy annak tünetével – kapcsolatos dokumentációk megsűrűsödése éppen a 19. század végén kezdődött.

A 19. század végi „szexuálpeszichiátriai” szakmunkák közül az osztrák Richard von Krafft-Ebing *Psychopatia Sexualis különös tekintettel a rendellenes nemi érzésre* című munkája emelhető ki elsősorban összefoglaló jellege, széles körű elterjedtsége és hatása miatt.¹⁴ A 237 részletes esetleírást magában foglaló, orvosok és jogászok számára íródott tanulmányban az elmegyógyász saját törvényszéki orvosi tapasztalatai összegzése mellett hivatkozott korának legnagyobb hatású „szexualitás-szakértőire” is, de fő célja a szexuális bűntények terén uralkodó téves felfogások és hibás ítéletek korrigálása volt, melyek az akkori büntetőtörvényeket és a közvéleményt egyaránt befolyásolták (vö.: Krafft-Ebing, 1926:4). Krafft-Ebing tehát olyan hiánypótló felvilágosító szakirodalmat kívánt alkotni, amelyhez több korábbi szerző munkássága is hozzájárult. Közülük azonban bevezetőjében csak Paul Moreau-t és Benjamin Tarnowskit emelte ki név szerint (vö.: Krafft-Ebing, 1926:5).

Moreau az öt ismert érzék – látás, hallás, szaglás, ízlelés, tapintás – mellett megkülönböztetett egy hatodikat, a „nemi érzéket” is. E velünk született „nemi érzék” fizikai és/vagy pszichikai károsodásával magyarázta a szexuális aberrációkat, melyek háttérben genetikailag

14 A könyv angol fordítása 1894-ben jelent meg Amerikában, magyarul már 1908-ban olvasható volt, az 1926-os magyar fordítás pedig a 12. német nyelvű kiadás alapján készült.

kódolt, öröklődő hajlamot vélt felfedezni. Mindebből Moreau arra következtetett, hogy mivel a szexuális perverzió alapvetően öröklött gyengeség kérdése, az érintetteknek bírói büntetés helyett orvosi segítséget kell nyújtani (vö.: Moreau, 1887).

Tarnowski is a rosszul sikerült öröklődéssel érvelt mind az öröklött, mind a szerzett homoszexualitás esetében: az öröklött homoszexualitásban szenvedők betegek, akár az alkoholisták vagy az epilepsziások, akiket speciális intézményekben kezelni kell. A szerzett homoszexualitás – amit Tarnowski szerint szintén befolyásolhatott az öröklődés – felé vezető út kezdetét az önkielégítés jelentette, de kialakulásában szerepet játszhatott a „disznó könyvek” olvasása, a rossz társaság és a túlzásba vitt luxus életvitel (vö.: Tarnowski, 1967).

Krafft-Ebing a homoszexuálisok vagy urningok¹⁵ rendellenes nemi érzéséről szólva megkülönböztette az ‘erkölcsi eltévelyedés’ szinonimájaként használt büntetendő perverzitás és a „kóros és a büntetést bizonyos körülmények között kizáró perverzió” fogalmát [1926:440]. A szerző perverzióként határozta meg a nemi ösztön minden olyan megnyilvánulását, „amelyek – bár alkalomadtán a nemi kielégítés természetes módon megy végbe – nem felelnek meg a természet, helyesebben mondva a fajszaporítás céljainak” [1926:70]. A perverzek „jellemük sem normális, sem tiszta férfijellem, sem tiszta női, inkább afféle keverékek, [...] amit egy állandóan fentmaradó biszexuális hajlamosság váltakozó befolyásaival magyarázhatunk meg” [1926:342].

Krafft-Ebing a kóros perverzióval terhelt homoszexuálisok iránt megértést mutatott és azt hangsúlyozta, hogy a homoszexuális állapot valójában a heteroszexualitás ellentétes előjelű megfelelője és egyben annak egyfajta karikatúrája (vö.: Krafft-Ebing, 1926:283; 423):

„Ezt az abnormitást nem szabad betegségnek, vagy pláne bűnösségnek minősíteni, mert a vita sexualisnak a kedélyre és erkölcsi érzékre kifejtett hatásával való kifejlődése oly összhangzó és kielégítő lehet, mint a normális nemi hajlammal bíró egyénnél, ami viszont további bizonyítékát adja annak, hogy a rendellenes sexualitás a heteroszexualitással egyenrangú állapot” [343].

15 Krafft-Ebingnél egymás szinonimájaként szerepel a homoszexuális és az urning kifejezés, ami jól illusztrálja, hogy ekkoriban – az 1880-as évek végén – még nem dőlt el, melyik új szó marad versenyben.

A vaskos *Psychopatia Sexualis*ban véletlenszerűen bukkannak fel a homoszexualitás mint klinikailag vizsgálandó degeneratív jelenség, illetve „öröklés általi terheltég” [272] magyarázatai között az olyan biztató megjegyzések, mint a „Minden időben akadtak minden nemzetnél rendellenes nemi érzésű egyének, akik honfitársaiknak díszéül, büszkeségéül szolgálhattak” [343]. Az igazi meglepetést azonban Krafft-Ebing törvényszéki orvos szakértői minőségében tett végkövetkeztetése okozhatja, ahol a szerző azt veti fel, hogy a „férfi-szerelem törvényes üldözését” [445] célszerű lenne eltörölni. Érvei pedig a következők:

„A nemi ösztön egyike a leghatalmasabb organikus ösztönöknek. Egyik törvényhozás [se a német, se az osztrák] sem tartja büntetendőnek a házasságon kívüli nemi érintkezést; hogy az urning perverz módon érez, nem az ő hibája, hanem abnormis természeti hajlamáé. Nemi vágya tehát lehet aesthetikai szempontból nagyon is undorító, az ő abnormis álláspontjából nézve azonban normalis. [...] A legtöbb urning kínos helyzetben van. Egyik oldalon az abnormis erős, kielégítésben jöttevő, mintegy természeti törvénynek érzett ösztön a saját nem tagjai iránt – másik oldalon a közvélemény, mely tetteiket pellengérré állítja és a törvény, mely szégyenletes büntetéssel sújtja őket. Egyfelől kínos lelkiállapotok, melyek kedélybetegségekhez, öngyilkossághoz, de legalábbis ideggyengüléshez vezetnek – másfelől a szégyen, állás elvesztése stb. Nem lehet kételey azíránt, hogy a szerencsétlen kóros dispositio és természeti hajlam kényszerhelyzeteket teremt. A társadalom és a törvény kötelessége e viszonyok enyhítése; a társadalomé oly módon, hogy e szerencsétleneket sajnálja, de nem veti meg, a törvényé pedig annyiban, hogy nem bünteti őket, ha azon korlátokon belül mozognak, melyeket a nemi élet tevékenységének egyáltalán felállítottak.” [440–441]

A pszichiátriai érdeklődésről általánosságban elmondható, hogy a normálistól eltérő állapotok terápiás keretek között megvalósuló normalizálására koncentrál. A homoszexualitással kapcsolatos normalizálás azonban Freudnál – akinek a munkáiban a homoszexualitás az emberi ösztönélet egyik alkotórészeként, a pszichoszexuális fejlődés egy korai szakaszának jellemzőjeként jelent meg – még egészen mást jelentett, mint későbbi követőinél. Freud például 1921-ben elutasította azt a felvetést, hogy a homoszexuális tagokat arra való hivatkozással kellene kizárni a pszichoanalitikusok szakmai közösségeiből, hogy a homoszexualitás olyan „alapvető mentális zavar, amely a társadalmi funkcionálás minden aspektusára hatással van” (Bayer, 1981:22). Freud válaszában megemlítette, hogy nem ért egyet a homoszexuálisok jogi üldözésével

és a konkrét kérdés kapcsán kifejtette, hogy az ilyen esetekben a döntést a jelölt más kvalitásainak alapos vizsgálatától kell függővé tenni, pusztán a jelölt homoszexualitása nem elégséges indok a kizáráshoz (vö.: Bayer, 1981:22; 118).

1935-ben Freud egy homoszexuális fiáért aggódó anyának a terápiás lehetőségekről írva még azt hangsúlyozta, hogy a társadalmi életből kiszoruló boldogtalan neurotikus a pszichoanalízis segítségével remélhetőleg rá tud találni belső békéjére és harmóniájára, függetlenül attól, hogy homoszexuális beállítottsága megmarad-e, vagy sem (vö.: Freud, 1963). A későbbiekben azonban sokkal jellemzőbb lett a terapeuta és a páciens kapcsolatára a társadalmi elvárások hatékony érvényesítésének személyes igényként elfogadott kényszere: a homoszexuális páciens problémája, illetve kezelésre váró lelki tünete éppen az adott társadalmi elvárásoknak való megfelelés hiánya volt (vö.: Fluckiger, 1975).

A homoszexuális magatartásformák vizsgálatában Alfred Kinsey és munkatársai 1940-es évekbeli kutatásai hoztak áttörést. A kutatócsoport a szexuális viselkedés feltérképezésére vállalkozott az Egyesült Államokban (vö.: Kinsey, 1948; 1953), és bár módszereiket sok kritika érte,¹⁶ mégis sokáig ezek a kutatások nyújtották a legmegbízhatóbb tudományos forrást az amerikai szexuális élet tanulmányozásához (vö.: Robinson, 1976:43). A korábban húsz évig a gubacos darázs taxonómiai vizsgálatával foglalkozó (vö.: Robinson, 1975:51), biológus képzettségű Kinsey úgy vélekedett, hogy a homoszexualitás nem tekintendő sem betegségnek, sem szexuális identitásnak: tehát homoszexuális egyének sincsenek, csak homoszexuális tapasztalatok. Ennek megfelelően állította össze azt a híressé vált hét fokozatú skálát, amelyen a pszichológiai válaszreakciók és a gyakorlati megnyilvánulások alapján 0-val jelölte a kizárólagos heteroszexuális beállítottságot; 1 és 5 közé sorolta azokat a közbülső formákat, melyekben a hetero- és homoszexuális tapasztalatok aránya keveredett; és 6-tal jelölte a kizárólagos homoszexuális beállítottságot (vö.: Kinsey 1948:638). Kinsey szerint a szokásos – heteroszexuális, biszexuális, homoszexuális – hármas beosztással nem lehet meg-

16 E kritikák szerint Kinseyék mintája – amely bevallottan csak fehérekből állt – túl sok középnyugait, túl sok börtönlakó elítéltet, túl sok homoszexuálist tartalmazott, és általában felülreprezentálta a kedvezőbb társadalmi helyzetűeket. Így az eredmény a valóságosnál szabadosabb képet mutatott az amerikai szexuális szokásokról (vö.: Robinson, 1975:48).

felelően bemutatni azt a kontinuumot, amely a valóságot jellemzi: az általa javasolt hetes skála viszont legalább jelzi a rengeteg átmenet lehetőségét (vö.: 1948:656).

A Kinsey-skála (Kinsey, 1948:638)

0 kizárólag heteroszexuális	1 főként heteroszexuális, alkalmanként homoszexuális	2 főként heteroszexuális, de gyakran homoszexuális	3 egyenlő mértékben hetero- és homoszexuális	4 főként homoszexuális, de gyakran heteroszexuális	5 főként homoszexuális, alkalmanként heteroszexuális	6 kizárólag homoszexuális
---------------------------------------	--	--	--	--	--	-------------------------------------

Kinsey vizsgálatainak talán legfontosabb eredménye a mítoszok eloszlatása volt: kutatásai ugyanis felhívták a figyelmet a „népesség hagyományos szokásrendszere és tényleges magatartásformái között tátongó szakadékokra” (Kinsey, 1948:665). Kinsey-nek a homoszexualitásra vonatkozó egyik legjelentősebb következtetése szerint pedig a kutatási eredmények tükrében már „nehéz fenntartani azt a nézetet, hogy az azonos neműek közötti pszichoszexuális reakciók ritkák és ennél fogva abnormálisok vagy természetellenesek” [659]. A homoszexualitás betegségjellegének megkérdőjelezéséhez tehát ezek a kutatások nagymértékben hozzájárultak.

Thomas Szasz, a (pszicho)terápiás elnyomás szigorú kritikusa arra hívta fel a figyelmet, hogy a homoszexualitás betegségkoncepciójába való pszichiátriai belefeledkezés elkendőzi a tényt, hogy a homoszexuálisok orvosiilag stigmatizált, társadalmilag üldözött egyének [1971:168]. Szasz ezzel kapcsolatban utal egy 1930-ban megjelent francia tanulmányra, ahol a szerző a modern pszichiátria jellegzetességének nevezte az uralkodó szokásoknak ellentmondó cselekedetek mentális zavarként vagy az abnormalitás tünete-ként való feltüntetését, vagyis a „természetes”-nek a „hagyományoknak megfelelő”-kénti értelmezését (vö.: Guyon, 1941: 270–271).

Szasz Irving Biebernek, az 1960-as években Amerikában közismert homoszexualitás-szakértőként számon tartott pszichiáternek azt a felvételét, miszerint a homoszexualitás mellett az aggregénység is a mentális betegségek egyik formájának tekintendő, így kommentálta: „Számomra Bieber széles körben osztott nézete egy társadalmilag elítélt szexuális szereptől való intenzív félelem tünetét jelenti. A mai Amerikában olyan erős a késztetés a normális heteroszexuálisként való társadalmi elfogadásra, mint amilyen erős volt a késztetés a reneszánsz Spanyolországban a hithű katolikusként való elismerésre” [175].

Szasz azt hangsúlyozta, hogy a pszichiáterek egy általuk – a társadalmi konvenciók alapján – helytelenített szexuális viselkedésformát neveztek betegségnek, és ezt használták az érintettek államilag jóváhagyott társadalmi ellenőrzésének – és saját szakmájuk létjogosultságának – igazolására. A szerző a társadalmi ellenőrző rendszerben betöltött bűnbakgyártó funkcióik miatt a pszichiátereket egyenesen az inkvizítorokhoz hasonlította:

„Inkvizítor és boszorkány, pszichiáter és mentális betege együttesen teremtik meg és hitelesítik egymás szerepeit. Ha egy inkvizítor azt állította volna, hogy a boszorkányok nem eretnekek és lelkük üdvözüléséért nem is kell különleges erőfeszítéseket tenni, az annyit jelentett volna, hogy nincs szükség boszorkányüldözésre. Hasonlóképpen ha egy pszichopatólógus azt állítaná, hogy a homoszexuálisok nem betegek, és se testüknek, se lelküknek nincs szüksége gyógyításra, az azt jelentené, hogy nincs szükség kényszerrel alkalmazó pszichiáterekre” [175–176]

Ezért Szasz végkövetkeztetése szerint az – inkvizíció jellegű – orvosi és társadalmi kontrolltól való szabadulás érdekében a homoszexuálisoknak el kell utasítaniuk a betegségdiagnózist, hiszen a homoszexuálisok csak olyan értelemben nevezhetők „betegeknek”, amennyiben mások őket ily módon kategorizálják, és amennyiben ők maguk is elfogadják ezt a besorolást (vö.: Szasz, 1971:170;168).

Ahogy a pszichiátria fokozatosan a mentális egészség társadalmilag meghatározott normatív fogalma köré rendeződött, úgy az emberi szexualitás céljainak szabad megválasztása – mint az egyéni életszervezés egyik elve – egyre korlátozottabbá vált. A homoszexualitás társadalmi státusának politikai kérdésként való felvetése pedig éppen az emberi szexualitás céljaira vonatkozó, történetileg-társadalmilag meghatározott választás kontextusában lehetséges (vö.: Bayer, 1981). Így Tripp doktor-

ral, a hetvenes évek egyik neves amerikai pszichoterapeutájával egyetértésben elmondható, hogy a homoszexualitás és a pszichoterápia „a lehető legrosszabbat hozták ki egymásból” (vö.: Tripp, 1975:232).

A 20. század második felében a szexualitással kapcsolatos kérdések átpolitizálódását figyelhetjük meg, nemcsak a homoszexualitással összefüggésben, hanem ennél sokkal átfogóbb értelemben. Herbert Marcuse Freud-interpretációjában például határozott politikai következtetésekre jutott. Marcuse szerint az emberi funkcionálást lehetővé tevő források ritkasága miatt bármilyen lehetséges kielégülés munkavégzést feltételez, de a munkavégzés időszakára, vagyis praktikusán az egész felnőtt élet során a hatékonyság érdekében a gyönyörkeresés felfüggesztendő. Az ember viszont ösztönösen vágyik minél több – a munka világának valóságával összeegyeztethetetlen – élvezetre, így egyetlen racionális megoldásként a gyönyörrel elnyomása kínálkozik. Marcuse azonban az ösztönökkel kapcsolatos (alap)elnyomástól – mely leginkább abban érhető tetten, ahogy az egész organizmust irányító gyönyör-elv egy specializált átmeneti funkcióra, a reprodukcióra korlátozódik – megkülönböztette azt a felesleges elnyomástöbbletet, mely olyan meghatározott hatalmi rendszerek civilizációs sajátossága, ahol egy társadalmi csoport tagjai saját privilégiumaik fenntartása érdekében szervezik meg a vágyott ritkaságok rendszerét. A szexualitás megregulálásának civilizációs érdekként való freudi felfogásához – miszerint a szerelmi kapcsolathoz kizárólag két személy együttműködése szükséges és elégséges, míg a civilizáció nagyobb létszámú embercsoportok együttműködésén alapul (Freud, 1949:79–80) – Marcuse kapitalizmuskritikájában hozzáadódott tehát a szexualitás normatív meghatározásának politikai-hatalmi kérdés-ként való felvetése is (vö.: Marcuse, 1969:44–8).

A szexuális élet normáit is alakító hatalmi érdekek felfedezése és elemzése e normák kizárólagos érvényének megkérdőjelezéséhez, a hátrányosan érintett – női és homoszexuális – csoportok szabadságharcos mozgalmaihoz és az általuk elnyomó jellegűnek ítélt társadalmi intézmények – mint a tradicionális nemi szerepek, a házasság és család, a heteroszexualitás – kritikájához vezettek az 1960-as években. A homoszexuálisok „perverz, abnormális embertípusának” pszichiátriai modellezését új megközelítés váltotta fel, mely a homoszexuálisokban egy elnyomott kisebbség tagjait, igaztalan társadalmi előítéletek és diszkrimináció áldozatait látta (vö.: Seidman, 1996:6).

A homoszexualitás politikai tettként megfogalmazódó, tudatos felvállalása nagymértékben hozzájárult a hosszas pszichiátriai fennhatóság alóli szabaduláshoz. Ennek egyik fontos jele volt az Amerikai Pszichiátriai Társaság (APA) 1973-as konferenciáján hozott határozata, mely alapján a homoszexualitás az Egyesült Államokban lekerült a mentális betegségek listájáról (vö.: Bayer, 1981:101–154).

E nagy jelentőségű döntés háttéréről érdemes annyit tudni, hogy Amerikában az eredetileg a mentális betegségek hivatalos listájának számító Kraepelin-féle kézikönyvet először 1883-ban adták ki, de a homoszexualitás csak hét évvel később, a könyv negyedik kiadásában tűnt fel első alkalommal (vö.: Szasz, 1975:6), és több mint nyolcvan évet kellett arra várni, hogy a pszichiátriai szakma meghozza a homoszexuálisoknak kedvező és sokuk által régen várt határozatot. A homoszexuális aktivisták számára is központi kérdéssé vált az 1970-es évek elejére a homoszexualitás pszichiátriai megítélésének megváltoztatása. 1970-ben például az APA San Franciscóban – az amerikai meleg és lesbikus mozgalom egyik legjelentősebb központjában – megrendezett konferenciájának egyik nyilvános ülésén egy meleg aktivista ezzel fordult Irving Bieberhez, a homoszexualitás mentális betegséggként való osztályozásának egyik fő hirdetőjéhez: „Olvastam a könyvét, Dr. Bieber, és ha a könyv a feketékről szolt volna úgy, ahogy a homoszexuálisokról szolt, akkor kibelették és felnegyelték volna, amit meg is érdemelt volna” (Bayer, 1981:103).

Bieber az 1973-as APA-konferencián is fenntartotta azt a véleményét, hogy a homoszexualitás a „pszichoszexuális fejlődés zavarának adaptív következménye”, mely a „kielégítő heteroszexuális funkcionálást akadályozó félelemérzettel” (Bieber, 1999:177) hozható összefüggésbe. A homoszexualitásnak a mentális betegségek listájáról való lekerülését azért látta igen veszélyesnek, mert ezzel „hivatalosan deklarálna, hogy a homoszexualitás normális dolog” (178). Bieber annak a meggyőződésének is hangot adott, hogy a listáról való törlés nem jár majd együtt a homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdök jelentős változásával, de ha mégis „egyszeriben megszűnne a homoszexuálisokkal szembeni összes diszkrimináció, ami valóban szükséges lenne, akkor sem hiszem, hogy a homoszexuálisok szorongásai, konfliktusai, magánya és gyakori depressziói” elmúlnának [177].

Bieber konzervatív állásfoglalását sokan kritizálták, de nézetei arra mindenképpen felhívták a figyelmet, hogy a pszichiátriai normalizálás nem egyezik meg a társadalmi normalizálással – annak legfeljebb egyik eleme – és nem oldja meg az érintett egyének összes gondját. Erre mutat, hogy az Egyesült Államokban a homoszexuálisok „normális heteroszexuálisokká való visszakonvertálást” vagy legalább a „megzavart vagy valahol elakadt” férfi nemi – *gender* – identitás kiteljesítését ígérő terápiákra egy egész – máig virágzó – pszichiátriai iparág épült.¹⁷

Az 1973-as APA-konferencián azonban végül az az álláspont győzött, amely a homoszexualitás betegségjellegét és biológiai természetellenességét elutasította. E nézeteket képviselte Judd Marmor is, aki azt hangsúlyozta, hogy a pszichiátereknek végre fel kellene adniuk azt az archaikus gyakorlatot, hogy férfiak és nők millióit csupán szexuális partnerválasztásuk különbözősége miatt mentális betegeknek bélyegeznek (vö.: Marmor, 1999:176).

Marmor – a gyakorlati kivitelezhetőség tudományos megkérdőjelezésén túl – felhívta a figyelmet arra is, hogy milyen veszélyeket rejthet annak a hivatalos megállapítása, hogy ki milyen mértékben homoszexuális: „Ez az egész minősítési folyamat kellemetlenül emlékeztet a hitleri időkre, amikor azt próbálták meghatározni, hogy egy egyén milyen hányadban lehet fekete vagy zsidó származású ahhoz, hogy még a társadalom teljes jogú, elfogadott tagjának számíton” [176]. Marmor – és általában a homoszexualitás betegségként való további besorolását ellenző pszichiáterek – számára a homoszexualitás olyan alternatív életmódként értelmeződött, amelyet az uralkodó kulturális hagyományok helytelenítettek. Ennek az álláspontnak a képviselői szerint a pszichiátereknek az lenne a feladatuk, hogy segítsenek a bajban lévőkön és nem az, hogy éberen őrködjenek a társadalom erkölcein (vö.: Marmor, 1999:177).

A homoszexualitás és a normaként kezelt heteroszexualitás viszonya tehát – mint láthattuk – az 1970-es évek elejére komoly viták tár-

17 Az ilyen terápiák kutatására és a homoszexualitás „megelőzésére” hozták létre 1992-ben az Egyesült Államokban elsősorban pszichiáterek a NARTH (*National Association for Research and Therapy of Homosexuality*) egyesületet, melyek tagjai szívesen foglalkoznak az SSAD – *same-sex attraction disorder* –, azaz az ‘azonos nemű vonzalom rendellenesség’ tüneteivel és az ezek orvoslását ígérő terápiákkal. Lásd C. Wolfe (szerk.): *Homosexuality and American Public Life*. Dallas: Spence Publishing Company, 1999; Joseph Nicolosi (1991): *Reparative Therapy of Male Homosexuality*. Northvale: Jason Aronson Inc.

gyává vált a pszichiátriai szakmán belül. Ennek a viszonynak, illetve a normaként kezelt heteroszexualitás tartalmának a vizsgálata az 1950-es évektől egyre inkább részévé vált a szociológiai érdeklődésnek is, különösen miután kezdett kibontakozni a deviancia szociológiája mint önálló szakterület.

Itt azonban érdemes megállni és röviden visszatekinteni a szociológia klasszikusaira, akikről elmondható, hogy alig – vagy egyáltalán nem – foglalkoztak a szexualitással, illetve a szexualitással kapcsolatos konfliktusokkal és tudással. Steven Seidman amerikai szociológus ironikus megfogalmazásában: a termelőerők reprodukciója figyelemre méltóbb témának ígérkezett, mint az emberé. Ez a hiány Seidman szerint összefüggésbe hozható a szerzők privilegizált társadalmi nemi (*gender*) és szexuális státusával: férfi heteroszexuális társadalmi identitásuk miatt talán fel sem merült bennük a férfidominanciájú, heteroszexuális társadalmi rend megkérdőjelezése és vizsgálata (vö.: Seidman, 1996:3–4).

Az alábbiakban röviden utalok Engels és Marx homoszexualitásképeire, bár ezt a témát munkásságuk során egyáltalán nem érintették. Majd vázolom Weber szexualitással kapcsolatos – vallásszociológiai vizsgálatait során kifejtett – nézeteit, melyek jó kiindulópontot nyújtanak a szexualitás mai kutatásához is.

Marx és különösen Engels műveiben a szexualitás csak közvetett módon jelenik meg: elsősorban olyan jelenségként, amelynek a szabályozására a tulajdon átörökítése miatt válik fontossá. A férfiaknak a legitim örökösök biztosítása érdekében szabályozniuk kellett a – férfiak szexuális és gazdasági tulajdonaként megjelenő – nők szexualitását (vö.: Engels, 1902).

Munkáikban kifejezetten a homoszexualitásról nem esik szó, de magánlevelezésükből kiderül, hogy tudtak az 1860-as években kibontakozó német homoszexuális mozgalomról és – legalábbis részben – ismerték e mozgalom központi alakjának, a jogász Karl Heinrich Ulrichsnak a munkásságát. Manfred Herzer német kutató pedig már korábban beszámolt a homoszexuális szót megalkotó Kertbeny Károly és Marx személyes ismeretségéről, illetve levélváltásáról (Herzer, 1988).

Mindezek fényében valószínűsíthető, hogy az alábbi példa – Engels 1869. június 22-én Marxnak írt levele, illetve Marx decemberi válasza (vö.: Parker, 1993:33–34) – jól illusztrálja a témával kapcsolatos nézeteiket:

Az *Urning*,¹⁸ amit küldtél, nagyon fura szerzemény. Nagyon természetel-
lenes kinyilatkoztatások ezek. A pederaszták kezdenek szerveződni, és
kezdik felmérni, milyen erővel bírnak az államban. [...] *Guerre aux cons*,
paix aux trus-de cul – ez lesz a jelszó mostantól. Még szerencse, hogy mi
magunk túl öregek vagyunk ahhoz, hogy attól kellene tartanunk, hogy e
párt győzelmekor fizikailag kell kifejeznünk a győzteseknek hódolatun-
kat. De az ifjabb generáció! Egyébként csak Németországban történhet
meg, hogy egy ilyen fickó a nyilvánosság elé állhat [és] elméletet alkothat
ebből a mocskból...” (Parker, 1993:32)

Weber vallásszociológiai munkáiban foglalkozott a szexualitással,
ahol azt hangsúlyozta, hogy a zsidó–keresztény etikában mindenféle, a
gyermeknemzés racionális értelmétől elszakadt szexualitásforma – a
gyermektelen, meddő közösülés, mint Onán bűne, a *coitus interruptus*
vagy az azonos neműek közötti szexuális kapcsolat – halálos bűnnek
számított (vö.: Weber, 1992:297). Weber a vallásosság és a szexualitás
„rendkívül intim kapcsolatát” így jellemezte:

„A szexuális mámor először is tipikusan része a laikusok primitív vallási
közösségi cselekvésének: az orgiának. [...] A szexuális orgia mámore már-
most, mint láttuk, az isten vagy az üdvözítő iránti – bevallottan vagy be-
vallatlanul – erotikus szerelemmé szublimálódhat. [...] Másfelől viszont
kétségtelen, hogy még az erotikaellenes misztikus és aszketikus vallásos-
ság is jelentékeny részben a szexuális eredetű fiziológiai szükségletek ki-
elégítését helyettesíti.” (1992:294)

Weber a szexualitás vallási-etikai alapú elutasításának két típusát
különböztette meg: egyrészt a „világ előli misztikus menekülés állás-
pontját”, mely szerint „a szexuális önmegtartóztatás központi jelentőségű
és nélkülözhetetlen eszköze a misztikus üdvkeresésnek, amely a világ-
tól elkülönülő kontempláció útját járja, s a világ intenzív kísértését ép-
pen ebben a legerősebb – a teremtményi mivoltot fogva tartó – ösztön-
ben látja”; valamint azt az „aszkéta vélekedés[et], hogy ez az egyedülálló,
sajátosan irracionális – legalábbis végső alakjában racionálisan soha meg
nem formálható – aktus veszélyezteti a legjobban a racionális aszkéta
éberségét, önfegyelmét és módszeres életvitelét” (1992:296).

18 Engels itt valószínűleg Ulrichs „Argonauticus” című művére utal. Az „urning”
szót Ulrichs alkotta, jelentése: férfi(ak)hoz vonzódó férfitípus. (Bővebben lásd
az 1. fejezetben.)

A zsidó–keresztény vallások által érzékiségként, illetve szemérmelenségként megfogalmazott szexualitás a bűnbeesés elkerülhetetlen következményeként értelmeződött (vö.: 1982:188):

„Isten országában [...] nincs szexualitás; a hivatalos keresztény elmélet, amely éppen a belső, a nemiséget kísérő érzelmektől viszolygott, mindig ‘érzéki gerjedelemnek’ és a bűnbeesés következményének minősített mindenféle szexualitást.” (1992:298)

A szexualitás egyetlen megtűrt terepe a „józan gyermeknemzésre” (*sober procreation of children*; 1982:188) és az utódok nevelésére szolgáló gazdasági intézmény, a házasság volt:

„Ahogy [...] az utódok jelentőségéről nagyon egyetemesen elterjedt [...] elképzeléseknek [...] egy közvetlenül a gyermeknemzésre vonatkozó parancs volt a következménye, úgy az ugyanilyen pozitív, tételesen megfogalmazott házassági parancsot viszont már [...] [az az elképzelés] motiválta [...], hogy az átlagember számára a nemi ösztön teljesen leküzdhetetlen, s ezért legitim módon szabályozott vágányra kell terelni a kielégítését.” (1992:297)

A „személyes élet legerősebb irracionális hatalmának” (Weber, 1992:299), a szexualitásnak a megközelítése tehát eleinte – hétköznapi-sága miatt – érdektelen, majd – tabujellege miatt – nehézkes vállalkozásnak tűnhetett. A racionalizálódás – és a világ „varázstól való feloldása” (1982:128) – azonban kiteljesedése során egyre inkább hatott a szexualitásra is:

„A parasztok szintjén a nemi aktus mindennapi folyamat, amely nem számít szégyellnivalónak – sok természeti népnél az emberek a legcsekélyebb szégyent sem érzik, ha az utazók figyelik őket –, de nem is tartalmaz semmit, amit a mindennapok fölé emelkedőnek éreznének. A mi problematikánk szempontjából mármost az a döntő fejlemény, hogy a nemi szféra sajátos érzések alapjává, „erotikává” szublimálódik, ezáltal önértéket kap, és a mindennapiság körén *kívülre* kerül. Ebben két nagyon jelentékeny mozzanat játszik szerepet: egyrészt a nemzetség gazdasági érdekei, ezenkívül pedig a rendi konvenciók egyre több gátlást idéznek elő a nemi érintkezésben” (Weber, 1992:298–9).

A szociológia – mint „varázstalanító” tudomány – születése is e modernizációs folyamatba illeszthető, mégis a szexualitás máig tartó szocioló-

giai „varázstalanítása” – mint már említettük – igazán csak az 1950-60-as években a kezdődhetett meg.

A szexuális témákkal kapcsolatos szociológiai érdeklődés első terepe tehát a devianciakutatás lett, mely a 19. század első évtizedeiben a chicagói városszociológiai iskola keretein belül indult meg, ahol a kulturális antropológiai indíttatású *új városi etnográfia* módszereivel vizsgálták a meghatározott városrészekre jellemző *társadalmi patológia* jelenségeit.¹⁹ A chicagói iskola devianciafogalma olyan városi átmeneti zónákhoz kötődött, ahol a tiszteletreméltóbb városlakók magatartásnormái kevésbé vagy egyáltalán nem érvényesültek (vö.: Park–Burgess, 1925); a deviáns jelenségeket pedig ebben az értelmezési keretben a társadalmi rendezettség és az egységes erkölcsi világgép bomlástermékeinek tekintették. Némileg etnocentrikus etnográfiaik azonban a változatosságot értelmezték rendezetlenségként (vö.: Matza 1969:48), és vizsgálataikkal valójában egy kitüntetett szerepűnek vélt morális világgép viszonylagosságát illusztrálták.

A társadalom morális egységének problematikája közvetett módon szerepelt Robert Mertonnak, a „deviancia szociológiája” egyik legnagyobb hatású kutatójának a munkáiban is. Merton a kulturális struktúra, azaz a normatív értékek többé-kevésbé hierarchizált készlete és a társadalmi struktúra, azaz a társadalmi kapcsolatok megszervezett készlete közötti alapvetően ellentmondásos viszonytal és ebből következően az emberi vágyak és lehetőségek összeegyeztetlenségével magyarázta a deviáns jelenségek kialakulását (vö.: Merton, 1938; 1968). Ez a magyarázat pedig továbbra is egy egységes kulturális tradícióban gyökerező értékhierarchia működését feltételezte.

A korai elméleti megközelítések logikája szerint a vizsgálódás kiindulópontja a deviáns jelenség volt, mely válaszcímre ingerelte a társadalmi ellenőrző rendszert. Ezen elméleti modell kizárólagossága már az 1950-es években a minősítési elmélet – *labelling theory* – megjelenésével kezdett megkérdőjeleződni, amikor felvetődött egy olyan logika érvényességének a lehetősége, mely szerint a társadalmi ellenőrző rendszer és a deviancia kapcsolata nem egyirányú, hanem bizonyos mértékig kölcsönösen egymástól függő.

19 Ide sorolhatók a következő chicagói munkák: Nels Anderson (1923): *The Hobo*; Frederic Thrasher: (1927) *The Gang. A Study of 1313 Gangs in Chicago*; Clifford Shaw (1930): *The Jack Roller. A Delinquent Boy's Own Story*. (Mindhárom könyvet a University of Chicago Press adta ki.)

A minősítési elmélet megalapozójának a devianciát mint a társadalmi kontroll járulékát, illetve termékét vizsgáló Edwin Lemert tekinthető, aki a deviáns magatartásformák eredeti és következményes okainak megkülönböztetésére bevezette az elsődleges és másodlagos deviancia fogalmát (vö.: Lemert, 1951). A másodlagos deviancia kialakulásában Lemert a normaszegő tulajdonságokra és cselekedetekre adott társadalmi válaszreakciók fontosságát hangsúlyozta (vö.: Lemert, 1975). Lemert logikája szerint a deviáns cselekedet elkövetőjét a társadalmi stigmatizáció és annak következményei avatták egy társadalmilag meghatározott erkölcsi típust képviselő deviáns alannyá. Lemert deviancia-megközelítésének szociológiaelméleti kerete, a – társadalmi kölcsönhatások során kialakított jelentésekre koncentráló – szimbolikus interakcionizmus szolgált a homoszexualitással foglalkozó szociológiai munkák legtermékenyítőbb alapjául, különösen az 1960–70-es években.

Erving Goffman *Stigma* című munkájában (1963), ahol dramaturgiai elméletét alkalmazta a deviancia kutatási területére, gyakran utalt homoszexuális esetekre. Goffmannál a stigma „a várakozásainkat be nem teljesítő, nem kívánatos különbözőségként” (Goffman, 1963:15) definiálódott, mely tulajdonsága révén az egyén egésze leértékelődött. A szerző három stigmatípust különböztetett meg: a testi deformációból, illetve az egyéni jellemhibából adódó és a „törzsi” – faji, nemzeti, vallási – stigmát (vö.: 1963:14).

Goffman szerint a stigmával rendelkező egyént általában nem tekintik teljes értékű embernek, ezért gyakran kell elszenvednie – koholt alsóbbrendűségét bizonyítandó – diszkriminációt (vö.: 1963:15). Így előfordulhat, hogy a kínos helyzetek elkerülésére a kívülről láthatatlan stigmával bíró személy különbözőségét elfedve próbálja magát elfogadtatni a társadalomban. Ebben kap szerepet a dramaturgiai „hatás-menedzsment – *impression management* – művészete”, aminek alkalmazásán keresztül „az egyén stratégiai kontrollt gyakorol a magáról alkotott képe és a róla mások által alkotandó kép fölött” [155]. Az ilyen típusú hatás-menedzsment hallgatólagos együttműködést és kölcsönös tapintatot feltételez a „normálisak” és a stigmatizáltak között: a „normálisak” nem feszegetik a normaszegő titkát, míg a stigmatizált önkéntesen lemond a saját társadalmi elfogadtatásával kapcsolatos – a többséget esetlegesen kényelmetlenül érintő – igényeinek teljes körű megvalósításáról (vö.: 1963:155).

A szerző ezt a fajta stigmakezelési folyamatot az identitásnormákkal bíró társadalmak általános jellegzetességének tartotta. Goffman szerint például az adott időszakban az uralkodó férfiidentitás-normák, melynek csak a „fiatal, házas, fehér, városi, északi, heteroszexuális, egyetemi végzettségű, teljes munkaidőben dolgozó, megfelelő bőrtípusú, súlyú és magasságú, sportrekorder protestáns apák” (1963:153) felelhetek volna meg teljességgel, közvetett módon az egész amerikai társadalom egységes értékrendszerét tükrözték.

Goffman a stigma, azaz a „szégyenteljes különbözőség” dinamikájának elemzését a stigmatizált egyének túl az etnikai kisebbségi csoportokra és az alsóbb társadalmi osztályokra is alkalmazhatónak vélte (vö.: 1963:167), a deviancia kutatási területének magját azonban szerinte csak a „társadalmi normaszegők” – *social deviants* – csoportjai alkották, akiket a szerző sajátos kisközösségek, illetve miliók létrehozásával és főként a társadalmi rend kollektív tagadásával jellemzett (vö.: 1963:170–171). Idesorolta többek között a prostituáltakat, a drogosokat, a bűnözőket, a dzsessz-zenészeket, a bohémeket, a cigányokat, a hobókat, az iszákos hajléktalanokat, a főállású szerencsejátékosokat, a homoszexuálisokat és a „megátalkodott” városi szegényeket (vö.: 1963:170).

A '60-as évektől egyre több szociológiai tanulmány foglalkozott a deviáns alany és azon csoportok vagy egyének együttes vizsgálatával, akik őt deviánsnak nyilvánították: így a deviáns magatartás helyett a deviánsná válás folyamata került előtérbe, amiben – az interakcionista hagyományoknak megfelelően – meghatározó szerepet kaptak a külvilág stigmatizáló és büntető reakciói. Ezzel együtt a vizsgálati tárgykör is nagymértékben kibővült, magában foglalva minden potenciális társadalmi rendzavarót.

Így Howard Becker elhíresült meghatározásából kiindulva, miszerint deviáns viselkedés az, amit az emberek annak tartanak (vö.: Becker 1963: 9), bátran állítható, hogy deviáns az, aki ezt el is hiszi magáról. Ezek alapján szociológiailag a 'homoszexuálissá válás' is egyfajta önmegfigyelési és önértelmezési folyamatként definiálható, mely folyamatban a szexuális magatartásnak nincs kizárólagos magyarázó érvénye.

A homoszexuálissá válással foglalkozó első átfogó szociológiai munkának Kenneth Plummer *Sexual stigma: an interactionist account* című könyve (1975) tekinthető, ahol a homoszexualitás nem individuális, hanem társadalmilag interaktív, így kizárólag a stigmatizáló társadalmi reak-

ciókkal együttesen értelmezhető jelenségként definiálódott (vö.: 1975:95). Plummer azt hangsúlyozta, hogy a szexualitás interakcionista megközelítése a szexuális jelentéseket nem a biológiai adottságok közvetlen pszichológiai és társadalmi kifejeződéseiként, hanem társadalmi konstrukciókként értelmezi (vö.: 1975:29). A kutatás során a szexualitás a korábbi „klinikai modellekkel” ellentétben nem független, hanem függő változónak tekintendő: a szexualitás megértéséhez tehát a társadalmi kontextus vizsgálatára kell koncentrálni (vö.: 1975:30).

Plummer kiindulópontja szerint a „szexualitás másokkal való interakció során tanult társadalmi konstrukció” (1975:30), ezért először tudatosan szexuális jelentésűként kell meghatározni valamit ahhoz, hogy az szexuálissá váljon. Tehát ahelyett, hogy a „szexualitás határozná meg társadalmi létünket – ahogy ezt sok, különösen freudista, szerző állítja –, valójában a társadalmi jelentések határozzák meg szexualitásunkat. A szexualitásnak nincs más jelentése, mint amit a társadalmi helyzetekben nyer” (1975:32). Erre példaként a szerző olyan szexuális magatartásformákat idézett fel, melyek forrása valójában egyéb – nem szexuális tartalmú – társadalmi vagy egyéni igények kielégítése: itt említhetők a munkájukat végző prostituáltak, a prostituáltak csupán emberi kapcsolatra vágyó magányos kliensei vagy a társadalmi nemi szerepük – férfiasságuk – érvényességét nyilvánosan demonstráló nőcsábász férfiak is (vö.: 1975:32).

A szexuális jelentések változatosságát Plummer többféle jelentéstípus felsorolásával érzékeltette: a gyermeknemzéshez kapcsolódó – statisztikailag valószínűleg egyáltalán nem általános – utilitarista jelentésen túl megkülönböztethetők a szexualitás erotikus, romantikus, szimbolikus jelentései, a társadalmi nemi szerepekkel összefüggő jelentések és a szexualitást játékként vagy akár – mint teljesítendő házastársi kötelezettség – munkaként megfogalmazó jelentések (vö.: 1975:33–36). Plummer a társadalmilag konstruált szexuális jelentések változatossága és többértelműsége felől jutott el a szexuális különbözőség és a szexuális deviancia vizsgálati területére, ahol a szexuális normák kulturális viszonyságosságára hívta fel a figyelmet (vö.: 1975:68). Azaz arra, hogy a szexuális normaszegés fogalma is csak egy adott társadalmon belül és csak az adott társadalom vonatkozásában határozható meg:

„nem vonom kétségbe, hogy a homoszexualitás vagy egyfajta állapot vagy egyfajta betegség *ebben* a társadalomban [kiemelések *a szerzőtől*]. Világos,

hogy egy olyan társadalomban, ahol a homoszexuálisok pszichiáterhez járnak gyógykezelésre, és ahol sokan betegségnek tartják a homoszexualitást, ott a homoszexualitás ténylegesen betegséggé válik.” (1975:94)

Plummer a minősítési és stigmatizációs elméleteket ötvözve négy fajta homoszexuális tapasztalatformát különböztetett meg attól függően, hogy milyen a homoszexuális tapasztalat társadalmi kontextusa, illetve hogy ez a tapasztalat milyen szerepet játszik az egyén önmagáról alkotott képével kapcsolatban:

A homoszexuális tapasztalat formáinak interakcionista osztályozása
(Plummer, 1975:98)

<i>A homoszexualitás jelentősége</i>	<i>Elsődleges deviancia</i>	<i>Másodlagos deviancia</i>
Társadalmi szervezettség		
alacsony fokú	(1) alkalmi homoszexualitás	(2) személyes homoszexualitás
magas fokú	(3) szituációhoz kötött homoszexualitás	(4) homoszexualitás mint életforma

Az alkalmi homoszexualitás (1) körébe a röpke, általában az ifjúkori kísérletezésekhez köthető, hatásukban jelentéktelen homoerotikus élmények sorolódtak. A személyes homoszexualitás (2) esetében a homoszexuális tapasztalat ugyan központi jelentőségűvé vált az egyén életében, de az egyén elszigetelve maradt a hasonló tapasztalattal bírók csoportjától, akiktől támogatást remélhetett volna. Plummer szerint ez a homoszexualitás-típus dokumentálódott leginkább a pszichiáterek és egyéb kutatók által. A szituációhoz kötött homoszexualitással (3) azok voltak jellemezhetőek, akik viszonylag rendszeresen és szervezett formában vettek részt homoszexuális aktusokban, de önmagukat nem tartották homoszexuálisnak, illetve ez a tapasztalat nem vált életük meghatározó részévé. Az ilyen típusú homoszexualitás klasszikus színterei között szerepeltek a börtönök, a kaszárnnyák és a közcécék. Az életformaként megfogalmazódó homoszexualitás (4) a homoszexuális szubkultúrához kötődött: az idetartozó egyének számára a homoszexuális tapasztalat nem

elsősorban az egyénre jellemző állapotként, hanem egy sajátos közösségformáló életforma központi elemeként jelent meg (vö.: 1975:98–100).

Az alkalmi és a szituációhoz kötött homoszexualitás a társadalmi tűrésküszöbön belüli, normalizálható – azaz megbocsátható és feledhető – elsődleges devianciaként fogalmazódott meg, míg a komolyabb következményekkel járó, társadalmi stigmatizációt aktiváló másodlagos devianciák körébe sorolódott a személyes és az életformaként megélt homoszexualitás, ahol az egyén életszervezésében központi jelentőséggel bírt a homoszexuális tapasztalat. A másodlagos devianciaként azonosított homoszexualitás-formákkal kapcsolatban a szerző külön kiemelte a negatív társadalmi minősítés következtében kialakuló önminősítés jelentőségét: „az a gyanúm, hogy a legtöbb homoszexuálist soha nem bélyegzik meg nyilvánosan, és hogy az önminősítés ennél sokkal fontosabb elemzésre váró terület” (1975:202).

Plummer a szexuális stigma vizsgálata során arra koncentrált, hogy az általa központi jelentőségűként kezelt társadalmi reakciók milyen nagy mértékben befolyásolták a homoszexuálissá válás folyamatát, hogyan járultak hozzá a homoszexuális szubkultúrák megjelenéséhez és hogyan hatottak a homoszexuálisok mindennapi tapasztalataira (vö.: Plummer, 1975:201):

„A homoszexualitással kapcsolatos legfontosabb tényező ebben a kultúrában a jelenséget körülvevő társadalmi reakciók ellenségessége. E kritikus tényezőtől adódik sok olyan jellegzetesség, ami a homoszexualitás megkülönböztető jegyeként szolgál. Emiatt fogalmazódik meg a homoszexuálissá válás olyan folyamatként, ami hozzáférhetőség-, büntudat- és identitás-problémákkal jellemezhető. Ez vezet a homoszexualitás szubkultúrájának megjelenéséhez. Ez vezet a szégyenletes stigma titkolásából adódó interakciós problémákhoz. És ez akadályozza nagymértékben a homoszexuálisok közötti tartós kapcsolat kialakulását [...] A homoszexualitás mint társadalmi tapasztalat egyszerűen értelmezhetetlen a felé irányuló társadalmi reakciók elemzése nélkül.” (Plummer, 1975:102)

Plummer ebben az úttörő munkában szociológiailag kontextualizálta a homoszexualitás kutatási területét és e területnek a szociológia elméleti keretein belüli elhelyezésével egyúttal a társadalomtudományi érdeklődés legitim témájaként jelenítette meg a homoszexualitást.

Plummer kérdésfelvetései azért számítottak különösen újszerűnek ebben az időszakban, mert a homoszexualitásról az 1950-es években – némelykor álnéven – íródott szociológiai munkák még elsősorban a homo-

szexuálisok társadalmi életének és az őket érintő ellenséges társadalmi fogadtatás egyszerű dokumentálására szorítkoztak (vö.: Plummer, 1998:607). Edward Sagarin például „A homoszexuális Amerikában” című könyvét Donald Webster Cory álnéven jelentette meg (vö.: Cory, 1951); Michael Schofield „Egy kisebbség: Jelentés a férfi homoszexuálisok életéről Nagy-Britanniában” című munkáját szintén álnéven – Gordon Westwood-ként – jegyezte (vö.: Westwood, 1960). A későbbiekben mindkét szociológus a saját nevéen is publikált a homoszexualitással kapcsolatban (vö.: Sagarin, 1975; Schofield, 1965).

Az '50-es évek második felétől jelentek meg az első, homoszexuális terepen végzett gyűjtőmunkára épülő tanulmányok, melyek elsősorban kvalitatív kutatások során interjúelemzésekkel nyert adatokat használtak. A homoszexuális alanyok megszólaltatása azonban a homoszexuális kategória problematikusságának felvetését megelőzően is sokféle nehézségbe ütközött. Nem volt mindegy például, hogy ki honnan szerzte kutatási alanyait: a huszadik század közepéig a homoszexualitásról szóló klinikai beszámolók forrásait nyújtó homoszexuálisok tipikus lelőhelyeinek – ahogy erre a pszichológus Evelyn Hooker egy 1956-os konferencián rávilágított – a kórházi idegosztályok, a katonai zárkák, illetve a börtönök tűntek (vö.: Hooker, 1956:142). A „jól szocializált” – azaz a preferenciáikat sikeresen titkoló – homoszexuálisok így sokáig teljesen kimaradtak a mérítésből, illetve sokszor éppen a „homoszexuális reszocializációt” elsajátító (vö.: Troiden, 1988) egyének zárt közösségeinek, illetve a titokzatos homoszexuális világ egyéb – önmagukat nem homoszexuálisokként azonosító – szereplőinek nehéz megközelíthetősége okozhatott módszertani problémákat.

A korai empirikus munkák közül a homoszexuális csoportok belső életével William Leznoff és William Westley foglalkozott először az 1950-es évek közepén. Ők egy kanadai nagyvárosban gyűjtött mélyinterjúk alapján a homoszexuális szubkulturális közösségek jellegzetességeit vizsgálták, ahová szerintük a társadalmi ellenőrző rendszer előli kitérés kényszere és a homoszexualitás normális dologként való elfogadásának vágya vezette a homoszexuálisokat. (vö.: Leznoff–Westley, 1956:257–8).

Később Albert Reiss olyan – általa a homoszexuális prostitúció fogalmkörébe vont – utcai szexmunkával foglalkozó fiatal férfikkal készített interjúkat, akik önmagukat nem tartották sem homoszexuálisnak,

sem prostituáltak: az interjúalanyok egyfajta pénzszerzési módként definiálták cselekedeteiket, melyhez ugyan „buzikat” használtak fel, de ők megmaradtak „férfiszerepükben” (Reiss, 1961:250–1).

A hatvanas évek közepén Laud Humphreys a szociológiai terepmunka sajátos formáját, a leleskedést választotta: a szexuális devianciáról szóló irodalom adathiánya miatt közvélcékben folytatott megfigyeléseket, így keresve potenciális interjúalanyokat. Az autóik rendszám-táblája alapján azonosított férfiak többségéről azonban kiderült, hogy házások és a közvélcékben más férfikkal folytatott szexuális kalandozásaiokról nem kívánnak kutatóknak – sem – beszámolni (vö.: Humphreys, 1970:231–242).

A fenti példák alapján elmondható, hogy a homoszexualitással kapcsolatos empirikus adatnyerés nehézségeivel hamar szembesültek a szociológusok. Ma már úgy tűnhet, hogy a módszertani problémák a homoszexuális kategória korlátozott társadalomtudományi alkalmazhatóságának tüneteiként jelentkeztek. A klinikai megközelítésekől örökölt statikus homoszexualitás-kép által ihletett kérdésfelvetések szociológia érvényessége azonban csak az 1960-as évek végén kezdett megkérdőjeleződni.

A brit Mary McIntosh, a későbbi „*The Anti-social Family*” című feminista családkritikát megfogalmazó könyv (vö.: Barrett–McIntosh, 1982) társszerzője 1968-ban jelentette meg „A homoszexuális szerep” című – azóta klasszikusnak számító – tanulmányát, melynek e kutatási területre gyakorolt hatása leginkább Foucault szexualitástörténeti elméleteihez mérhető.

McIntosh hívta fel a homoszexualitással kapcsolatos korábbi szociológiai kérdésfelvetések alapvető hiányosságaira a figyelmet: „sok tudós és átlagember alapfeltevése az, hogy kétfajta ember van a világon: homoszexuális és heteroszexuális” (McIntosh, 1968:182), pedig döntő fontosságú lenne az a felismerés, hogy a homoszexuális érzések és magatartásformák nem kizárólag azon egyének jellegzetességei, akiket szeretünk „a homoszexuálisoknak” nevezni, és közöttük is akadnak olyanok, akik egyáltalán nem élnek (homo)szexuális életet. Vagyis be kellene látnunk, hogy a homoszexualitás nem egy olyan dolog, ami vagy van valakinek, vagy nincs (vö.: 1968:182).

McIntosh tarthatatlannak vélte azt az álláspontot, miszerint a homoszexualitás olyan állapot lenne, amivel ugyanolyan módon jellemezhető az

egyén, mint például születési helyével vagy valamilyen testi fogyatékosságával. Ehelyett inkább, javasolta a szerző, a homoszexualitás állapotként való felfogását lehetne tanulmányozni, melynek háttérében a homoszexualitás társadalmiprobléma-jellegére vonatkozó társadalmi konszenzus elfogadása áll. Az ilyen társadalmakban ugyanis a homoszexualitás állapotfelfogása a társadalmi kontroll egyik formájának tekinthető (vö.: 1968:183). McIntosh arra is figyelmeztetett, hogy a homoszexualitás kutatási területére vetődő szociológusoknak meg kellene őrizniük objektivitásukat, nehogy úgy járjanak, mint a homoszexualitás társadalmi megbélyegzésében aktív – diagnosztizáló – szerepet vállaló pszichológusok és pszichiáterek (vö.: 1968:184).

Az egyének deviánsná minősítésének társadalmi gyakorlata McIntosh funkionalista elemzésében a társadalmi ellenőrzés többfunkciós mechanizmusaként értelmeződött: a társadalmi megbélyegzés „egyrészt világosan elkülönített, jól felismerhető határvonallal választja el egymástól a társadalmilag megengedett és megengedhetetlen magatartásformákat. [...] Másrészt elkülöníti a deviánsokat a többiektől... Ennek az elkülönített, megvetett és büntetett homoszexuális szerepnek a megteremtése tisztán tarthatja a társadalom nagyobbik részét ugyanolyan módon, ahogyan az egyes bűnözőkkel való hasonló bánásmód segíti a törvénytisztelő magatartás megőrzését a társadalomban” (183–4).

McIntosh egyik legfontosabb megállapítása az volt, hogy a szociológiai vizsgálódás során a homoszexuális szerep megkülönböztetendő a homoszexuális magatartástól, hiszen ezek a magatartásformák „egyáltalán nincsenek a homoszexuális szerepet játszó egyének által kisajátítva” (192). A szerepet társadalmi elvárás-készletként megfogalmazó szerző saját társadalmának a homoszexuális szereppel kapcsolatos legelterjedtebb feltételezéseként az egyén homoszexuális érzéseinek és viselkedésformáinak kizárólagosságát jelölte meg, ami kiegészülhetett más – például a nőies megnyilvánulásokra, a szexcentrikusságra vagy a fiatal férfiak és fiúk elcsábításának vágyára vonatkozó – vonásokkal is.

McIntosh a homoszexuális szerepet csak bizonyos társadalmakra jellemző kultúra-specifikus jelenségként vizsgálta és történeti, illetve kulturális antropológiai kutatásokra hivatkozva azt hangsúlyozta, hogy vannak olyan társadalmak, ahol ugyan léteznek homoszexuális magatartásformák, de nincsenek „homoszexuálisok”. A szerző szerint a főként híres személyiségek homoszexuális magatartására vonatkozó történeti

utalások például nem „bizonyítékok hiányában” válnak értelmezhetetlenné, hanem mert az ezekről az egyénekről kialakított kép sokszor nem feleltethető meg a homoszexuálisokról alkotott modern sztereotípiáknak (vö.: 187).

McIntosh a homoszexuális szerep és a homoszexualitás kategóriájának társadalmi konstrukcióként való értelmezésével egy teljesen új elméleti megközelítést honosított meg a homoszexualitás szociológiai vizsgálatában, melynek alkalmazásával ugyanoda juthatunk el, ahová Foucault szexualitástörténeti elemzése vezetnek: a meghatározás hatalmához (vö.: Weeks, 2000:60). McIntosh a szexuális viselkedési minták osztályozásában és ellenőrzésében a – bizonyos szubkulturális szervezetségi szintet már elért és így társadalmi beavatkozásra érettnek ítélt – homoszexualitás orvosi diagnózisát szolgáltató közeg aktív közreműködését emelte ki (vö.: McIntosh, 1968:184–189). Foucault a szexualitással kapcsolatos „diszkurzív erjedés” egyik hozadékaként tekintett a homoszexuális magatartás medikalizációjára, aminek az eredményeként a 19. századi Európában elkezdett kikristályosodni a modern homoszexuális kategória (vö.: Foucault, 1978:17–49).

E modern homoszexuális kategória további vizsgálata lehet a tárgya a mai társadalomtudományi kutatásoknak, amelyek során egyrészt a mai homoszexuális koncepcióinkat létrehozó társadalmi kategorizációs folyamatokat – a jogi, az orvosi, a vallási, a stigmatizációs és más társadalmi szabályozási mintákat –, másrészt e folyamatok – gyakran harcok – egyéni, illetve kollektív fogadtatását kell értelmeznünk (vö.: Weeks, 2000:61). Így válik – a homoszexualitás társadalmi konstrukcionista megközelítésében is – az értelmezés kulcsfogalmává a hatalom és a hatalomnak való ellenállás viszonya.

1.3. Összegzés

A homoszexualitás diszkurzív történetét – mint láthattuk – a bűn–betegség–deviancia triumvirátusa és a körükük rendeződött szaktudományos megközelítések uralták, melyeknek alapanyagát a teológiai gyökerű, de előítéletessé vulgarizált erkölcsstan, az egyházi majd a polgári jog, a pszichiátria, illetve a szociológia *szakértői* által felhalmozott tudás alkotta.

A homoszexualitást magánügynek, illetve a homoszexuális életforma szabad választását alapvető emberi jognak tekintő felfogások csak a 20. század második felében jelentek meg. E megközelítések a korábbiaknál sokkal kevésbé szakapparátus- és szakértelem-függőek: talán, mert hiányzik belőlük az a feszültségteremtő dichotómia – jó/rossz, egészséges/beteg, normális/abnormális, helyes/helytelen –, amely sokáig a homoszexualitással kapcsolatos tudományos és társadalmi érdeklődés motorjának látszott. A homoszexualitás magánügyként való megfogalmazása ugyanis azt jelzi, hogy megszűnik a homoszexualitás dokumentálásának társadalmi kényszere és a korábbi kényszeres társadalmi figyelem lankadásával a „magánhomoszexualitás” visszasüllyedhet a békes névtelenségbe. A homoszexualitás emberi jogi megközelítése pedig végső soron azt hangsúlyozza, hogy senkit ne érhessen hátrány önmeghatározása és életforma-választása miatt.

A 21. századi világ „boldogabbik” felén – elsősorban nyugat-európai és észak-amerikai államokban – a szexuális orientáció szabad megválasztása alapvető emberi jog, melynek tiszteletben tartását antidiszkriminációs törvényi szabályozás biztosítja. A szexuális orientáció alapján való diszkrimináció tiltásáról az Európai Unióban az 1999-től érvényben lévő Amszterdami Szerződés 13. cikkelye rendelkezik. Más helyeken azonban – például Iránban vagy Szaud-Arábiában – a homoszexualitást bűnként kezelik, melynek elkövetéséért akár halálbüntetés is kiszabható.

Az azonos neműek közötti kapcsolatok társadalmi fogadtatása történeti és szocio-kulturális szempontból – némi leegyszerűsítéssel élve – négyféleképpen kategorizálható: bűnként, betegségként, normasértésként és szabadon választható életformaként. A nyugat-európai társadalmakban a 18-19. századig a bűn-diskurzus volt az uralkodó. Ezt váltotta fel a 19. század végétől a homoszexualitás medikalizált modellje, melynek megkérdőjelezése csak a 20. század utolsó harmadára vált általánossá. A társadalmi devianciák kutatói a 20. század közepétől kezdték felfedezni vizsgálandó témaként a különféle – elsősorban a marginalizált – szexualitásformákat: ettől kezdve a homoszexualitás fokozatosan bevonódott a társadalomtudományos érdeklődés körébe, mely ezt a szexualitásformát egyre kevésbé „természetesen”, biológiailag meghatározott állapotként és egyre inkább társadalmilag konstruált jelenségként, illetve szerepként értelmezte.

A homoszexualitás társadalmi normasértésként való megközelítése vezetett sokakat ahhoz a felismeréshez, hogy a lényegi kérdés nem a homoszexuálisok normasértése, hanem az, hogy egyes társadalmi normák sérthetik az emberek szabad életforma-választását. A szexualitás – és ezen belül a korábban marginalizált nem heteroszexuális formák – behatóbb társadalomtudományi tanulmányozása aktív szerepet játszott abban, hogy a homoszexualitás orvosi retorikáját felválthatta a politika nyelve, mely egyenlő jogokat követelt a „heteroszexizmus áldozatainak” (vö.: Plummer, 1998:376).

A heteroszexizmus olyan ideológia, mely alacsonyabb rendűként kezeli a nem heteroszexuálisokat, éppúgy ahogy a rasszizmus alacsonyabb rendűnek nyilvánít egyes fajokat vagy ahogy a szexizmus az egyik – a férfi – nem felsőbbrendűségét hirdeti. A heteroszexizmus a társadalmi életbe olyan mélyen beágyazott, előítéletes kommunikációs gyakorlatban tükröződik, mely elítéli mindazokat, akik dacolnak a (hetero)szexuális társadalmi renddel. Így e gyakorlat megkérdőjelezése sokak számára felérhet a nyugati civilizáció megkérdőjelezésével (vö.: Nakayama, 1998).

A homoszexuálisok emberi jogainak védelme ezért esetenként a társadalmi többség által vallott – vagy ily módon feltüntetett – alapértékeknek ellentmondó „különjogok követeléseként” jelenhet meg. Jó példa erre a jellegzetesen konzervatív érvelésre a következő: „A homoszexuálisoknak nincs joguk azt kérni az amerikaiaktól, hogy a [...] ‘polgárjogok’ ürügyén feláldozzák erkölcsi elveiket vagy családjuk jövőjét” (Nakayama, 1998:120).

A mai nyugat-európai törvényi szabályozás ezzel szemben annak az elvnek a társadalmi elfogadását tükrözi, hogy a heteroszexualitás feltétlenül követendő normaként való társadalmi előírása éppúgy az alapvető emberi jogok megsértését jelenti, mint a rasszizmus és a szexizmus társadalmi gyakorlata. Ebben a kontextusban tehát az azonos neműek kapcsolatainak megítélése nem erkölcsi vagy vallási, hanem a „polgári jogok új határait kijelölő jogi kérdés” (Moritz, 1996:148).

2. A homoszexualitás politikája

Ebben a fejezetben a homoszexualitás politikájának – mint a modern társadalmakra jellemző identitáspolitikák egy jellegzetes típusának – általános kérdéseivel foglalkozom. Nem kívánom tehát ismertetni a nemzetközi homoszexuális mozgalom történetét: ezzel kapcsolatban remek áttekintő és összefoglaló munkák születtek (vö.: Altman, 1971, 1982; Steakley, 1975; Weeks, 1977; Adam, 1987; Greenberg, 1988).²⁰

Itt csak nagyon röviden annyit szeretnék megjegyezni, hogy a homoszexuális politikai mozgalmak helyi igényeit és jellegzetességeit tekintve világszerte különböző trendek egymás mellett élését figyelhetjük meg. Például Magyarországon, Közép-Kelet-Európa többi országához hasonlóan, a melegek és leszbikusok főként azért szervezkednek, hogy identitásukat és életmódjukat nyíltan – és megkülönböztetések elszenvedése nélkül – felvállalhassák (vö.: Bech, 1993). Egyes nézetek szerint Észak-Amerikában mindenki, aki a férfi-dominanciájú, fehér, kapitalista, heteroszexista kultúrának ellenszegül, begyömöszölhető ugyanabba a „(queer-)zsákba” (Bersani, 1995:71). Több észak-európai országban a „modern homoszexuális eltűnésének” lehetünk tanúi, aki „mint valami időzített bomba saját felrobbanására vár, vagy inkább saját diszkrét eltűnésére” (Bech, 1997:195). A „harmadik világban” pedig, ahogy Peter Drucker hangsúlyozza, a bennszülött szexualitásformák és a nyugati modellek különbségeit figyelhetjük meg:

[...] sokan azok közül, akik azonos neműekkel folytatnak szexuális kapcsolatokat, nem egy különleges – ‘a homoszexuális’ – embertípushoz tartozóként határozzák meg magukat. Sokan mások viszont így határozzák meg magukat; de saját kultúrájukba beágyazott identitásaik nem feltétlenül feleltethetők meg az európai vagy észak-amerikai leszbikus-meleg identitásokkal. (Drucker, 2000:11)

20 A magyar homoszexuális mozgalom története még feldolgozásra vár, de az 1988 óta alakult szervezetek rövid leírása megtalálható az Amszterdam után című kötetben (Mocsonaki, 2000).

A homoszexualitás politikájának általános kérdéseivel azért fontos foglalkozni, mert az elemzés a figyelmet a jelenség tágabb kontextusára, a szexualitás és a társadalmi nemi rendszerek szervezőelveire irányítja. Vegyük például azt a kérdést, hogy ‘mi tesz egy embert nővé, illetve férfivá’. Gondos, többirányú vizsgálódás során erre a mindennapi tapasztalataink alapján egyszerűnek tűnő kérdésre éppen annyira problematikus lehet a válaszadás, mint arra, hogy ‘mi tesz egy embert homoszexuálissá, illetve heteroszexuálissá’. Résen kell lennünk, hiszen gyakran már a kérdésekben benne rejlik az előfeltevés, amely azt sugallja, hogy a – heteroszexuális és homoszexuális, illetve férfi és nő – kategóriák világosan adottak, átmenet nélküliek és egymástól egyértelműen elkülöníthetők (vö.: Kessler–McKenna, 1978).

Dolgozatomnak ebben a részében azt vizsgálom, hogy mely tényezők kaphatnak szerepet a homoszexualitás társadalmi kategóriájának átpolitizálódásában. Ehhez meghatározom a homoszexuális politika fogalmát, bemutatom a homoszexualitás eltérő értelmezési kereteit identifikációs és attribúciós kontextusban – melyhez elméleti háttérként különböző szociálpszichológiai megközelítéseket használok –, valamint megpróbálom jelezni a homoszexuális politika elemzési lehetőségeit és ennek korlátait.

Az identitáspolitika rendszerspecifikus fogalomnak tekinthető, mivel a nyilvános és privát identitások erőszakos szétszakításával és merev elkülönítésével, illetve a „privát identitások nagyarányú eróziójával” (Erős, 2000:11) jellemezhető antidemokratikus rendszerekben aligha értelmezhető. Az identitáspolitikák „természetes” környezete a civil társadalom, a társadalmi önszerveződések terepe, mely a modern identitás-szerveződések kereteként és egyben biztosítékként szolgál (vö.: Erős, 1994:219).

Így Magyarországon tulajdonképpen csak az utóbbi évtizedben beszélhetünk aktív „homoszexuális politikáról”. Bár mindenképpen fontos említeni, hogy a magyar homoszexuális mozgalom kibontakozásának kezdetei visszanyúlnak az 1980-as évekre és az egyik első magyar civil politikai kezdeményezés éppen az 1988-ban megalakított Homeros nevű homoszexuális szervezet volt.

A modern identitáspolitikai mozgalmak fő jellemzői a következőképpen foglalhatók össze:

Nem csupán arról van szó, hogy mások nem annak tekintenek bennünket, akik szerintünk valójában vagyunk, vagy elnyomnak bennünket azért, amit gondolnak rólunk. Azért kerülünk szembe az elismerés problémáival, mert a társadalmilag fenntartott diskurzusok elkerülhetetlenül alakítják azt, ahogyan magunkra tekintünk, és ahogyan – különböző mértékű gyötrelmek és feszültségek árán – megalkotjuk önmagunkat. [...] Az „identitáspolitikáknak” nevezett törekvések nem csupán egyéni, hanem kollektív, nem pusztán privát, hanem nyilvános törekvések. [...] Az identitáspolitikák nem csupán önkifejezésre és autonómiára törekcsenek, hanem elismerésre, legitimitásra (és időnként hatalomra); válaszra készítenek más embereket, csoportokat és szervezeteket (beleértve az államot is). (Calhoun, 1997:105)

E fejezetben a homoszexuális politika identitásközpontúságának feltételezésével élek – annak ellenére, hogy a közelmúltban Henning Bech dán szociológus a homoszexuális létezési módra (*homosexual way of existence*) vonatkozó elméletében (vö.: Bech, 1997; 1998; 1999) meggyőzően bizonyította, hogy a „homoszexuális lét összetettségét [...] semmiképpen nem lehet a homoszexuális identitás ügyére redukálni” (Bech, 1998:243). Bech számára a modern életkörülmények széles skálájához kapcsolódó homoszexuális létforma felesleges leszűkítéseként jelenik meg a homoszexuális identitás, melynek négy történetileg-politikailag meghatározott formáját különbözteti meg: a 19. század második felében született klasszikus homoszexuális identitást; az 1940-es évek végétől megjelenő homofil identitást; az 1960-as évek végétől jellemző leszbikus és meleg identitásokat és az az 1990-es évektől elsősorban az Egyesült Államokban elterjedt *queer*-identitásokat (vö.: 1998:244–247).

Bech érvelése szerint a modern életkörülmények olyan változásokat okoztak, melyek a homoszexuális és heteroszexuális létformákra korábban jellemző különbségek fokozatos felszámolásához és ezáltal a modern homoszexuális – egyén és identitás – eltűnéséhez vezettek, vezetnek. Bech elmélete kiválóan alkalmazható egyes kitüntetett helyeken – például Észak-Nyugat-Európában –, másutt azonban legfeljebb a jövőbeli tendenciák előképeként értelmezhető. Bech modernitás-specifikus általános homoszexualitás-felfogása azonban mindenképpen jól használható kiindulópont a homoszexualitás politikájának elemzéséhez. Itt az hangsúlyozódik, hogy a férfi homoszexuális a modernitás gonoszság, illetve bűnfogalmainak „kiváltságos megtestesítője”:

Különösen azért, mert a homoszexuális létforma válaszul szolgál egy sor specifikusan modern életkörülményre, ugyanakkor ezek lenyomatának is tekinthető. Ide tartozik a városi élet; a társadalmi nemi szerepek problematizálása; az önelemzés eszköztára; a rögzített és biztonságot nyújtó identitások hiánya, melyek mindenki számára veszélyeket és kísértéseket tartogatnak. [...] Így a homoszexuális e modern állapotokra jellemző – például a társadalmi nemi szerepek, a családon belüli hatalmi viszonyok vagy a városi élet nyújtotta lehetőségek változásával összefüggő – veszélyek és kísértések szimbolikus reprezentációjává válik. (Bech, 1999:58)

Ugyanakkor például Anthony Giddens számára a homoszexuálisok a „modernitás érzelmi úttörőiként” jelentek meg (Giddens, 1998:145)²¹: ők ugyanis rá voltak kényszerítve, hogy intézményesítetlen párkapcsolataikat nyitottabban és – a tradicionális mintákra való támaszkodás helyett – sokkal inkább „tárgyalásos alapon” működtessék. A nyitottság és a felek közötti folyamatos eszmecsere igénye a későbbiekben – a természet és a tradíció foglatatából felszabaduló „képlékeny szexualitás” (*plastic sexuality*) térnyerésével – a heteroszexuális kapcsolatokban is jellemző lett (vö.: Giddens, 1992). Giddens gondolatmenete tehát Bech elméletéhez illeszthető: az egyenlőségen, bizalmon és kommunikáción alapuló – és nem az intézményesített hatalmi viszonyokat megtestesítő – homoszexuális kapcsolatok a heteroszexuálisoknak is mintául szolgáló modern életformák kialakításához vezettek a szexualitás és az intimitás területén. Giddens szerint mindezek a – magánszféra átpolitizálódásának és a publikus identitások „marginalizálódásának” a jeleként értelmezhető (Erős 2000:16) – modernkori változások az „életpolitika” (*life*

21 Giddenshez hasonlóan Pierre Bourdieu is valamilyen társadalmi újító szerepben látja a homoszexuálisokat, pontosabban a meleg és leszbikus mozgalmat. Bourdieu a homoszexuális mozgalmároknak a többi stigmatizált kisebbségi csoporttal szemben egyfajta privilegizált helyzetet tulajdonít a kulturális tőkével való ellátottságuk tekintetében – bár ez a feltételezése csak annyiban tűnhet megalapozottnak, amennyiben elfogadjuk, hogy a társadalmi kategóriák „szimbolikus leépítésének és felépítésének munkájából” kulturális tőke nyerhető (Bourdieu, 2001:123). Így az alárendelt és stigmatizált társadalmi helyzet valamint a kulturális tőkével való ellátottság valószínűtlen kombinációjának eredményeként a meleg és leszbikus mozgalom Bourdieu szerint az „alárendelt politikai és tudományos mozgalmak” egyfajta „előörseként” funkcionálhatna (2001:124).

politics) részét alkotják, ami végsősoron arról szól, hogy „hogyan élünk a hagyomány és a természet vége után” (1998:149).

2.1. A homoszexualitás politikájának meghatározása: általános dilemmák

Tág értelemben a homoszexuális politika szimbolikus térként értelmezhető azon definíciók, leírások, diskurzusok és kategóriák megkérdőjelezésére, melyek a társadalmi teret hátrányos módon struktúrálják a homoszexuálisok, azaz azon emberek számára, akik homoszexuálisként azonosítják magukat és/vagy homoszexuálisként azonosíttatnak mások által. Ideáltipikusan a homoszexuális politika aktorai homoszexuális alanyok, akik homoszexuális identitása szükségképpen a homoszexualitás társadalmi kategóriájához és jelentéseihez kapcsolódik. A homoszexuális alany nélküli homoszexualitás pusztán az emberi szexuális viselkedés egyik lehetséges formája, amit bárki gyakorolhat. Ebben az összefüggésben az azonos nemű partnerek közötti erotikus élmények nem tartoznak a homoszexuális politika tárgyköréhez.

Homoszexuális alannyal bíró homoszexualitás a modern szexualitáskutatás történetében először Alfred Kinsey által dokumentálódott az általa alkalmazott szexuális orientációs kontinuum egyik szélsőséges pólusaként (cf. Kinsey, 1948); bár ez a homoszexuális alany a megközelítés természetéből adódóan elválaszthatatlan volt a kontinuum más, átmeneti szexuális alanyaitól. Az 1930-as évek végétől az 1940-es évek második feléig az USA-ban felhalmozott empirikus adatokra támaszkodva Kinsey hangoztatta elsőként tudományos igénnyel, hogy a hetero-, illetve homoszexualitás nem „minden vagy semmi” kérdése: a pszichikai reakciók és a szexuális tapasztalatok együttes vizsgálatával ugyanis a „kizárólag heteroszexuálisnak”, illetve „kizárólag homoszexuálisnak” nevezhető egyének mellett képet lehetett alkotni azokról is, akiket mindkét pólus többé vagy kevésbé, illetve egyaránt vonzott (vö.: Kinsey, 1948:610–666).

A 0-tól 6 felé – azaz a kizárólagos heteroszexualitástól a kizárólagos homoszexualitás felé – haladó Kinsey-skálaként (Kinsey, 1948:638) elhíresült kategorizációs rendszer alkalmazásával ugyan lehetőség nyílt az emberi szexuális megnyilvánulásoknak a korábbiaknál jóval árnyaltabb

leírására, de a megjelenése óta eltelt több mint ötven év alatt kiderült hogy a Kinsey-éhez hasonló – továbbra is a heteroszexualitás és a homoszexualitás ellentételezésén alapuló – egydimenziós megközelítések sem felelnek meg a szexualitás spektrumának minél teljesebb áttekintésére vonatkozó igényeknek.

Az 1970-es évektől egyes szociálpszichológusok már hangoztatták ama meggyőződésüket, hogy a „homoszexualitás és heteroszexualitás sokkal inkább felfogható elkülönülő, ortogonális erotikus dimenzióként, mint egyetlen kétpólusú dimenzió ellentétes szélsőértékeiként” (Storms, 1980:785). E kutatók azt is hangsúlyozták, hogy a maskulin és feminin jellemzők nem kapcsolhatók kizárólagosan az egyik vagy a másik biológiai nemhez: a valóságra egyfajta dualizmus jellemző, ahol a férfiasság és a nőesség a nemek jellegzetességeinek egymástól különböző, ám társadalmilag egyaránt kívánatos komponenseit alkotják (vö.: Spence–Helmreich–Stapp, 1975:38).

Kessler és McKenna szerint a hetero-, illetve homoszexuális kategóriákba való besorolás alapja a társadalmi nemi attribúciós (*gender attribution*) folyamat: vagyis végsősoron szexuális partnereik nemétől függően osztályozzák az embereket hetero-, illetve homoszexuálisként. Kesslerék azonban – a nem születés kori megállapítása, a nemi identitás és a nemi szerepek összjátékának etnometodológiai vizsgálata alapján – éppen a gender-attribúció problémamentességét kérdőjelezi meg (vö.: Kessler–McKenna, 1978:7–18) és arra a megállapításra jutnak, hogy a témakör kutatói hajlamosak az átmenetek folytonossága helyett zárt dichotóm rendszerekben gondolkodni (vö.: Kessler–McKenna, 1978:161–167).

Ezen megfigyelések alapján az mondható, hogy egy egyén egyidejűleg rendelkezhet homoszexuális és heteroszexuális, illetve maskulin és feminin jellegzetességekkel egyaránt, ami még problematikusabbá teszi a homoszexuális politika ideális alanyának fellelését.

2.1.1. A homoszexualitás jelentése identifikációs kontextusban

A homoszexualitás jelentését vizsgálva – a társadalmi nemi meghatározáshoz hasonlóan, ahol az egyén saját érzéseit tükröző nemi (*gender*) identitás és a mások általi gender-attribúció együttesen vizsgálandó (vö.: Kessler–McKenna, 1978) – figyelembe kell vennünk az egyénen belüli

önazonosítási, illetve az egyén szempontjából külsődleges attribúciós aspektusokat.

A homoszexualitást az identifikáció kontextusában vizsgálva alapvető elméleti háttérként a homoszexuális identitás koncepciója kínálkozik. „Egy meghatározásért kiáltó koncepció”: így fordítható Vivienne Cass homoszexuális identitásról szóló cikkének alcíme, amely akár átfogalmazható úgy is, hogy „egy koncepció túl sok definícióval”.

Egyedül az említett cikk öt jelentést sorol fel, melyek együttesen jól illusztrálják a homoszexualitás társadalmi kategóriájával összefüggő önértékelési készletek különféleségét. Így a homoszexuális identitás lehet (1) homoszexuálisként való önmeghatározás; (2) az én egyik értelmezése homoszexuálisként; (3) homoszexuális énkép; (4) a mód, ahogy a homoszexuális egyén létezik; vagy (5) a homoszexualitással kapcsolatos következetesen gyakorolt magatartásmód (vö.: Cass, 1984:108). E jelentések eltérései a homoszexualitás társadalmi kategóriájával kapcsolatos különböző önértékelési készletek létét feltételezik, melyek alkotóelemei közé tartoznak az azonos nemű partnerrel szerzett szexuális élmények egyéni interpretációi éppúgy, mint a homoszexuálisok társadalmi csoportjáról alkotott tudás.

A meghatározások sokfélesége csak egyike azoknak a problémáknak, melyek nehézkessé teszik a koncepció alkalmazását. Egy másik, talán még ennél is zavaróbb kérdés arra vonatkozik, hogy mivel lehetne szembeállítani a homoszexuális identitást. A homoszexuális identitás koncepciója szükségszerűen utal a homoszexuális kategóriára. A heteroszexuális kategóriát egy lehetséges heteroszexuális identitás-koncepció referenciapontjaként szemügyre véve azonban szinte semmi használhatót nem találunk.

Mindennapos tapasztalatunk az, hogy beszélgetés közben valakiről szólva feleslegesnek érezzük a szóban forgó személyről kijelentenünk, hogy ő heteroszexuális: „a ‘személy’ – ellenkező értelmű utalás hiányában – automatikusan implikálja az alany heteroszexualitását. Ennek ellenére az átlagos személy nem ‘heteroszexuális’ semmilyen meghatározó értelemben: bár időről időre résztvesz heteroszexuális aktusokban, de ebből a tényből aligha lehet jellemére, viselkedésére, életmódjára vagy érdeklődési körére vonatkozó következtetéseket levonni” (Boswell, 1990:161).

A homoszexuális identitás kognitív konstrukció és kialakulásának előfeltétele a homoszexualitás kategóriájáról szerzett tudás. Így a heteroszexuális identitás koncepciójának a hiánya magyarázható a heteroszexualitás kategóriájára vonatkozó tudás relatív szűkösségével. Jonathan Katz szerint a heteroszexuális kategória tanulmányozásának elkerülése egyet jelent a heteroszexualitásnak a homoszexualitással szembeni privilegizált, normatív státusának beismerésével: „a norma illetén privilegizálása a norma dominanciájához és további kérdésfeltevésektől való megóvásához vezet” (Katz, 1990:8).

A homoszexuális – vagy *a* heteroszexuális – identitás további tárgyalása tehát nem tűnik igazán célravezetőnek: ehelyett identifikációs kontextusban a homoszexualitást érdekesebb talán helyzet-specifikus énkonceptió- vagy identitáselemként értelmezni.

Ezen a ponton adós maradok a szociálpszichológiai ihletésű identitás-elméletek felvázolásával²² és a fogalom átfogó meghatározásával, mely labirintusszerű problématerületen – nálam avatottabb tudósok szerint is – könnyű eltévedni (vö.: Erős, 2000:6). Az identitás társadalmilag konstruált voltának, folyamat-jellegének és összetettségének hangsúlyozása mellett itt csupán Breakwell identitásfolyamat-elméletének a „fenyegetett identításokra” vonatkozó részét szeretném kiemelni.

Bár – ahogy Erős megjegyzi – „[b]izonyos értelemben minden identitás ‘fenyegetett’ identitás, hiszen az egyénnek egész élete folyamán szembe kell néznie az önazonosságát veszélyeztető kihívásokkal” (2000:81), Breakwell kifejezetten azokkal a tényezőkkal foglalkozik, melyek által az alapvető egyéni identitásfolyamatok – az asszimiláció-akkomodáció és az értékelés – vezérlőelvei azaz az egyéni egyediség, a másoktól való különbözőség (*distinctiveness*), az identitás folyamatossága (*continuity*) és a pozitív önértékelés (*self-esteem*), illetve esetenként a személyes autonómia (*desire for autonomy*) szükségleteinek kielégítése kerülnek veszélybe (vö.: 1986:23).

Breakwell e fenyegetések kialakulása szempontjából fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a fenyegetések ereje olyan társadalmi hatásokban keresendő, melyek különleges társadalmi jelentéssel ruháznak fel – vagyis megkülönböztetett társadalmi figyelemben részesítenek – bizonyos

22 Erről lásd pl.: Erős Ferenc (2000:6–37) vagy Glynis Breakwell (1986:9–11) áttekintését, illetve az elméletek alkalmazására az Azonosság és különbözőség című tanulmánykötetben szereplő megközelítéseket (Erős, 1996).

jelenségeket, illetve jellemzőket (vö.: 1986:75). E fenyegetések elhárítására intrapszichikus, személyközi és csoportközi szinten különféle stratégiák alkalmazhatók. Az intrapszichikus szinten zajlanak a „belső, passzív feldolgozás kísérletei” (Erős, 2000:84), melyek között megtalálható a fenyegetés tagadása éppúgy, mint a fantáziavilágba való menekülés vagy az – identitászerkezet teljes átalakítását feltételező – új identitás elfogadása (Breakwell, 1986:80–108).

A személyközi stratégiák négy fő típusa közé tartozik az elszigetelődés, mellyel az érintettek a társadalmi stigmatizációból sugárzó elutasítást próbálják – legtöbbször sikertelenül – elkerülni (1986:109); a „támadók támadására” koncentráló negativizmus (110); a némileg önátverés jellegű „*passing*” taktika, mely azokra jellemző, akik csak saját eredeti csoportjellemzőik elhallgatása, álcázása által tudnak bebocsáttatást nyerni a másik – előnyösebb pozíciókat biztosító – társadalmi csoportba (115); és végül a behódolás, a társadalmi sztereotípiák által előírt szerepjáték beteljesítése (121).

A csoportközi stratégiák három fő típusa a többszörös csoporttagság valamint a támogató csoportokban, illetve csoportos akciókban való részvétel. A támogatást nyújtó csoportok között Breakwell megkülönbözteti a tényközlésre szakosodott információs hálózatokat a tények értelmezésének megváltoztatását is célul tűző „tudatosságnövelő” (*awareness-raising*) és öngyógyító csoportoktól (130–131). A csoportos akciók keretétől pedig egyrészt a meglévő társadalmi és jogi rendben működő és a társadalom által törvényesként elfogadott módszereket alkalmazó nyomásgyakorló csoportok (*pressure groups*), másrészt a társadalmi rend megváltoztatását is szükségesnek tartó társadalmi mozgalmak szolgálhatnak. A csoportos cselekvések szintjén az önmeghatározás lehetőségeinek tágítása és egy pozitívabb (ön)kép elfogadtatása válnak a legfontosabb célokká (136–138).

Breakwell identitás-fenyegetésekre vonatkozó elmélete jól alkalmazható a homoszexualitással kapcsolatos identifikációs problémák gyakorlati megközelítésére mind a személyes, mind a szociális identitások vizsgálatánál. Ezzel kapcsolatban különösen megfontolandó a szerzőnek az a megjegyzése, mely szerint a személyes és szociális identitás megkülönböztetése tulajdonképpen csak egy – kizárólag elméleti szinten alkalmazható – meghatározásbeli trükk, illetve önkényes elkülönítés (1986:15). Emellett szól az a tény is, hogy például a magukat homo-

szexuálisként azonosítók körében – legtöbbször – nem beszélhetünk olyan testi jegyekről, melyek egy adott társadalmi csoporttal vagy kategóriával való – valamilyen mértékű – közösségvállalást általában elkerülhetetlenné teszik.

Adódhatnak azonban olyan helyzetek, ahol egy személy kifejezetten és hangsúlyozottan homoszexuálisként jelenítődik meg a többiek által. Ezek többnyire konfliktushelyzetek, ahol a résztvevők összetett kapcsolatrendszerében – általában az erőviszonyok demonstrálása vagy relativizálása szolgálatában – egy aspektusra, a szexuális különbsőségre redukálódik. Ez egy ördögi körhöz hasonló mechanizmus: a saját neméhez vonzó ember egésze egy szembeszökő – szexuális – részre redukálódik, majd e részből kiindulva átdefiniálódik az egész ember. E recept alapján készül a homoszexualitásból társadalmi stigma és a homoszexuálisból így válhat a többiek számára dehumanizált lény (vö.: Goffman, 1963).

Tehát egy személy homoszexuálisként való – kívülről jövő – önkényes meghatározásában, azaz a „tulajdonított homoszexuális identitás” (vö.: Cass, 1984; Troiden, 1988) kialakításában a meghatározás alanya és tárgya közötti interakció hangsúlyozódik, ahol a két fél érintkezése felfogható különböző erőviszonyokkal rendelkező csoportok ütközéseként, a homoszexuális identitások pedig ezen erőmérkőzések eredményeként (vö.: Plummer, 1975). Ha magától értetődőként fogadjuk el a homoszexuális és a heteroszexuális kategóriák létét, érvel James Weinrich, ezzel automatikusan a definícióalkotók oldalára állunk: „Végül is a ‘definiálj és hódíts’ stratégia legalább Ádám óta ismeretes” (1987:176).

Az eltérő társadalmi erőviszonyok kontextusában a homoszexuális identitások – még akkor is, ha Jeffrey Weeks szóhasználatával élve ezek csak „kényszerűségből használt kitalációk” az erőviszonyok megváltoztatására szánt energiák mobilizálására (1989:210) – felfoghatók nemcsak stigmatizációs hatások következményeiként, hanem olyan eszközök-ként, melyek a stigmatizált egész ismét egész emberré való visszaalakítása során alkalmazhatók. Ily módon a passzív, stigmatizált identitások aktívan működő, nyíltan felvállalt identitásokká alakulhatnak (vö.: Cass, 1984; Troiden, 1988).

Természetesen sokan vannak olyanok, akik nem kívánnak résztvenni ebben a „dehumanizáló-rehumanizáló mérkőzésben” – amely sok esetben egyet jelent a játékszabályok adta kereteken belüli

passzív megmaradással –, de ha valaki mégis nyerni akar, akkor a merev szabályokhoz alkalmazkodva kell játszania a lehető legeredményesebben. Ebben az értelemben a homoszexuális csoportidentitások létrehozói és fenntartói – például a korai homoszexuális mozgalmárok – olyan játékosoknak mondhatók, akik az egyesített erőket hatékonyabbnak vélték az egyéni kísérletezéseknél.

A homoszexuális csoportidentitások – mozgalommá szervezett – működése tehát egyrészt értelmezhető a homoszexuálisok emberi jogainak kiteljesítésével és anyagi forrásokkal kecsgetető politikai stratégiák megvalósításaként, másrészt viszont a csoportidentitások eredményesebb működése érdekében kitermelt politikai érvek – lásd a „homoszexualitás génjének” vélt felfedezése körüli vitákat – hivatkozási alapul szolgálhatnak a homoszexualitás-heteroszexualitás társadalmi dichotómiájának fenntartásán, illetve további merevítésén fáradozó megkülönböztetőknek is.

A homoszexuális mozgalmak többsége a társadalmilag kikényszerített kategorizációval szembeni tiltakozásként azt a stratégiát választotta, hogy az adott – a homoszexuális – kategória köré szerveződött (vö.: Epstein, 1987:254). Vagyis a valójában problematikus kategória-tagság kérdését legalábbis átmenetileg megkerülték. Ebben a kontextusban fontos hangsúlyozni, hogy az „agresszió, a sértő előítélet vagy a csoport-hovatartozásnak szóló ellenséges attitűd által kiváltott disszonancia redukciója során az eredetileg nem túl lényegi szerepet játszó kategória” is nagymértékben aktivizálódhat (Csepeli, 1991:239–40).

Esetükben a csoportszervezés gyakori jellemzőjeként említhető különösen a 20. század második felében, hogy egy általuk sokszor nem is feltétlenül valósként elfogadott kategória köré szerveződtek és a homoszexuális csoportidentitások megteremtése inkább a többi csoporttaggal mintsem a homoszexuális kategóriával való azonosuláson alapult. E mechanizmus lényege, hogy a beltág mint „egy a mieink közül” elfogadható legyen – bármit is jelentsen a „mi”. Így leginkább a társadalmi normáktól való eltérés lett a meleg és leszbikus közösségek legtöbb tagjának közös vonása (vö.: Duggan, 1992:18). Ez az eltérés pedig nem tévesztendő össze valamilyen mindenható egyesítő erővel; különösen nem, ha tekintetbe vesszük, hogy mennyire kevésbé elemzett a norma, és mennyire kevés a homoszexuális gyűjtőnéven emlegetett emberekre vonatkozó megbízható tudományos információ.

2.1.2 A homoszexualitás jelentése attribúciós kontextusban

Most röviden vizsgáljuk meg a homoszexualitást az attribúciós folyamatok szempontjából. Itt azokra a jelenségekre fogok koncentrálni, melyek körbenőtték a homoszexuális kifejezés társadalmi működését: azaz a sztereotípiákra, az előítéletekre és a diszkriminációra.

Kiindulásként nevezünk sztereotípiáknak az egyes társadalmi kategóriákhoz kötődő elvárásainkat megjelenítő egyszerűsítő leírásokat, előítéleteknek az egyes társadalmi csoportok iránti megmerevedett személyes beállítódásainkat, és diszkriminációnak a számunkra bizonyos társadalmi kategóriákat képviselő személyek vagy csoportok felé irányuló megkülönböztető magatartásformákat (vö.: Allport, 1958; Brewer, 1994). E jelenségeknek számos funkciója van: szerepet játszanak a kognitív ökonómia fenntartásában és az egovédelemben – azaz a környezeti komplexitás és az egyéni bizonytalanság csökkentésében –, valamint a szocializáció folyamatában.

Korábban, különösen az etnikai csoportokat érintő sztereotípiák tanulmányozása során a kutatók leginkább individualizált magyarázó modelleket alkalmaztak, melyekben a környezeti komplexitás és az egyéni bizonytalanság csökkentésének szükséglete hangsúlyozódott, míg a sztereotípiáknak a szocializációban betöltött szerepéről viszonylag kevés szó esett. E megközelítések elsősorban bizonyos – például a tekintélyelvű (vö.: Adorno [et al.], 1969), illetve Adorno és különösen Allport nyomán az előítéletes (vö.: Aronson, 1992) – személyiség típusokról és ezek esetenként patológiaként ábrázolt jellegzetességeiről szóltak. Ennek mintájára a homoszexualitással kapcsolatos attitűdöket vizsgáló kutatások többsége is kezdetben a személyes tulajdonságokra koncentrált és a társadalmi kontextust háttérbe szorítva megmaradt főként az elemzés személyközi szintjén.

Az előítéletes szociálpszichológiai értelmezéseiben az érzelmi elutasítás személyes eleme természetesen csak az egyik magyarázó tényező az előítéletes megismerés „kényelme”, – a gondolati erőfeszítés tekintve – „olcsósága” és a konformitás kényszere mellett (Csepeli, 1991:224). A társadalmi-kulturális tényezők szerepe az előítéletes kialakulásában és fenntartásában különösen a csoportközi viselkedésformák tanulmányozásával vált hangsúlyossá (vö.: Pettigrew, 1958).

A homoszexuálisokkal szembeni előítéliséggel kutatásával kapcsolatban azonban az a nézet is megjelent, mely szerint jelentését lehetetlen tárgyilagosan meghatározni. Pszichológus kutatók hívták fel arra a figyelmet, hogy csak különböző ideologikus álláspontokról beszélhetünk, melyek mindegyike rendelkezik a homoszexuálisokkal szembeni előítéletes attitűd saját definíciójával (vö.: Kitzinger, 1987). Így az egyes előítélet-meghatározások nagymértékben függenek ideológiai kontextusuktól, éppen ezért a definíciókat gyártó szakértők motivációit legalább olyan fontos figyelembe vennünk, mint kutatásaik végeredményeit.

Az előítéletes beállítódáshoz képest jóval megfoghatóbbnak tűnik a diszkriminatív magatartásformák vizsgálata. Interperszonális elemzési szinten a diszkrimináció gyakran az egyéni előítéletesség magatartásbeli megnyilvánulásaként értelmeződik. E logika szerint az előítéletesség személyes adottság lenne, mely diszkriminatív magatartásra hajlamosít. Valójában azonban inkább a két jelenség kölcsönhatásáról beszélhetünk. Pettigrew érvelése szerint a probléma magja az intézményesített diszkrimináció (1986:172). Az előítéletesség nem pusztán a diszkrimináció forrása, de következménye is: egy társadalomban intézményes szinten érvényesülő diszkriminatív korlátozások előítéletességet gerjesztenek. Ez az érvelés a társadalmi szintű, csoportközi elemzés fontosságára utal, ahol az egyes társadalmi csoportokat sújtó diszkrimináció szintje a társadalmi csoportok forrásokkal és hatalommal való ellátottságának különbségeit tükrözi (vö.: Brewer, 1994:319).

Az egyéni előítéletesség meghatározási nehézségeiből adódó problémák úgy kerülhetők el, ha a diszkriminációt személyközi magatartás helyett inkább csoportközi magatartásként közelítjük meg (vö.: Tajfel, 1978). Ebben az összefüggésben a cselekvés mozgatórugója nem a személyiség, hanem a csoporttagság. Egy adott társadalmi csoport tagjai számára társadalmi identitásuk fenntartását szolgálja a „mi – ők”, azaz a saját csoport (*ingroup*) és a másik csoport (*outgroup*) tagjai közötti éles különbségtétel, amelynek gyakori járuléka a valóság eltorzítása. Így előfordul, hogy a saját csoport tagjai a másik csoportba tartozókra társadalmi létezésüktől megfosztott differenciálatlan masszaként tekintenek (vö.: Tajfel, 1982). A másik csoport tagjainak ily módon való észlelésében kapnak szerepet a sztereotípiák, melyek képződése ugyanakkor e folyamattól elválaszthatatlan.

A sztereotípiák mind egyéni, mind társadalmi kontextusban működőképesek, de tartalmukat tekintve a csoportközi viselkedés jellegzetességeit közvetítik. Sztereotípiákat alkalmazni egy egyénre nem más, mint megfosztani őt személyes tulajdonságaitól, illetve e tulajdonságokat olyanokkal helyettesíteni, melyeket egy külcsoportra vonatkozóan általánosan jellemzőnek vélünk (vö.: Snyder-Miene, 1994:34).

Gardner a társadalmi konszenzus alapján definiált sztereotípiák jelentőségét hangsúlyozza: ezek kognitívnak tűnő megalapozottságuk miatt nagymértékű társadalmi támogatást élveznek, így tartalmuk inkább tényként, mint pusztá feltevésésként észlelhető (vö.: Gardner, 1994). Ha pedig az ilyen típusú sztereotípiák beépülnek a köztudatba, akkor kiválóan alkalmasak a diszkriminatív magatartásformák igazolására.

A meglévő társadalmi kategóriákra épülő sztereotipikus attribúciók – mint speciális kategorizációs formák és mint az ember általános kognitív tevékenységének elemei – tehát értelmezhetőek egy csoport szocio-kulturális felfogásának kifejeződéseként, melyek többet árulnak el a sztereotípiákat alkalmazó csoport szocio-kulturális háttéréről, mint esetünkben a homoszexuálisként megkülönböztetettekről. A sztereotípiák funkcióival kapcsolatban Tajfel által is kiemelt pozitív társadalmi identitás igénye (Tajfel, 1981) így kiegészülhet a sztereotípiákat alkalmazók kollektív önmeghatározásával és önmaguknak a „dolgok rendjében való elhelyezésével” (Bourhis [et al.] 1997:294).

Úgy is érvelhetünk, hogy a homoszexualitás nem más, mint egy heteroszexuális koncepció, amely csak a heteroszexualitással összekapcsolódva nyer társadalmi jelentéseket. Ebben az értelemben a homoszexuális politika fő célja a homoszexualitás „homoszexualizálása”, azaz: a „hetero-kolonializmustól” való szabadulás, a szexuális érintkezések sokféleségéből normává emelt – heteroszexuális – forma hegemonszisztikus működésének megkérdőjelezése által. Bár ez csak addig lehet érvényes cél, amíg a szexualitásról való gondolkodásból a „heteroszexuális alapfeltevés” – azaz a heteroszexualitásnak a többi szexuális megnyilvánulási formával szembeni elsődlegességére és kizárólagosságára vonatkozó előfeltevések összessége – érintetlen marad.

2.2. A homoszexuális politika korlátai

Az eddig elmondottak alapján a fejezet elején bevezetett homoszexuális politika definíció némi felülvizsgálatra szorul. E meghatározás – miszerint a homoszexuális politika szimbolikus térként értelmezhető azon definíciók, leírások, diskurzusok és kategóriák megkérdőjelezésére, melyek a társadalmi teret hátrányos módon struktúrálják a homoszexuálisok, azaz azon emberek számára, akik homoszexuálisként azonosítják magukat és/vagy homoszexuálisként azonosíttatnak mások által – legszerűlekenyebb elemének maga a homoszexuális tűnik. Számtalan érvényes, ám esetenként egymással teljesen összeegyeztethetetlen válasz adható ugyanis a „kik is azok a homoszexuálisok?” kérdésre. A homoszexualitás leírásának nehézségei a homoszexuális kategória elégtelenségeiből adódnak: „Elégtelen egyrészt, mert nem igazán alkalmas viselkedésformák besorolására, másrészt mert a szó nem vonatkoztatható egy konkrét tapasztalattípusra” (Foucault, 1982:15).

Ezen kívül sokan hajlamosak pusztán egyfajta szimbolikus mezőként tekinteni a homoszexuális politikára és elfeledkezni nagyon is gyakorlatias vonatkozásairól: például a szervezetek mindennapi túlélési stratégiáiról, a társadalmi elismerésért folytatott küzdelemről, a források elosztásáról stb. Az elméleti kutatás általában az adott társadalmi teret uraló struktúrák bemutatására, elemzésére vagy „dekonstruálására” koncentrál, ahol a dekonstrukció a jelenségek újfajta logika szerinti értelmezési módját jelenti. Például az amerikai posztmodern ihletésű „dekonstruáló” *queer*-elmélet azzal a szemléletváltással jellemezhető, mely során a marginalizált helyett a rendszer központi eleme – vagyis a homoszexualitás helyett a heteroszexualitás – kerül a vizsgálódás és a kritika fókuszába. A homoszexuális politika kontextusában azonban a pusztá dekonstrukció nem elégséges a szimbolikus vagy nem szimbolikus struktúrák megváltoztatásához. Saját értelmezési logikánk frissítése ugyanis nem garantálja a politikai ellenfelek szemléletváltását, és még ha be is következne a „normálisként elfogadott hegemonisztikus rendszerek demisztifikálása” (Bersani, 1995:4), ez még nem jelentené a továbbra is működő rendszerek hatástalanítását.

Újabb nehézséget jelent a homoszexuális politika limitált képessége arra, hogy magyarázatot nyújtson a szexuális orientációs kategóriák és a szocio-kulturális környezet kapcsolatának összefüggéseire. Itt ugyanis

megkerülhetetlennek látszik a homoszexualitás társadalmi kategorizációjával kapcsolatos állásfoglalás. A különféle homoszexuális mozgalmak saját céljaik elérése érdekében különböző tudományos elméleti kereteket használhatnak – sok esetben legitimációs igénnyel – hivatkozási alapul. Ezek közül a két legfontosabb az esszencializmus és a társadalmi konstrukcionizmus.

Az esszencializmussal – illetve a szinonimáiként használt biológizmussal vagy univerzalizmussal – a homoszexualitással kapcsolatos társadalomtudományi munkákban főként negatív referenciaként, mint valamely „intellektuális neanderthali” (Dynes, 1989:217) meggyőződéseként találkozhatunk. A homoszexualitás biológiailag és/vagy univerzálisan adott – génekhez, hormonokhoz, pszichológiai defektekhez, kísértésekhez kötődő – esszenciájának létezésére koncentráló esszencializmus a teológia és az orvostudomány hagyatéka, és sokáig megbízható iránytűként szolgált a „szexualitás mocsaras tájain” való navigáláshoz (Weeks, 1995:3). Az esszencialista megközelítés nem kérdőjelezi meg a szexuális orientációs kategóriák érvényét: e kategóriák alapját objektíven létező, megváltoztathatatlan jellegzetességekként kezeli. A vegytiszta esszencializmus – ha létezik ilyen egyáltalán – egyre kevésbé jellemző a homoszexualitással kapcsolatos társadalomtudományi érdeklődésre, de a mindennapi magyarázatokban még nagyon gyakran feltűnik az ilyen típusú érvelés.

A konstrukcionizmus ellentéte majdnem mindennek, amit az esszencializmus – állítólag – jelent. A konstrukcionista szerint a szexuális orientáció „kultúra-specifikus, és talán nem is objektíven adott” (vö.: Stein, 1990:325), így a hetero- és homoszexuális kategóriák jelentéseiket az adott szocio-kulturális környezetből nyerik. A hangsúly tehát azon társadalmi jelentések előállítására kerül, melyeken keresztül a hetero/homoszexualitás megkonstruálódik. Az elemzés célja itt a *hogyan* vizsgálata: hogyan töltődnek fel különféle tartalmakkal és hogyan stabilizálódnak az üres kategóriák, és hogyan illesztik az emberek életüket az így létrejött struktúrák közé. Az ilyen elemzés előfeltétele a szexuális jelenségek minél teljesebb spektrumának felismerése, melyből bizonyos jellegzetességek a szocio-kulturális elvárásoknak megfelelően különféle kategóriákká nyálalbolhatók össze.

A társadalmi konstrukcionista elmélet legáltalánosabb szintjén az állítható, hogy a fizikailag megegyező szexuális gyakorlatok nem bírnak

univerzális társadalmi jelentéssel, így a mai társadalmi-kulturális kódrendszer alapján összetartozónak vélt múltbéli szexuális gyakorlatok és identitások kapcsolata is megkérdőjelezhető. A következő szinten a szexuális vágy iránya – a szexuális orientáció konstrukció-jellege – vethető fel. Vannak azonban, akik a szexuális orientáció biológiai rögzítettsége mellett érvelve csak a szexuális magatartásformáknak az uralkodó kulturális keretek által meghatározott felépítettségét hangsúlyozzák. A szexuális impulzusra – készletésre, vágyra – is konstrukcióként tekintő radikális irányzat pedig eljut egészen a szexualitás fogalmi dekonstrukciójáig. (Vö.: Vance, 1989:18–19.)

Ezen a ponton érdemes utalni azokra a megfigyelésekre, melyek rávilágítanak magának a szexualitásnak is társadalmilag megkonstruált jellegére: „ami szexuális egy adott kontextusban, talán nem az egy másikban; egy élmény a társadalmilag elsajátított jelentések alkalmazása révén válik szexuálissá” (Caplan, 1987:2). Azt is érdemes megjegyezni, hogy egyes kultúrákban nem léteznek semmiféle, a szexualitásra vonatkozó formális elmélet, máshol pedig a társadalmi nemekről, a férfiasság és nőiesség kritériumairól alkotott elképzeléseket nem az általunk megszokott szimmetrikus dualizmus uralja (vö.: Ortner–Whitehead, 1981:6).

A társadalmi konstrukcionizmus nem a szexualitás alapvető biológiai tényeinek a tagadását jelenti, hanem e tények társadalmi kifejeződéseinek vizsgálatát: a szexualitást személyes, illetve magánügyünknek érezzük, de ezek az érzések mindig magukban foglalják a környező világban érvényes szerepeket, definíciókat, szimbólumokat és jelentéseket (vö.: Ross-Rapp, 1983). Az egyéni szexualitás beágyazódik a társadalom életébe és attól elválaszthatatlan.

Mint láthattuk, a konstrukcionista megközelítés rengeteg olyan kérdést vet fel, melyekre válaszokat csak multidiszciplináris kutatás adhat. Így a konstrukcionizmus alapvető alkotóeleme egyfajta bizonytalanság – vagyis a stabil, tárgyi bizonyosság hiánya –, amely nem szolgáltat túl jó hivatkozási alapot a sikeres homoszexuális politikai aktivizmushoz. Társadalmi jogigények alátámasztására valóságos, megfogható dolgok kellene, nem elegendő csupán elvont konstrukciókra hivatkozni. A politikai arénában ezért sokszor meggyőzőbbnek tűnnek az esszencialista érvek. Így alakulhatott ki az az érdekes helyzet, hogy míg a konstrukcionista elmélet hívei a hetero- és homoszexuális megkülönböztetés társadalmi fikció-voltát hajtogatják, addig a homoszexuális politika

aktivistái sok helyen ragaszkodni látszanak az egymástól világosan elhatárolt kategóriákhoz (vö.: Epstein, 1987:243).

Itt ragadható meg az esszencializmus kétfedelű funkciója, hiszen egyrészt stratégiai szerepet nyerhet a homoszexuális legitimációban, másrészt viszont erősíti a szakértőktől, illetve a szakértelmet képviselő intézményektől való függést (vö.: Tiefer, 1987:320), ahonnan az emberek hiteles tájékoztatást és útmutatást várnak. Valószínűleg főként ez az „egyaránt kedvező a mozgalmároknak és a szakértőknek” egybeesés tartja továbbra is életben az esszencialista érveket.

A társadalmi konstrukcionista megközelítés radikális a esetének – vagy folytatásának – tekinthető a – *queer*-elméletbe átszűrődő – dekonstrukcionizmus, melynek széleskörű felhasználhatóságát már többen megkérdőjelezték (vö.: Stein–Plummer, 1994; Adam, 2000). A dekonstrukcionista számúzik a homoszexualitást az elméleti palettáról, ehelyett a szexualitás komplexebb megértését ígéri, vállalva a klasszikus politikai aktivizmus elerőtlenedésének, illetve ellehetetlenülésének veszélyét is. A *queer*-elmélet ugyanis vizsgálódása fókuszát a homoszexualitásról a heteroszexualitásra – a marginalizáltról a központi jelenségre – irányítja, ahol a heteroszexualitás nem más, mint egy normatív szexuális rendszer kötelező érvényű kifejeződése. A *queer* kifejezés sem utal semmiféle előre meghatározott alanyra vagy tárgyra: „bármit jelenthet, ami szembeszegül a normálisként, legitimként, dominánsként elfogadottal” (Halperin 1995:62).

A *queer*-elmélet oly módon dekonstruál, hogy a hetero- és homoszexuális kategóriákat újfajta logika szerint értelmezi: a hagyományos kétpólusú ellentétpárok – mint hetero- vagy homoszexualitás, kívül vagy belül, normalitás vagy abnormalitás, centralitás vagy marginalitás – elemzése során felismeri bennük az egymással átszőtt és egymástól elválaszthatatlan jelentéseket. Az ilyen típusú elemzés szükségszerűen magában foglalja a „határok és korlátok összeomlásának, és az identitások radikális összezavarodásának a lehetőségét” (Fuss, 1991:6). Sőt, rávilágít a terminológiai érvényesség problematikus pontjaira is, hiszen a homoszexualitás a heteroszexuális viszonylatában úgy működik, mint egy „nélkülözhetetlen belső zárvány – egy darabka kint a bent belsejében, amely lehetővé teszi a ‘bentiség’ artikulációját; határsértés, amely szükséges a határ mint olyan megalkotásához” (Fuss, 1991:3). Így a heteroszexuális határánál kezdődő, de egyben a heteroszexuális határát

is képező homoszexualitás nem illeszthető bele teljesen a szexuális különbözőség fogalomkörébe, ám ugyanakkor onnan el sem hagyható.

Ebben a kontextusban a homoszexuális identitás referenciátlanná válik, és helyét olyan identitáskomponensek – például a kor, a társadalmi helyzet, a nem, az állampolgárság, az etnikai hovatartozás, a szexuális preferencia – vehetik át, melyeket korábban „elnyomtak a monolitikus lesbikus és meleg identitás megjelölések” (Duggan, 1992:967; vö.: Seidman, 1994:173). Következésképpen a homoszexualitás felvállalása is jelentés nélkülivé válik:

„Az a ‘te’, aki előtt feltárulkoztam, most egy másféle homályos terület elé kerül. Valójában nem történt más, mint hogy a homály az egyik területről a másikra tolódott: azelőtt nem tudtad, vajon ‘az vagyok-e’, most viszont azt nem tudod, hogy mit jelent ‘annak’ lenni.” (Butler, 1991:15–16)

Judith Butler, a posztmodern feminizmus egyik legjelentősebb elméletalkotója szerint csupán az „identitás alapját képező illúzióknak” (1990:44) nevezhetők azok az elgondolások, melyek – a társadalmi nemi megosztottság kötelező gyakorlataiból adódóan – elfogadják az alany, illetve az identitás belső koherenciáját. Ez a belső koherencia ugyanis – mely a társadalmi nemi normák kulturális mátrixát tekintve az aszimmetrikusan elkülönülő „női” és „férfi” tulajdonságok ellentétességében, illetve ezzel összefüggésben a „vágy heteroszexualizálásában” nyilvánul meg – a biológiai nem (*sex*), a társadalmi nemi szerep (*gender*), a szexuális gyakorlatok (*sexual practice*) és a vágyak (*desire*) egymásnak való megfeleltethetőségének, illetve egységességének feltételezésére épül: mintha egy személy esetében feltétlenül ok-okozati kapcsolat létezne biológiai neme, kulturálisan konstruált nemi szerepei és – e két „alapidimenzió” kifejeződéseiként vagy hatásaiként értelmezett – szexuális vágyai, illetve szexuális magatartása között (vö.: Butler, 1990:23). Butler e látszólagos egység megkérdőjelezését értelmezi az identitás dekonstrukciójaként, mely elvezethet egy újfajta (identitás)politika kialakításáig – szemben azzal az elterjedt (szexuális, illetve társadalmi nemi) politikai gyakorlattal, mely éppen azokat „köti röghöz” és szorítja korlátok közé, akiknek a társadalmi képviselőtét és felszabadítását elérni reméli (1990:189).

Az ilyen, politikai tettként is megfogalmazható dekonstrukció során a homoszexualitás szó és kategória lassan – de elkerülhetetlenül –

kiüresedik, és így egyre kevésbé szolgálhat további – különösen identitás alapú – politikai célokat. E megközelítésnél azonban fontos hangsúlyozni posztmodern ihletettségét és korlátozott elterjedtségét, hiszen elsősorban a nyugati világ meghatározott helyeire – például egyes észak-amerikai egyetemi körökre – jellemző.

2.3. Összegzés

Ebben a fejezetben a homoszexualitás politikájával foglalkoztam, azaz: olyan elméleti kereteket próbáltam felvázolni, melyeken belül a homoszexualitás társadalmi kategóriájának átpolitizálódása értelmezhetővé válik. Ehhez kiindulópontként a homoszexuális politika fogalmi meghatározását véltem szükségesnek.

A homoszexuális politikát a modern társadalmakra jellemző identitáspolitikák – illetve „életpolitikai stratégiák” – egyik jellegzetes típusaként megfogalmazva azokat a politikai aktorokat próbáltam azonosítani, akik ezt a politikát művelhetik. Amint korábban hangsúlyoztam, – ideáltipikusan – ezek olyan homoszexuális alanyok, akiknek homoszexuális identitása szükségképpen a homoszexualitás társadalmi kategóriájához és jelentéseihez kapcsolódik. A homoszexualitás jelentésének – egyéni és társadalmi – identifikációs és attribúciós kontextusokban való vizsgálata során azonban egyrészt a homoszexuális identitású alany, másrészt maga a homoszexualitás kategóriája problematizálódott.

A politikai aktivizmushoz sokak által kikerülhetetlennek vélt homoszexuális identitások csoportközi, illetve társadalmi szinten „fikciókként”, az egyéneket tekintve „fenyegetett identitásokként” értelmeződtek. A homoszexualitás kategóriája pedig egy – a „heteroszexuális alapfeltevést” tükröző – „heteroszexuális koncepcióként” jelent meg, mely önmagában értelmezhetetlen.

A homoszexuális kategória – és identitás – elégtelensége referenciátlanságából adódott, illetve annak a fel nem ismeréséből – vagy egyfajta társadalmi konszenzuson nyugvó tudatos félreismeréséből –, hogy a társadalmi nemi normák kulturális mátrixában a biológiai nem, a társadalmi nemi szerep, a szexuális gyakorlatok és a vágyak egysége megkérdőjelezhető és esetenként megkérdőjelezendő.

A homoszexualitás politikája ilyen értelemben „dekonstruálás” – azaz a társadalmi nemi és a szexuális identitások alkotóelemeinek és társadalmi-kulturális környezetének újra- és újjáértelmezése – után kiált, ahol a dekonstruálás maga válhat politikai aktussá.

A homoszexualitás politikájának elemzése tehát csak több szinten, az esszencialista és a társadalmi konstrukcionista megközelítések máig jellemző „együttélésének” figyelembevételével valósítható meg, melyel kapcsolatban igen megfontolandónak – és a részemről követendőnek – vélem Craig Calhoun következő javaslatait:

Az identitás esszencialista megközelítéseinek uralmától nem szabadulhatunk meg egyszerűen azzal, hogy ellentétes megközelítést alkalmazunk. A kiutat inkább az kínálja, hogy a nyugati gondolkodás elmúlt kétszáz évében megsokszorozódtak – és előre láthatólag még jobban megszapornak – azok az elméleti és gyakorlati eszközök, amelyek segítségével megbirkózhatunk az identitás és a különbözőség problémáival. Az esszencializmushoz *hozzáadjuk* a konstrukcionizmust, s e dualizmushoz hozzátesszük az identitások dekonstrukciójának és megerősítésének lehetőségét. (Calhoun, 1997:103)

3. *A homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdök Magyarországon a jogalkotás és a jogalkalmazás tükrében*²³

23 E fejezet – némileg átdolgozott formában – „Az intézményesített diszkrimináció vége?” címmel megjelent a *FUNDAMENTUM* című folyóirat 2002/3–4. számában. – Szeretnék köszönetet mondani Bessenyei Nórának és Nagy Piroskának az eredeti német, illetve latin szövegek fordításában nyújtott segítségért, valamint Tüske Zsófiának, az ELTE Jogi Kari Könyvtár munkatársának és az Orvostörténeti Könyvtár munkatársainak a források használatához nyújtott segítségért.

A homoszexualitás történetileg változó megítélésének egyik legjobban kutatható aspektusa egy adott társadalom jogrendjének, különösen büntetőtörvényeinek vizsgálata. A büntetőjog az adott társadalomban elfogadott és kodifikált normák megszegését szankcionálja, mégpedig az állam erejével és támogatásával. Bizonyos típusú normaszegések bűncselekménnyé nyilvánítása és büntetendővé tétele tehát konkrétan egyes normák kiemelt fontosságát jelzi, általánosan pedig az adott társadalom normarendszerét tükrözi. A magyar jogrend történeti áttekintése így válhat a homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdök feltérképezésének egyik – eddig kevésbé kutatott – eszközévé.

A magyar büntetőjognak a homoszexualitással kapcsolatba hozható rendelkezéseit valamint e rendelkezések történeti hátterét nemcsak azért fontos áttekinteni, mert ez a jogág tud a legradikálisabban beavatkozni – a személyes szabadság korlátozásának lehetőségével – az emberek életébe, hanem azért is, mert a homoszexuálisokat érintő egyéb jogi megkülönböztetések azokban az elvekben gyökereznek, melyek az azonos neműek közötti kapcsolatok büntetendőségét hirdetik. Ezen elvek lényegi elemeinek elemzésével – főként a különböző törvényekhez és joggyakorlatokhoz fűzött magyarázatok alapján – feltárható, hogy a magyar társadalom történetének meghatározott korszakaiban milyen hivatkozásokkal hoztak – bírói és társadalmi – ítéletet az azonos neműek közötti kapcsolatokról.

3.1. Az Alkotmánybíróság 2002. szeptember 3-i határozata és az azt megelőző helyzet

Az Európai Parlament Külügyi Bizottsága 2002 júniusában közzétett 72. számú ajánlásában ismételten felhívta a magyar kormány figyelmét arra, hogy

törölje el a büntető törvénykönyv azon rendelkezéseit – elsősorban a 199. paragrafust –, melyek diszkriminálják a homoszexuális férfiakat és a leszbikus nőket. 2002. szeptember 3-án az Alkotmánybíróság határozatában alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény 199. és 200. paragrafusát.

A magyar alkotmány elvileg tilt mindenféle megkülönböztetést. Ennek alapján először 1993-ban fordult három szervezet – a Lambda Budapest Baráti Társaság, a Homérosz Egyesület és a Magyar Zsidó Leszbikus és Gay Csoport – az Alkotmánybírósághoz a Btk. 199. § ellen. Majd 1996-ban Juhász Géza egy átfogóbb alkotmánybírósági indítványt készített a szexuális bűncselekményekkel kapcsolatban.²⁴

Írásomban azzal a céllal tekintem át az azonos neműek közötti kapcsolatokat megkülönböztető magyar büntetőtörvények történetét, hogy rámutathassak a jogalkotói elveknek azokra a megkérdőjelezhető elemekre, melyek a 21. században az Európai Unióba tartó Magyarországon már régóta fölülvizsgálatra szorultak.

A magyar törvények az azonos neműek közötti büntetendő kapcsolatok megjelölésére a 19. századtól napjainkig a *fajtalanság* kifejezést – korábban pedig elsősorban a *szodómia* szót, illetve annak esetenként jelzőkkel ellátott latin alakját – használták. (A Magyarországon valaha is hatályos büntető törvénykönyvekben tehát hiába keressük a 19. század végén született és azóta széles körben elterjedt homoszexualitás vagy homoszexuális szavakat.)

2002. szeptember 3. előtt a magyar büntetőtörvény hat paragrafusa foglalkozott a *fajtalanság* tiltásával: a „Szemérem elleni erőszak” című 198. §, a „Természet elleni fajtalanság” című 199. §, a „Természet elleni erőszakos fajtalanság” című 200. §, a „Megrontás” című 201. és 202. § és a „Vérfertőzés” című 203. §. Ezek közül esetenként nehéz volt eldönteni, hogy melyek foglalkoztak kifejezetten a homoszexualitással, hiszen a szemérem elleni erőszak elkövetőinek köre – a törvény szövege szerint – magában foglalta a természet elleni erőszakos fajtalanság elkövetőinek körét,²⁵ és ugyanígy a megrontás elkövetői körébe tartoztak

24 Mindkét alkotmánybírósági beadvány megtalálható az *Amszterdam után* című kötetben (ILGA-Europe–Háttér, 2000).

25 A két paragrafus szövege az első tagmondattól eltekintve azonos: *Szemérem elleni erőszak – 198. §: (1) Aki mást erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel fajtalanságra, vagy ennek eltűrésére kényszerít,*

a természet elleni fajtalanság elkövetői.²⁶ Ugyanezt a logikát követve a vérfertőzésről szóló paragrafusban a „természet elleni fajtalanság” kifejezés alkalmazása felesleges, hiszen itt a „természet elleni fajtalanságot” is magában foglaló megrontás szerepeltetése elégséges volna.²⁷

A *fajtalanság* fogalma a hatályos büntető törvénykönyvhöz fűzött magyarázat szerint – is – „értelmezésre szoruló tényállási elem”, melynek meghatározása a következő:

Fajtalanság – a közösülés kivételével – minden súlyosan szemérem sértő cselekmény, amely a nemi vágy felkeltésére vagy kielégítésére szolgál. [...] Ellenben nem bünteti a rendelkezés az embernek állattal véghezvitt fajtalanságát. [...] A cselekmény szemérem sértő voltát a társadalomban uralkodó erkölcsi szabályok és szokások, nem pedig az elkövető vagy a passzív alany egyéni felfogása alapján kell megítélni. A nemi vágy felkeltésére vagy kielégítésére alkalmas cselekmények egy részét a mai közfelfogás „normális”-nak, más részét „rendellenes”-nek, de a partner beleegyezése esetén általában megengedettnek vagy eltűrhetőnek tartja. Szemérem sértőek viszont a hasonló cselekmények a másik partner beleegyezésének hiányában, továbbá bizonyos partnerek vagy bizonyos körülmények között [...]. Mindamellert csak a „súlyosan” szemérem sértő cselekmény tekinthető fajtalanságnak. Így pl. nem tekinthető a szemérem sértés súlyos megsértésének egy nő megcsókolása [...]. Végül a sze-

vagy védekezésre, illetőleg akaratnyilvánításra képtelen állapotát használja fel *fajtalanságra*, büntettet követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. [...]. *Természet elleni erőszakos fajtalanság - 200. §:* (1) Aki azonos nemű személyt erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel *fajtalanságra*, vagy ennek eltűrésére kényszerít, vagy védekezésre, illetőleg akaratnyilvánításra képtelen állapotát használja fel *fajtalanságra*, büntettet követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. [...]

- 26 Az egyik paragrafusban teljes egészében megtalálható a másik szövege: Megrontás - 201.§: (1) Aki tizennegyedik életévét be nem töltött személlyel közösül, valamint az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki tizennegyedik életévét meg nem haladott személlyel *fajtalankodik*, büntettet követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. [...]. *Természet elleni fajtalanság - 199.§:* Az a tizennyolcadik életévét betöltött személy, aki ennél fiatalabb, azonos nemű személlyel *fajtalankodik*, büntettet követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.
- 27 *Vérfertőzés - 203.§:* (1) Aki egyenes ági rokonával közösül vagy *fajtalankodik*, büntettet követ el, és egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. [...] (3) Aki testvérével közösül vagy *természet elleni fajtalanságot* követ el, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.

méremsértő cselekmény csak akkor fajtalanság, ha [...] a tettes szexuális indítékából vagy célból követi el. [...]²⁸

E magyarázat, illetve a korábban említett paragrafusok szövegének legfőbb hiányossága az, hogy nem teszik lehetővé a világos értelmezést, ami – mint a későbbiekben látni fogjuk – nem új keletű probléma a magyar jog nemi erkölccsel kapcsolatos szabályozásában.

Az azonos neműek közötti kapcsolatok diszkriminációja leginkább a 199. § létében, illetve a 201. paragrafusban szereplő – az azonos neműek (18 év) és a különböző neműek (14 év) közötti szexuális kapcsolatokban megállapított ún. beleegyezési korhatárra vonatkozó – megkülönböztetésben volt tetten érhető. Ezen kívül az egyértelműen a homoszexuális kapcsolatokra utaló – némileg középkori szellemet idéző – „természet elleni fajtalanság” kifejezés önálló szerepeltetése és kiemelése önmagában is diszkriminatív tetteként értelmezhető, hiszen az így nevezett cselekmények tiltása más paragrafusoknak is része.

Kérdés, hogy milyen jogalkotói cél vezetett az azonos neműek közötti kapcsolatokat diszkrimináló jogi helyzet kialakulásához. Ha válaszolni akarunk e kérdésre több tényezőt kell figyelembe vennünk: egyrészt a jogalkotó által védendőnek ítélt jogtárgy mibenlétét és az ehhez kapcsolódó feltételezéseket, valamint az azonos neműek kapcsolataira vonatkoztatható jogi szabályozás történeti alakulását.

A „fajtalanság”, illetve a „természet elleni fajtalanság” kiemelt tiltásával a magyar törvények a szóban forgó – esetenként nem túl világosan meghatározott – cselekmények társadalmi veszélyességét fejezték ki. Ebben a kontextusban a védendő jogi tárgynak általánosan a nemi erkölcs, konkrétan a 199. § esetében „az ifjúság egészséges irányú szexuális fejlődése”,²⁹ az Alkotmánybíróság egyik határozata alapján pedig a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődése³⁰ tűnt. A védett jogtárgy ilyen meghatározása olyan feltételezések elfogadására utal, melyek szerint az azonos neműek között működő és tőlük minden bizonnyal eltanulható kapcsolatoktól azért védendő a társadalom, mert ezek mind erkölcsileg, mind egészségileg kártékony hatásúak lehetnek. Az ifjúság védelmének hangsúlyozása tehát – kimondatlanul, de utalás-

28 A Büntető Törvénykönyv magyarázata II. 1986. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 608.

29 CompLex CD Jogtár. Lezárva: 2000. április 30.

30 Lásd a 21/1996. (V.17.) AB határozatot.

szerűen – összekapcsolódik a homoszexualitás kialakulására vonatkozó állásfoglalással: az „eltanulhatóság motívumával”.

Mindebből a magyar jogalkotók ama meggyőződésére következtethetünk, miszerint a népesség egységes heteroszexuális szocializációja lenne a kívánatos állapot, mely később, érettebb korban esetleg folytatható egyfajta *homoszexuális reszocializációval* (vö.: Troiden, 1988). Például az – immár megsemmisített – 199. § magyarázata szerint a serdülő-ifjúkorban – azaz a „nemi ösztönök kialakulásának, rögzülésének” időszakában – lévők „erő szexuális atrocitások a nemi ösztönök elferdülésének, a homoszexualitás kialakulásának veszélyével jár”.³¹ Ez a megközelítés a homoszexualitást, egyfajta veszélyforrásként, egyénileg választható, de – a társadalmi megkülönböztetésekből fakadó – hátrányokkal járó életstratégia-opcióként kezelte, melyet éppen hátrányai miatt kellene csak érettebb korban az egyének számára hozzáférhetővé tenni.

A magyar jogalkotók nem számoltak az „eleve elferdülés”, azaz a veleszületett homoszexualitás lehetőségével, mely esetben a heteroszexuális szocializáció egyfajta kényszerként jelenik meg és ezáltal zavarokat okozhat a személyiségfejlődésben. Valamint nem vették figyelembe azt a tényt, hogy akár „eltanulhatónak”, akár biológiailag meghatározottnak tételezzük a homoszexualitást, ennek felvállalása többek között az intézményesített diszkrimináció miatt jár az érintett személyek számára a negatív társadalmi megítélésben tükröződő és életüket alapvetően befolyásoló hátrányokkal.

A kívánatos – illetve esetenként kötelező – heteroszexualitás normája a magyar jogrendszer régi hagyománya. Ha röviden áttekintjük az azonos neműek kapcsolataira vonatkoztatható jogi szabályozás történeti alakulását, képet kaphatunk e norma gyökereiről és összetevőiről.

31 CompLex CD Jogtár. Külön figyelmet érdemel az itt alkalmazott terminológia: „elferdülés”, „veszély”.

3.2. A kívánatos heteroszexualitás normája a magyar jogtörténetben

Az 1978. évi IV. törvény azonos neműek közötti kapcsolatokra vonatkozó tiltásainak jogtörténeti előzményei³² az 1961. évi V. törvényben, illetve az 1878. évi V. törvényben található. Az 1961. évi V. törvény „Természet elleni fajtalanságról” szóló 278. és 279. paragrafusa az 1878-as rendelkezésekhez képest több szempontból megújult: a fajtalanság

32 Az 1961. V. 278. § szinte szó szerint megegyezik az 1978. IV. törvény „Természet elleni erőszakos fajtalanság” című – az AB által immár eltörölt – 200. paragrafusának szövegével. Az 1961. V. 279. § pedig az 1978-as – az AB által szintén frissen megsemmisített – 199. § előképének tekinthető, azzal a különbséggel, hogy 1961-ben az azonos nemű kapcsolatok tekintetében az ún. beleegyezési korhatár még magasabb – 20 év – volt és az 1961-es változatban még kiemelten szerepelt a „másokat megbotránkozató módon” elkövetett fajtalanság büntetése is. (1961.V. 279. §: *Három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő a) az a huszadik életévét betöltött személy, aki tizennegyedik életévét már betöltött, de huszadik életévét még túl nem haladott személlyel természet elleni fajtalanságot követ el, b) aki természet elleni fajtalanságot másokat megbotránkozató módon követ el.* In: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Budapest: 1962:64.) Az 1961. V. törvény megrontásról szóló 280. paragrafusa viszont nem az 1978-as 201. paragrafusban alkalmazott gyakorlatot követte, azaz a megrontás cím alatt nem ismételte meg a „természet elleni fajtalanságot” tiltó 279. §-t. A szemérem elleni erőszakra szóló 1961-es 277. § még kifejezetten a „házastársi életközösség kívüli” fajtalanságra kényszerítést tiltotta, vagyis ez a bűncselekmény csak egymással nem házas nők és férfiak között valósulhatott meg. (Ezt az értelmezést erősíti a 277.§ következő része: (3) *Ha az elkövető és a sértett az elsőfokú ítélet meghozatala előtt házasságot köt, a büntetést korlátlanul enyhíteni lehet.*) Így külön rendelkeztek – a 278. paragrafusban – az azonos neműek közötti, erőszakkal elkövetett fajtalanságról, míg a házasságon belüli erőszakos nemi cselekményekkel egyáltalán nem foglalkoztak. Ez utóbbi mozzanatot a későbbiekben úgy korrigálták, hogy mind az erőszakos közösülést tiltó 197.§, mind a szemérem elleni erőszakot büntető 198.§ szövegét megváltoztatták. A ma hatályos törvény megfelelő – 197. és 198. – paragrafusai a korábbi „Aki nőt házassági életközösségen kívül erőszakkal...” (1961.V. 276. §.), illetve „Aki mást házassági életközösségen kívül erőszakkal” (1961.V. 277. §.) helyett az „Aki mást erőszakkal...” szavakkal kezdődnek. Így jöhetett létre az a furcsa helyzet, hogy a ma hatályos 198. § megváltoztatott megfogalmazása feleslegessé tette a 200. §-t. Az AB határozat tehát egy amúgy is felesleges paragrafust semmisített meg: a szemérem elleni erőszak elkövetői és áldozati körét a lehető legjobban kiterjesztették, mégsem vették figyelembe azt, hogy a „más”-ban benne foglaltatik az „azonos nemű személy” is.

büntetése tekintetében már nem tett különbséget a nők és férfiak között, és az embernek állattal való fajtalanságát kivonta a büntetendő cselekmények köréből. Az 1961-es büntetőtörvény legfontosabb újítása az volt, hogy a „természet elleni fajtalanság általános, azaz minden korlátozás nélküli pönalizálását” mellőzte. E fordulatra egyrészt tudományos, másrészt gyakorlati megfontolásokból került sor. A törvény miniszteri indoklása szerint a homoszexualitással a jogalkotó nem tud mit kezdeni, hiszen e „terhelteknél” a „leggondosabb [orvosi – TJ] terápia is csak egészen ritkán hozta meg a kívánt eredményt”, vagyis a homoszexualitás „biológiai jelenség, amelynek bűncselekménnyé nyilvánítása ennél az oknál fogva helytelen”, annál is inkább, mert a büntetendővé nyilvánítás „a zsarolás tág lehetőségének ad utat” (Linczényi, 1977:134).

Az 1961-es büntető törvénykönyv megalkotóinak homoszexualitással kapcsolatos állásfoglalását – ahogy ez az idézett miniszteri indoklásból is kiderült – a homoszexualitás medikalizált felfogása hatotta át. Az azonos neműek közötti kapcsolatokra betegségként – vagy betegességként – való utalás az 1878. V. törvényben, illetve a hozzáfűzött magyarázatokban azonban nem fordult elő. Ekkor még a természetellenes bűn motívum dominált: a törvény 241. és 242.³³ paragrafusa kizárólag a férfiak közötti, illetve az embernek állattal elkövetett fajtalanságát határozta meg természet elleni fajtalanságként. Az erőszak alkalmazása nélkül elkövetett változatot vétségként kezelte és maximum egy éves börtönnel büntette, míg az erőszakos változat büntettnek nevezte és maximum öt év börtönnel rendelte büntetni. Az 1878-as törvényhez fűzött magyarázat szerint:

A természetelleni fajtalanság tágabb értelemben a nemi kényeztetés minden természetellenes kielégítését jelenti. Ily értelemben az önfertőztetés, s az élettelen eszközöknek fölhasználása is ide tartozik: ez eseteket azonban még a régi doctrina és törvényhozás is mellőzte. A szorosabb értelemben vett sodomianak három esetét különböztették meg: a nemi közösülést: a) állattal [...]; b) azonos nemű személylyel [...]; különböző nemű személylyel [...].

33 „241. §: Férfiak között véghezvitt fajtalanság, ugyszintén embernek állattal elkövetett fajtalansága: a természet elleni fajtalanság vétségét képezi, és egy évig terjedő fogházzal büntetendő. 242.§: a természet elleni fajtalanság büntetettét képezi, és öt évig terjedhető börtönnel büntetendő: ha az férfiak között, erőszakkal vagy fenyegetéssel követtetett el; [...]” In: Magyar Törvénytár. 1877–1878. évi Törvénycikkek. 1896. Budapest: Franklin Társulat.

lyel, de természetellenes módon [...]. A b) pont alatti eset [...] a nők között elkövethető fajtalan cselekményeket (lesbiai szerelem) is magában foglalja. A jelen törvény ez utóbbi fajtalanságot, melynek értelme iránt a régi criminalisták véleménye is szétágazott, teljesen mellőzte [...]. A különböző nemű személyek között előforduló fajtalanságot pedig csak annyiban vonta büntetés alá, amennyiben a [nőszemélyen *elkövetett szemérem elleni erőszakról rendelkező* – TJJ] 233. § értelmében büntetendő. [...] (Edvi, 1909:294–295)

Az 1878-as büntetőtörvény előzményei közül megemlítendő Pauler Tivadar először 1864–65-ben megjelentetett Büntetőjogtan című munkája, melyben a fent idézett Edvi-féle törvénymagyarázat fő elemei szinte teljesen azonos formában megtalálhatók (vö.: Pauler, 1865:110).³⁴ Ez alapján is feltételezhető, hogy a Pauler által megfogalmazott büntetőjogi elvek sokáig hatottak. Az említett könyv 396–400. paragrafusai foglalkoztak a „természetelleni fajtalanság” és a „fajtalanság” büntetével, melyek az előbbi cselekményt a „természet rendjével ellenkező nemi közösülésként” (Pauler, 1864:109), míg az utóbbit „az erkölcsiség és szemérmetség durva megsértésének” különböző eseteiként határozták meg (114).

A természetelleni fajtalanság büntetendősége Pauler szerint „az erkölcsi érzület durva megsértésén, a természet rendjének észellenes mellőzésén, az emberi méltóság lealacsonyításán, az ember szellemi tehetségeire, fizikai egészségeire káros és sorvasztó befolyásán alapszik” (109–110). Mégis „büntetését hazánk törvényei meg nem határozván” (110), a bíróra maradt a gyakorlati döntést. A korábban alkalmazott gyakorlatot a halálos ítéletek jellemezték, de „ujabban a bíró bölcs belátása szerint, börtönnel fenyyítettik” (110), akinek azonban ‘óvakodnia kell attól, hogy az erkölcsi fertőben túl mélyre hatoljon’.³⁵

Pauler annak a ténynek a magyarázatához, illetve magyarázata helyett, hogy „[t]örvényeink a természet elleni fajtalanságot nem említik” (110) a Bodo-féle 1751-es *Jurisprudentia criminalist* idézi: ‘a magyar nép annyira elsajátította az erényesség és szűziesség erényét és egyébként is

34 A könyv három alkalommal jelent meg: 1864–65-ben, 1869–70-ben és 1872–73-ban. A 398–400. § mindhárom kiadásban változatlan formában szerepelt. A szerző, Pauler Tivadar viszont 1872-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter volt már, 1873-ban pedig igazságügyi miniszter.

35 Pauler idézi Hübnerlinter: „[...] es muss daher auch die Entscheidung dieser Frage dem Richter überlassen bleiben, welcher sich jedoch auch hiebei hüthen soll, zu tief in die Cloaken der Verworfenheit einzudringen.” (110–111)

olyan szemérmes, hogy tulajdonképpen nincs is szüksége külön ilyen törvényre, azaz még a büntetés által sem utal arra a lehetőségre, hogy ilyesmit egyáltalán el lehet követni'.³⁶ Paulerrel szemben Halász Zoltán 1909-es tanulmányában már kritikai észrevételekkel kiegészítve utalt Bodo nézeteire – melyekből végső soron az a következtetés adódhatott, hogy „a külfölddel való érintkezés, a hol ez a csunya bűn elterjedt volt, okozta, hogy később már a magyarok között is akadt sodomista” (Halász, 1909:96) – és megjegyezte, hogy „[p]ersze, ha a régebbi törvényeinknek a nemi delictumokra vonatkozó részeit vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk Bodo kegyes nézetét általában egy kissé megcorrigálni” (97).

Halász a szemérem elleni bűncselekmények 1878 előtti jogtörténetét áttekintve a Bodo-féle *Jurisprudentia criminalis*t nevezte az első rendszeres magyar büntetőjogi műnek. Ebben a természet elleni fajtalanság a többi ‘testi bűnök’ (*carnis peccatis*) között a – mindkét nem által elkövethető, de „a férfiakkal való közösülés által per anum” (96) cselekményért halálbüntetéssel fenyegető – ‘természet elleni bujaság bűnével, különösen a szodómiával és a bestialitással’ (*de peccato luxuriae, contra naturam, specialiter de sodomia et bestialitate*) foglalkozó szakaszban mint ‘akár eleven emberrel vagy állattal elkövethető, természetellenes, tisztátalan közösülés’³⁷ szerepelt (vö.: 91; 96).

A természet elleni fajtalanságot általában tűzhalállal büntető gyakorlat magyar területen a 18. század végén szűnt meg: a Mária Terézia által kiadott 1767-es törvénykönyvben a szodómia (*das abscheulichste Laster der Unkeuschheit wider die Natur, oder sodomitische Sünd*) büntetése még a ‘föld színéről való tűz általi eltüntetés’ volt.³⁸ II. József 1787-ben életbe lépett büntető törvénykönyvében viszont a természet elleni fajtalanság bűnét, már a „csekélyebb jelentőségű szemérem elleni támadások között” szerepeltették, – némileg meglepő módon – az ‘embert

36 „Gens hungara (mint Bodo mondja) virtutis semper honestatisque et castitatis studiosa, verecundia ducta, nec peculiarem legem eatenus sanxit, ne scilicet prohibendo ostenderet tale quid fieri posse.” (Pauler, 1864:110)

37 Halász idézi Bodot: „Sodomia dicitur impurus coitus, contra naturam, cum homine, vel bruto, animante perpetratus.” (Halász 1909:96)

38 Halász idézi a *Constitutio criminalis Theresiana* 1769-es kiadását: A szodómia itt elsősorban az embernek állattal vagy holttesttel; másodsorban embernek azonos nemű partnerével vagy nőnek férfival természetellenes módon való üzeke-dését jelentette; harmadsorban pedig azt, ha valaki egyedül követett el természetellenes fajtalanságot. (Vö.: Halász, 1909:77.)

lealacsonyító politikai vétségként³⁹ határozták meg és „böjtöléssel szigorított fogházzal” büntették (84).

A 19. században folytatódott az azonos neműek kapcsolatát sújtó büntetések enyhítése: a magyar jogtörténetben legközelebb az 1843-ban született törvényjavaslat XXII. fejezetének „A vérfertőztetésről és egyéb bujaságbeli bűntettekről” szóló paragrafusaiban foglalkoztak a szodómiára és a bestialitásra összefoglalóan utaló, akkor „természet elleni közösködésnek” nevezett cselekményekkel. Itt a kiszabható büntetés maximum három évig terjedő „rabságra” mérséklődött (106). A „természet elleni közösködésre” vonatkozó enyhébb megítélés is azt tükrözi, amit Fayer László úgy fogalmazott meg, hogy e javaslat „az előítéletes tradíciókkal akar is, tud is szakítani”⁴⁰ (Halász, 1909:101). Az 1878-as törvény pedig a jogi szigor 18. század végén megindult enyhülésével összhangban az 1843-as javaslathoz képest is tovább mérsékelte, azaz maximum egy évig terjedő fogházbüntetésre csökkentette az azonos neműek – pontosabban kizárólag a férfiak – közötti erőszakmentes kapcsolatokat sújtó szankciókat.

Ez a tendencia folytatódott a 20. században is Magyarországon: az azonos nemű felnőttek közötti kölcsönös beleegyezéssel folytatott kapcsolatok sok vita után végül kikerültek a társadalomra nézve nagyon veszélyesnek ítélt, és emiatt a büntető törvénykönyvek által szankcionálható tartott cselekmények köréből. Az egyik fő kérdés azonban máig az maradt, hogy miért kell az azonos neműek közötti kapcsolatoknál magasabbra helyezni a „megronthatósági” korhatárt.

A kölcsönös beleegyezésen alapuló „természet elleni fajtalanság” büntetendőségének és büntethetőségének megkérdőjelezése a modern nyugati társadalmak egyik – több mint egy évszázados – jellemzőjének mondható. Az azonos neműek közötti kapcsolatok intézményes megkülönböztetése elleni küzdelem első hulláma német területen már a 19. század utolsó harmadában megindult. Ennek háttérében az egységes német birodalmi büntetőtörvény 175. paragrafusának 1872-es bevezetése állt, mely az akkoriban német viszonylatban szigorúnak számító porosz

39 II. József 1787. büntető törvénykönyvének 71. §-át idézi Halász: „Wer die Menschheit in dem Grade abwürdiget, um sich mit einem Viehe, oder mit seinem eigenen Geschlechte fleischlich zu vergehen, macht sich eines politischen Verbrechens schuldig.” (Halász, 1909:84)

40 Fayer László: A magyar büntetőjog kézikönyve c. munkáját idézi Halász.

törvénykezés kiterjesztését jelentette az addig a férfiak közötti szexuális kapcsolatokat büntetlenül hagyó országrészekre is. Ugyanis míg Poroszország volt az egyik első olyan német állam, amely az akkoriban szódómiának nevezett cselekményért – 1532 óta – járó halálbüntetést a 18. század végén – 1794-ben – börtönbüntetéssel és korbácsolással, illetve testi fenytéssel váltotta fel, addig a 19. század első felében több német állam, köztük Bajorország – 1813-ban –, Württemberg – 1839-ben – és Hannover, már az 1791-es Code Napoléon mintájára a férfiak közötti kényszerítés nélküli szexuális aktusok teljes büntetlenségét vezette be. (vö.: Dynes, 1990:472).

A birodalmi büntetőtörvénykönyvet 1870-ben fogadták el az újonnan létrejött Észak-Német Konföderációban, majd 1872. január 1-jén lépett hatályba a birodalom egész területén, felváltva ezzel az 1815 óta létező 36 szuverén törvényhozói entitás joggyakorlatát. A 175. § csak a férfiak között zajló „természetellenes fajtalanságot” (*widernatürliche Unzucht*) büntette, maximum öt éves bebörtönzéssel. Hatálya eredetileg csak az anális közösülésre terjedt volna ki, de a későbbiekben a fellebbezési bíróságok kiterjesztették hatályát – a kölcsönös maszturbáción kívül – a „közösüléshez hasonló aktusokra” (*beischlafsähnliche Handlungen*) is. A nők közötti szexuális kapcsolatokat viszont a törvény egyáltalán nem szankcionálta (vö.: Dynes, 1990:944).

A porosz szigor korai ellenzői között említhető a német jogász Karl Heinrich Ulrichs és a magát magyarnak valló, évekig német városokban élő író-publicista Kertbeny Károly. Ulrichs az egymáshoz vonzódó férfiakról egyfajta lelki femininitást feltételezett és őket *urningoknak* nevezte.⁴¹ Elméletének központi eleme volt, hogy a férfit férfi iránti szerelemre ösztönző hajlam a „férfitestbe zárt női lélek”⁴² megnyilvánulása. Az urningok tehát fizikai megjelenésükben férfiak, de szexuálisan a férfiakhoz vonzódnak, míg a nőktől irtóznak: egy köztes, harmadik nem képviselői, akik születésüktől fogva természetes fejlődés következtében

41 A szexuálisan a nőkhöz vonzódó és a férfiakról irtózó általában férfinak nevezett egyének megnevezésére Ulrichs a „Dioning” kifejezést használta. A új kifejezéseket – melyekben görög istenségek, Uranosz és Dioné nevére való utalás fedezhető fel – Platón Lakomája ihlette, ahol Aphrodité két alakban különböztetődik meg: Uranosz anyja nélküli lányaként mint az égi – uranios – szerelem, Dioné és Zeusz lányaként pedig mint a közönséges – pandemos – szerelem istennője (vö.: Dynes, 1990: 1352).

42 „Anima muliebris virili corpore inclusa.”

válnak a férfiszerelem követőivé. Elmélete végkövetkeztetése szerint a veleszületett urning-hajlam se nem bűn, se nem betegség:

Hogy egy valódi férfi szexuális készletetű szerelmet érezzen egy férfi iránt, az lehetetlen. Az urning nem igazi férfi, hanem a nő és a férfi egyfajta keveréke. Csak a teste férfi, a benne lakozó szerelmi ösztön azonban női. Következésképpen ezt az ösztönt a férfi nem felé kell irányítania, míg a nőekkel való szexuális kapcsolat írtózást vált ki belőle [...] szexuális készletetű szerelmet csak a férfi nem iránt érez. Nem tud másként tenni.⁴³ Nem ő adta magának ezt a szerelmi irányultságot, és ezt eltörölni sem képes. [...]

Hogy a természet hogyan és miért alkotta meg ezeket a köztes lényeket, az máig megoldatlan rejtély. Másrészt viszont az, [...] hogy az urningok szexuális szerelmi készletét a természet adta, az ma már vitathatatlan. az urning szerelem okát mindenféle másban keresték már (pl. az önfertőzésben stb.), ám ezek a feltevések mind hamisak.

Az egész teremtett világban nincs még egy olyan szexuális érzéssel felruházott élő teremtmény, melynek ezt az erős hajlamot – önmagát szörnyű önfeláldozásban felemészítve – egész életében el kellene fojtania. Sőt, a szexuális érettség időszakában e hajlam időszakos kielégítése teljesen természetes igény, mely szükséges a test és a lélek egészségének fenntartásához. Ez a természet igénye, mely ugyanolyan könyörtelenül kíván tiszteletet az urningtól, mint a valódi férfitől. Az urning számára a növel folytatott szexuális kapcsolat lenne egyszerűen természetellenes bűn.

Értelmetlenség az urning szexuális szerelmi gyakorlatát hermafrodita-jellegű szexuális természetéből kiragadva megítélni [...]

Az urning is emberi lény. Ennélfogva neki is vannak természetes emberi jogai. [...] A törvényhozónak nincs joga magát a természet fölé helyezni, nincs joga elítélni a teremtőt a teremtményeiben, nincs joga mártírként feláldozni élő teremtményeket természetadta hajlamuk miatt.

Az urning az állam polgára is. Ennélfogva neki is vannak polgári jogai és az államnak vele szemben is vannak kötelességei. [...] Az állam nincs feljogosítva arra, hogy jogok nélküli emberként kezelje az urningot – ahogy mindezidáig tette.

A törvényhozónak természetesen joga van az urning szerelmi hajlamának kifejeződéseit ugyanolyan keretek között megszabni, ahogyan erre az összes állampolgár esetében fel van jogosítva. Következésképpen a törvényhozó megtilthat az urningnak három dolgot:

- a) éretlen fiúk elcsábítását,
- b) az igazság megsértését (erőszak, fenyegetés stb. által; tudatuknál nem lévő emberek kihasználásával stb.),
- c) közszemérem sértést.

E megszorítások keretein belül az urning szerelem sehol nem igazi bűncselekmény. [...] A számos képzelt bűn közé sorolható, melyek a civilizált

43 Az aláhúzással jelölt részek a szerző eredeti kiemeléséi.

emberiség szégyenére bemocskolják Európa törvénykönyveit. Büntetése tehát hivatalos jóváhagyással elkövetett igazságtalanság. (Ulrichs, 1870:64–5)

Mindezek alapján a magát urningként nyilvánosan is felvállaló Ulrichs megpróbált az érintettek védelmére kelni különféle büntetőeljárásokban, sőt 1865-ben alapszabály-tervezetet készített egy létrehozandó „Urning Unió”-hoz és tervbe vette egy Urning-lap indítását is.⁴⁴

Kertbeny – homoszexuális szavunk megalkotója – ugyan szintén elfogadta a homoszexualitás veleszületett ösztönjellegeből adódó elnyomhatatlanságát, de Ulrichsszal ellentétben legfőbb érvként azt hangsúlyozta, hogy a modern államnak ki kellene terjesztenie az állampolgárok magánéletébe való be nem avatkozás elvét a homoszexuálisokra is. Vagyis Kertbeny nem a homoszexuálisok – azaz egy viszonylag kis létszámú, igen korlátozott érdekérvényesítő erővel bíró társadalmi csoport – jogi felszabadításához hasznosítható biológiai érveket kereste, hanem a homoszexualitás szabad gyakorlásához való jog mindenki számára való biztosítását szorgalmazta. Az 1860-as évek végén rendkívül modernnek számító emberjogi érvelése szerint az államnak nincs joga az egyén szexuális magatartásával kapcsolatos magánügyekbe – se – beavatkozni:

[...] A veleszületettség bizonyítása azonban egyáltalán nem vezet célhoz, főleg nem gyorsan, és ezen kívül veszélyesen kétélű fegyver, bármilyen érdekes is legyen ez a természeti rejtély antropológiai szempontból. Hiszen a törvénykezés nem kérdezi, hogy a hajlam veleszületett-e, hanem csak e hajlam személyes és társadalmi veszélyei, a társadalomhoz való viszonya érdeklí. Vannak például születésüknél fogva vérszomjas emberek, piromániások, monomániások stb., de őket sem hagyják háborítatlanul kiélni hajlamaikat, még ha ezek orvosilag bizonyítottak is..., azért csak izolálják őket, és ezáltal szélsőségségüktől a társadalmat. Így semmit sem nyernénk azzal, ha sikerülne akár a legkétségbevonhatóbb bizonyossággal is bizonyítani a veleszületettséget. *Sokkal inkább arról kell meggyőzni az ellenfeleket, hogy éppen az általuk használt jogi fogalmak szerint nincs semmi közük ehhez a hajlamhoz, akár veleszületett, akár szándékos, mivel az államnak nincs joga beavatkozni abba, amit két tizenégy év feletti ember önként, a nyilvánosság kizárásával, harmadik személyek jogainak megsértése nélkül egymással művel [...] (Kertbeny, 1868)*

44 A lap végül 1870-ben meg is jelent, de támogatás hiányában csak egy számot ért meg.

A 175. § eltörléséért küzdők érvei az 1890-es évektől Magyarországon is éreztetni kezdték hatásukat. 1894-ben Eördögh András, egy budapesti törvényszéki bíró arra hivatkozva emelt szót a magyar büntető törvénykönyv 241. paragrafusára eltörlése mellett – amit a német 175. § egyszerű átvételének nevezett –, hogy az a potenciális elkövetők elretentésére, megjavítására vagy a közmorálon ejtett csorba kiküszöbölésére teljességgel alkalmatlan. Sőt – érvelése szerint – éppen a közmorál szenved a tárgyalás által „egy hatalmas arczulesapást”:

Badarság oly cselekményeket tiltani s a tilalmat büntető sankcióval körülsánczolni, melyek megakadályozására minden mód és eszköz hiányzik s melyek megtörténte ugyszólván sohasem tudódik ki. (Eördögh, 1894:4)

Vámbéry Rusztem 1897-ben arra a – többek között Richard von Krafft-Ebing osztrák elmegyógyász által kezdeményezett – német felhívásra reagált, melyben a 175. § eltörlését, illetve módosítását követelték. A javasolt módosítás szerint csak az erőszakos, közbotrányt okozó, illetve 16 éven aluliakkal elkövetett cselekményeket kellene tiltani. Vámbéry a felhívás ellen foglalt állást arra utalva, hogy a törvény megtartása azt fejezi ki, hogy „a bibliai alapokon nyugvó tiltó erkölcsi norm még nem vezett ki a közérzületből” (1897:310). Az erkölcsi megfontolásokat tükröző jogi tilalom megszüntetését – mely számára a kérdéses cselekmény „direkt előmozdításaként” (310) fogalmazódott meg – annak elismerése mellett sem támogatta Vámbéry, hogy „a büntető igazságszolgáltatás a tettes könyörtelen üldözése által több kárt, mint hasznot okozott, mert gyakran valóban kiváló egyéneket tett tönkre. Csakhogy ennek elkerülése nem a törvény, hanem a birói bölcsesség feladata.” (310).

A Vámbéry-cikkből az is megtudható, hogy az említett német indítvány kiindulópontja a homoszexualitás biológiai meghatározottságának elfogadása volt, mely alapján „a beszámíthatóság látszólagos megszűnésével, elvesztik a lábuk alól a büntethetőség talaját is” (Vámbéry, 1897:309). Ez azért fontos mozzanat, mert a homoszexualitás büntethetőségével kapcsolatban a 19. század végétől kezdve felmerült annak a kérdése, hogy vajon betegségnek tekinthető-e a homoszexualitás, és ha igen, a beszámíthatatlanságra való hivatkozással nem zárható-e ki a büntetés. Vagyis ezen a ponton kapcsolódhatott be a törvényszéki szakértői szerepre is vállalkozó elmegyógyászat, illetve pszichiátria a homoszexualitással kapcsolatos társadalmi vélekedések kialakításába.

A 19. század végétől Magyarországon megjelent elmeorvosi szak-
könyvekben a homoszexualitás mint az „öszönélet egyik rendellenes-
sége” szerepelt (vö.: Moravcsik, 1897; Moravcsik–Sólyom, 1901; Schaf-
fer, 1927), mely besorolás a téma szaktekintélyének számító Richard
von Krafft-Ebing 1885-ben magyarul is megjelent „Az elmebetegségek
tankönyve” című munkájának hatását tükrözi (Krafft-Ebing, 1885). A
homoszexualitás betegességére vonatkozó általánosan elfogadott nézet
pedig az volt, hogy „egymagában, izoláltan még nem képez elmebeteg-
séget” (Moravcsik, 1897:183). E felfogás ideg- és elmeorvosi szakmai
körökben való elterjedtségére utal, hogy Szabó József és Nyírő Gyula
orvosnövendékek és gyakorló orvosok számára írt, 1925-ben publikált
Elmeorvosiabban is a következőket találjuk:

a perversiók nem magukban, hanem a büntetéstől, a nyilvános leleple-
zéstől, a zsarolástól való félelem, a fejlettebb ethikai érzelmekkel való
konfliktusok következtében okozhatnak komplexusokat és ezáltal neuro-
sisokat. (141)

Amikor 1894-ben a magyar pszichiáterek között vita bontakozott ki
a pszichiátria és a büntetőjog viszonyáról, az egyik fő kérdés arra vonat-
kozott, hogy mennyiben egyeztethetők össze a büntetőjog és a pszichi-
átria által használt beszámíthatósági kritériumok, illetve milyen tör-
vénszéki orvos szakértői szerepet vállalhatnak a pszichiáterek. E vita
során Laufenauer Károly a homoszexualitással kapcsolatban azt emelte
ki, hogy bár általában nem tartja elmebetegeknek a homoszexuálisokat,
„konkrét esetekben oly betegségnek tekintendő a pervers nemi ösztön,
mely igen nyomatékos enyhítő körülmény gyanánt kell, hogy szerepel-
jen a bíró előtt” (Laufenauer, 1894:8). Ez az *általában nem betegség, de
konkrétan az lehet* típusú érvelés nem sokat segített a büntetőjog bírói
gyakorlatában, arra azonban megfelelt, hogy az egyéni esetek beteges-
ségére vonatkozó tudományos mérlegelésnek, azaz a pszichiáter-szakér-
tők büntetőjogi szerepvállalásának szükségességét alátámassza. Ezt a
megközelítést azonban a pszichiátriai szakmán belül sem fogadták osz-
tatlan lelkesedéssel. Reichard Zsigmond például így reagált: „rámutat-
tam már arra, hogy a pszichiátria határai mennyire szélesedőben vannak,
és mennyire kétesek” (Reichard, 1894:32).

1909-re viszont, úgy tűnt, a gyakorlatban már eldőlt a pszichiáterek
büntetőjogi szerepvállalásával kapcsolatos kérdés: ebben az évben Fis-
cher Ignác, elmeorvos, törvénszéki orvosszakértő a Magyar Jogászegy-

letben előadást tartott „A homoszexualitás és annak forensikus méltatása” címmel. Fischer itt egyértelműen állást foglalt e „sexualis téren más-képp berendezett egyéneket” (Fischer, 1909:32) sújtó büntetőjogi szankciók ellen:

Az bizonyos, hogy ezen törvény az emberek egy nagy csoportjával szemben igazságtalan, a humánus érzés teljes híjjával van, kiszolgáltat a mi fel-fogásunk szerint a természettől abnormisan alkotott egyéneket, mások zsarolásának, kiteszi őket az általuk ma még mindig helytelenül elbírált nemi érzésük alapján a közmegvetésnek. [...] Mivel a homoszexuális cselekedetek mindkét fél beleegyezésével történnek, mivel nyilvánosságtól teljesen elzártan, mivel kárt sem testben, sem lélekben egyik fél sem szenved, de maga az állam sem részesül megrövidülésben, nincs meg a jogos alap, hogy ezek a cselekedetek büntetessenek. (32)

Ebben a helyzetben Fischer a pszichiátereknek egyfajta kiegyensúlyozó szerepet szánt, hiszen a bírónak – hiába lennének „áthatva a mai modern s helyes felfogástól” (33) – a törvény előírásait kellett tiszteletben tartaniuk.

Ugyanebben az évben ugyanitt Halász Zoltán ügyvéd is szót emelt a 241. paragrafus eltörlése mellett és a büntetendőség fenntartásának híveit az általuk használt érvek semlegesítésével próbálta meggyőzni a következőkről:

míg az egyes egyén az önmaga feletti rendelkezés, cselekvési képessége és cselekvési joghatárait túl nem lépi, míg másnak, vagy a köznek érdekeit nem tangálja, addig bűncselekmény nem forog fenn és addig az államnak büntető beavatkozásra joga és oka nincs. (Halász 1909:15)

Halász kiindulópontja az volt, hogy „az exact tudománynak fatyuhajtsaként emlegetett psychiatriai vívmányokat [azaz a *homoszexualitás veleszületettségét* – T] e téren elfogadom” (Halász, 1909b:7). Így már nem kellett elsősorban a gyermekek védelmével és a jelenség elterjedésével kapcsolatos aggodalmakra koncentrálnia, hanem azt ecsetelhetette, hogy a törvény eltörlésével a botrányok száma is csökkenne és a közvélemény is kevesebbet foglalkozna e „közmorált romboló” témával.

Az azonos neműek közötti kapcsolatok dekriminalizációjáért szót emelő Kertbeny, Eördögh, Fischer és Halász által – már a 19 század végétől – hangoztatott érveket, illetve azok egy részét csak a 20. század második felében fogadták el Magyarországon. Korábban az azonos neműek

közötti kapcsolatok törvényi kezelését tekintve Magyarország a germán és a szláv államok gyakorlatát követte (vö.: Halász 1909:363). Ezzel szemben több országban – például Franciaországban, Olaszországban, Hollandiában, Belgiumban és Spanyolországban (vö.: Vámbéry, 1897; Kenyeres, 1909) – már a 19. század végére felhagytak a „természet elleni fajtalanságnak”⁴⁵ nevezett cselekmények büntetésével:

[...] a fajtalansággal mindaddig, a míg egyéb jogok sérelmével nem jár, egyáltalán nem törődnek, mert a nemi ösztön kielégítése körül a polgárok jogának korlátozását jogosnak nem tartják. (Kenyeres, 1909:355)

3.3. Az antidiszkriminációs szabályozás felé

Magyarországon az 1961-es törvény ugyan már nem szankcionálta az azonos neműek közötti kölcsönös beleegyezésen nyugvó kapcsolatokat, de az ún. beleegyezési korhatár és a közbotrány okozás tekintetében fenntartotta az intézményes diszkriminációt. Az 1961-es törvény megalkotóinak és alkalmazóinak az azonos neműek közötti kapcsolatok megkülönböztetéséhez legfőbb hivatkozási alapul a homoszexualitás 19. század végétől kibontakozó, majd a 20. század első felében elterjedt medikalizált modellje kínálkozott.

Az 1978-as büntető törvénykönyv – az eltérő ún. beleegyezési korhatár, az idejétmúltak tekinthető fajtalanság-terminológia és az egymást átfedő szövegezésű paragrafusok megtartásával, valamint az indoklásokban szereplő utalásokkal, melyekből a régebbi medikalizált homoszexualitás-modell köszön vissza – tovább őrizte az azonos neműek közötti kapcsolatokat megkülönböztető jellegét. E büntetőjogi megkülönböztetés jelentőségét azért nagyon fontos hangsúlyozni, mert az azonos neműek közötti kapcsolatok diszkriminációjának állami támogatottságát sugallta, valamint kiindulópontot és hivatkozási alapot nyújtott annak a nézetnek a terjesztésére, hogy a homoszexuálisok érdekvédelme nem valósulhat meg a fiatalok, illetve a gyermekek érdeksérelem nélkül.

Emlékezetes például, hogy a Fővárosi Bíróság 1994-ben a elsősorban azért nem hagyta jóvá a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért nevű

45 Feltéve, hogy nagykorúak között, kényszer alkalmazása nélkül történt.

szervezet bejegyzés iránti kérelmét, mert a tagok nem tettek eleget a számukra előírt 18 éves alsó korhatár kötelező bevezetésének. Az ezzel az ügygel kapcsolatban született alkotmánybíróági határozat és annak indoklása viszont következetesen a „gyermek fejlődésének védelméről” és a „gyermek jogairól” értekezik,⁴⁶ ezzel azt a benyomást keltve, mintha a Szívárvány Társulás a tagságát elsősorban gyermekek közül akarta volna toborozni, illetve kijelölt működési köre nem a jogvédelem – hanem valami egészen más – lett volna.

A homoszexualitással kapcsolatos diszkriminatív jogi szabályozás megváltoztatása azonban, úgy tűnik, az Európai Unióhoz való csatlakozás közeledtével elkerülhetetlenné vált. Az 1997 októberében aláírt és 1999 májusától érvényben lévő Amszterdami Szerződés 13. cikkelye ugyanis a szexuális orientáció alapján való diszkrimináció tiltásáról is rendelkezett (vö.: ILGA-Europe–Háttér 2000: 20). Ezen elv tiszteletben tartásának igényét jelzi, hogy az Európai Parlament Magyarországról készített 2001-es országjelentésében kifogásként szerepelt az, hogy a magyar büntető törvénykönyv továbbra is hátrányos megkülönböztetéssel sújtja a homoszexuálisokat.⁴⁷

Az Európai Unió felől érkező, az antidiszkriminációs változtatásokra készítő elvárásokkal összhangban a magyar jogalkalmazásban is megfigyelhetők bizonyos változások. Magyarországon 1998-ban született először olyan bírósági végzés – a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróságon –, amely a megrontás és természet elleni fajtalanság büntettek miatt indított büntetőeljárást a jogszabályok alkotmányellenességének utólagos vizsgálatának kezdeményezésére hivatkozva felfüggesztette.⁴⁸ Az indoklást idézve:

[...] Figyelemmel a természet elleni fajtalanság büntetőjogi szabályozásának eddigi történetére, a bíróság álláspontja szerint az életkor meghatározása teljesen önkényes és alkotmányosan nem alátámasztott. Ezt mutatja, hogy az 1961. évi V. törvényhez képest is az 1978. évi IV. törvény megváltoztatta az életkort mind az alanyi oldalon, mind a sértetti oldalon. Az

46 21./1996. (V.17.) AB határozat

47 Az MTI híre alapján. (Erdész Jenő, MTI tudósító jelentése, Brüsszel, 2001.09.05.)

48 Hasonló alkotmányellenességi aggály miatt született a büntetőeljárást felfüggesztő végzés 2000 októberében a Heves Megyei Bíróságon. A végzés szövegét Juhász Géza a Habeas Corpus Munkacsoport munkatársa bocsátotta a rendelkezésemre.

1978. évi IV. törvény 199. paragrafusához fűzött miniszteri indoklás szerint a 18 éven aluli sértett egészséges nemi fejlődését kívánja védeni a törvény ezzel a szakasszal [...]. A bíróság álláspontja szerint azonban a biológia tudománya, illetve az orvostudomány jelenleg nem tudja meghatározni az azonos neműekhez való érzelmi és szexuális vonzódás okát, így az sem állapítható meg, hogy egy nagykorú személynek egy azonos nemű 14. életévét be nem töltött személlyel való szexuális kapcsolata hátrányosabban érintheti-e az egyén nemi fejlődését, mint heteroszexuális kapcsolatban. [...] (ILGA-Europe–Háttér 2000:118)

Ez a bírósági végzés nemcsak az alkotmányossági aggályok megfogalmazása miatt vált fontossá, hanem azért is, mert az indoklás rámutatott a homoszexualitás medikalizált modelljének bizonytalanságaira. Ezáltal közvetve az a 20. század elejétől működő gyakorlat is megkérdőjeleződik, mely szerint a homoszexualitással kapcsolatban elsősorban az orvostudománynak, a pszichiátriának vagy a biológia tudományának lehetnek társadalmi szempontból érvényesként elfogadható kijelentései.

A mai jogalkalmazási problémák eszünkbe juttathatják a korai abolitionisták esetét a pszichiátriával: akkoriban a tudományos érvényűként elfogadott elmeegógyászati érvek legitimáló segítségével próbáltak kiutat találni a törvények túlságosan merevnek ítélt rendszeréből. Most azonban éppen fordított a helyzet, hiszen a tudományos érvek nem nyújtanak megerősítést, hanem inkább elbizonytalanítanak. 1995 augusztusában például Czeizel Endre genetikus amerikai forrásokra hivatkozva beszámolt a „homoszexualitás génjének” azonosításáról: „A homoszexuálisoknak mások a génjeik, más az agyuk, és más a szexuális orientációjuk. Ezekről ők természetesen nem tehetnek, ilyenek születtek” (Czeizel, 1995:5). Buda Béla pszichiáter viszont így érvelt még 1978-ban, mintegy megelőlegezve a választ a majdnem két évtizeddel későbbi állítólagos fölfedezésre: a „biológiai eredet ellen szól a homoszexuális viselkedés igen nagy sokrétűsége, varianciája” (Buda, 1978: 327).

Vagyis felmerülhet annak a lehetősége, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás egyre inkább nem kizárólag az „egzaktnak” tekintett – ám esetenként egymásnak ellentmondó – tudományos eredményekből mérít társadalmi legitimitációs erőt, hanem az adott társadalomra jellemző különféle életformák minél jobb megismeréséből és életszerű visszatükrözéséből.

3.5. Összegzés

Mint láthattuk, Magyarországon az azonos neműek kapcsolatára vonatkozatható büntetőjogi törvények – a 2002-es AB határozat előtt – kifejezetten megkülönböztető jellegűek voltak: az azonos neműek közötti „törvénytelen” kapcsolatok súlyosabb jogi következményekkel jártak, mint a nem azonos neműeké. A törvényekben alkalmazott elavultnak tekinthető terminológia, azaz a „természet elleni fajtalanság” kifejezés megőrzése és funkciótlan ismétlés általi hangsúlyozása szintén elutasító megkülönböztetést sugallt – és sugall, hiszen a 2002-es AB határozat e kifejezések további használatát helyesnek tartja.

A homoszexualitással kapcsolatos törvények magyarországi történetének felvázolásából megmutatkozott, hogy a büntetőtörvényekben tetten érhető elutasítás gyökere egyfajta – a keresztény „szemérmertességet”, illetve a „természet rendjének” fenntartását hirdető – erkölcsi ítélet volt. Ez a keresztény gyökerű, erkölcsi alapú megítélés sugárzott az AB által megsemmisített paragrafusokból is.

A történeti áttekintésből az is kitűnt, hogy az azonos neműekhez vonzódók jogi megkülönböztetése ellen egyes európai szerzők már a 19. század második felétől szót emeltek. Bár már ebben az időszakban megjelentek azok az érvek, melyek a büntethetőség megszüntetését a magánélet állami beavatkozás-mentesítésére hivatkozva kívánták elérni, a későbbiekben elsősorban a homoszexualitás medikalizált megközelítése uralta el a jogalkotást. A 20. század eleji magyar pszichiáterek nézeteiből azonban az is kiderült, hogy – legalábbis többen közülük – a homoszexualitást „önmagában” nem tartották betegségnek: ők is inkább a társadalmi megbélyegzésből eredő traumatikus következményeket tartották a homoszexualitás „betegségtüneteinek”.

Magyarországon az 1878-as törvény a – felnőtt férfiak – kölcsönös beleegyezéssel történő homoszexuális kapcsolatait még szankcionálta, míg az 1961-es törvényben ez a bűncselekménytípus már nem szerepelt. A változás hátterében a homoszexualitás „biológiai terheltségként” való meghatározását találjuk. Az 1978-as törvény azonban tovább őrizte – és egyes részeiben továbbra is őrzi – az 1961-es megkülönböztető gyakorlatot az ún. beleegyezési korhatárok eltérő meghatározásával. Bár az 1978-as törvényhez fűzött magyarázatban a homoszexualitás „eltanulhatóságára” vonatkozó elképzelés jelent meg, mely ellentétbe áll

lítható a 17 évvel korábbi biológiai meghatározottságot hangoztató érvvel, mely alapján eltörölték a felnőttek közötti kölcsönös beleegyezésen alapuló homoszexuális kapcsolatok büntetését.

Mindezek alapján elmondható, hogy a 20. század második felében a magyar jogalkotók a homoszexualitást egyfajta „abnormális” biológiai – és így nem büntetendő – jelenségként határozták meg, mely ugyanakkor mégis valamilyen módon eltanulható és elsajátítható különösen az ifjúság számára elkerülendő veszélyekkel jár. Az 1990-es évek végére a homoszexualitásra vonatkoztatható magyar jogalkotás ellentmondásai a jogalkalmazásban is felszínre törtek: több konkrét esetben is felmerült az azonos neműek kapcsolatát megkülönböztetéssel kezelő jogszabályok alkotmányellenessége. A nemzetközi – európai uniós – elvárások szintén a diszkriminatív szabályozások fölülvizsgálatát vetítették előre.

A magyar jogalkotásban és jogalkalmazásban tükröződő homoszexualitással kapcsolatos attitűdök – elsősorban 19-20. századi – vizsgálata során nyomon követhetők a homoszexualitás társadalmi kategorizációjának változatai: a homoszexualitás a 19. század végéig bűnként, a 20. század második feléig betegségként, majd a társadalomra – bizonyos mértékig – veszélyes normasértésként jelenült meg. A szabadon választható homoszexuális életforma, úgy tűnik, egyelőre nem szerepel a magyar jogrendszer által tükrözött választékban.

Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az azonos neműek közötti kapcsolatok jogi megkülönböztetésében megnyilvánuló intézményes diszkrimináció fokozatos felszámolása csak az első lépéseket jelentheti egy általános antidiszkriminációs szabályozás megalkotása felé. Az Alkotmánybíróság 2002 szeptember 3-ai döntése ilyen szempontból mindenképpen nagy jelentőségű, hiszen hozzájárulhat az állampolgárok egy nem elhanyagolható hányadának sikeresebb társadalmi integrációjához.

4. A homoszexualitás médiabeli láthatósága és láthatatlansága Magyarországon

Ebben a fejezetben homoszexualitással kapcsolatos médiareprezentációk vizsgálatára vállalkozom, melyeket elsősorban a homoszexualitásra vonatkozó társadalmi diskurzus visszatükröződéseként értelmezem. Ehhez elméleti háttérként a média valóság-meghatározó, illetve információkontrolláló és -rendszerező hatásaira koncentráló tömegkommunikációs elméletek (vö.: McQuail, 1987), illetve a témakultivációs elmélet (*agenda-setting theory*) eredményeire támaszkodom, melyek alapján a média és a közbeszéd (*public discourse*) témaválasztásai között szoros és kölcsönös kapcsolat tételezhető fel (vö.: McComb–Shaw, 1972; Dearing–Rogers, 1992). Így dolgozatomnak ebben a részében a médiareprezentációkat egyfajta „nyomolvasáshoz” használom, melyek segítségével a homoszexualitás társadalomban hagyott – a társadalmi attitűdöket is bizonyos mértékig tükröző – nyomait szeretném azonosítani.

A homoszexualitás médiabeli megjelenítésére vonatkozó korábbi kutatások alapján az egyik legfontosabb aspektusnak a láthatóság (*visibility*), azaz a társadalmi észlelhetőség vizsgálata mutatkozott (vö.: Gross, 1996, 2002; Moritz, 1996). Sokáig ugyanis általánosan jellemző volt az a helyzet, amit Larry Gross így fogalmazott meg: „a homoszexuálisok pusztán létezésére való utalás is feltételezett fenyegetést jelent a dolgok természetes rendjére, ezért a téma alapvetően problematikus és ellentmondásos a tömegmédiá számára” (Gross, 1991:20). A homoszexualitás médiabeli láthatatlansága egyrészt magyarázható a kulturális fogalmak „tisztán tartásának” igényével – vagyis annak a feltételezésével, hogy egyes jelenségek azért értelmeződnek zavaró és bemutatásra méltatlan anomáliaként, mert nem illeszthetők a létező kulturális kategóriák rendszerébe – (vö.: Douglas, 1966; Schudson, 1991), illetve a különféle társadalmi csoportok eltérő erőviszonyaival és az ebből adódó korlátozott önkifejező képességével. Itt megfontolandók például Gaye Tuchman a „nők tömegmédiabeli szimbolikus semmibe vételéről” szóló ér-

vei, melyek a társadalmi észlelhetőség szempontjából a homoszexuálisok is alkalmazhatóak (vö.: Tuchman, 1978).

A homoszexualitással kapcsolatos *mainstream* médiareprezentációk fokozatos térnyerésével a láthatóságon túl fontos vizsgálati szemponttá válhatott az is, hogy a médiareprezentációk által közvetített nyílt vagy kódolt üzenetek hogyan tükrözik a jelenség társadalmi fogadtatását (vö.: Gross, 2002). Marguerite Moritz arra hívja fel a figyelmet, hogy a homoszexuálisok médiabeli ábrázolását a kezdeti időszakban a bizzar illusztrálása jellemezte (vö.: Moritz, 1996), mely gyakorlat hozzájárult a homoszexuálisokra vonatkozó sztereotípiák elterjedéséhez.

Egyes szerzők azt emelik ki, hogy az „újságírásban a lustaság és a sztereotíp gondolkodásmód egymás velejárói” (Linn, 1996:17). Willard Enteman a sztereotípiák eredeti jelentésére⁴⁹ utalva jegyzi meg, hogy már csak azért is teljesen helyénvaló a sztereotípiákkal kapcsolatban az újságírás területén vizsgálgódnia, mert egyes újságírók – a betűszedők présmatrica-alkalmazásához hasonlóan – hajlamosak „tárgyukra egy merev formát erőltetni az ismétlődő mechanikus használat elősegítése érdekében” (Willard, 1996:9). Így gyakran az a végeredmény, hogy az egyéneket pusztán egy „általunk konstruált kategória kiterjesztéseként kezeljük, dehumanizáljuk” (Willard, 1996:9), ami az előítéletek megerősítését – és esetenként a diszkriminatív bánásmód igazolását – szolgálhatja.

Larry Gross amerikai médiakutató évtizedek óta foglalkozik a homoszexualitás és a média viszonyával. Tapasztalatai szerint a homoszexuálisokat az utóbbi évtizedekben egyre gyakrabban nevezik szexuális kisebbségnek, mely a többi kisebbségi – azaz számszerű nagyságtól függetlenül hatalommal viszonylag ellátatlan – csoporttal együtt osztozik abban a közös „médiadorsban”, melynek fő jellegzetességei a viszonylagos láthatatlanság és a lealacsonyító sztereotipizálás. A szexuális kisebbségek azonban két fontos dologban eltérnek a „hagyományos” – etnikai – kisebbségektől és inkább a radikális politikai kisebbségekhez hasonlítanak: egyrészt életük valamely időszakától – jellemzően késő kamaszkoruktól – kezdve önmagukat határozzák meg és nem feltétlenül felismerhetők első ránézésre mások által; másrészt mivel működésükkel megkérdőjelezzik a dolgok „természetes rendjét”, tömegmédiá-

49 ‘stereotype’ vagy ‘flog’: (nyomdai *szakszó*) sztereotípiái matrica vagy présmatrica.

beli megközelítésük problematikussá válik. A dolgok természetes rendje ugyanis olyan nemi szereprendszer működését sugallja, melyben jól azonosíthatók a nőiesség és a férfiasság „normális” jellemzői, illetve szerepkörei. A „normális” nemi szereprendszer fenntartásához a tömegmédiá – mint az egyik leghatékonyabb szocializációs közeg – szocializációs hatása is jelentős mértékben hozzájárul: már a gyerekkortól kezdve közvetíti azokat a képzeteket és elvárásokat, melyekből kiderülhet, hogyan lehetséges és helyes nőként vagy férfiként élni, viselkedni. Így a szexuális kisebbségek tömegmédiabeli megjelenítése szükségszerűen igazodik a társadalmi nemi viszonyok követelményeihez: ha egyáltalán megjelenhetnek, akkor legtöbbször negatív – elrettentő – példaként szerepelnek. A homoszexualitás tömegmédiabeli láthatósága ugyan az 1980-as évek közepétől növekedni kezdett, a megnövekedett hírérték azonban főként az AIDS betegség megjelenésével függött össze, és az ilyen típusú beszámolók sokáig szinte kizárólag a negatív sztereotípiákat és a korábban is jellemző előítéleteket erősítették (vö.: Gross, 1996:148–155).

A homoszexualitás médiareprezentációinak elemzésében a legfontosabb szempontok közé tartozik a tárgyválasztás és a nyelvhasználat vizsgálata. Ez utóbbi szemponttal kapcsolatban hangsúlyozza Moritz a különböző – esetenként egymással ellentétes oldalon álló – társadalmi csoportok által használt terminológiai különbségek fontosságát: így értelmeződhet például az abortuszellenesség az „élet védelmeként”, az antifeminizmus a „családi értékek képviselőjeként” és a meleg és leszbikusok polgári jogai „különjogokként” (vö.: Moritz, 1996:148). Ezért a homoszexualitás médiabeli láthatóságának vizsgálata során az is a céljaim közé tartozik, hogy bemutassam, illetve jelezzem, hogy az általam vizsgált anyagban milyen témakörökkel kapcsolatban, milyen sztereotip társadalmi szerepekben, milyen negatív, illetve pozitív kontextusokban és milyen terminológia alkalmazásával jelenítették meg a homoszexuálisokat, illetve a homoszexualitást.

Egy adott időszakra vonatkozó médiareprezentációk teljes körű elemzése gyakorlatilag megvalósíthatatlan feladat, ezért ennek a fejletnek az első részében egyetlen hetente megjelenő, írott sajtótermék, a *HVG gazdasági, politikai hírmagazin* részletes vizsgálatára szorítkoztam. A HVG több okból is megfelelő választásnak tűnt: ez a hírmagazin heti megjelenése révén jól követi a magyar társadalom belső történéseit,

ugyanakkor széles körű nemzetközi kitekintést nyújt a magyar olvasó számára is valamilyen szempontból aktuálissá váló témák bemutatásával. Tehát ugyanazzal a feltételezéssel éltem, mint Funkhauser az 1970-es évek elején: a hetilapok – köztük a HVG – ugyan nem tekinthetők elsődleges információforrásnak, mégis valószínűsíthető, hogy tartalmuk „megfelel a kiemelt médiumok – a televízió és a napilapok – tartalmának” (Funkhauser, 1973:64). E feltételezés alapján az mondható, hogy a HVG cikkeinek tematikája követi és bemutatja az adott hét fontosabb belföldi és nemzetközi eseményeit: az írásokból tehát következtetni lehet arra, hogy egy adott időszakban melyek voltak a magyarországi közérdeklődésre is számot tartó események, hírek a világban. A HVG elemzése mellett szólt az is, hogy ez a sajtóorgánium nem sorolható egyetlen konkrét magyarországi politikai csoportosulás támogatói közé sem, és nagy – 115 ezer körüli – példányszáma miatt viszonylag nagy olvasóközönséget ér el. Továbbá praktikus szempontként fontos megemlíteni, hogy elérhető CD-ROM formátumban, mely nagyban megkönnyíti a cikkek kezelését.

A HVG nyolc évfolyamának teljes áttekintése után a fejezet végén egy rövid esettanulmány erejéig áttérek egy különleges típusú média-reprezentáció, a reklám területére. Itt egy olyan példát mutatok be, mely rávilágíthat a homoszexualitás e téren – is – érvényesülő negatív megítélésére, valamint arra, hogy Magyarországon miért nincsenek homoszexuálisoknak szóló, illetve a homoszexualitást reprezentáló reklámok.

4.1. A homoszexualitásról a HVG-ben (1993–2000)

A Magyarországon tapasztalható homoszexualitással kapcsolatos társadalmi attitűdök vizsgálata céljából a HVG gazdasági, politikai heti hír-magazin 1993. január és 2000. december között megjelent számainak tartomelemzésére vállalkoztam a HVG Archív 1993–2000 című CD-ROM felhasználásával.

A HVG Archívum nyolc évfolyamának 40.332 cikke közül 181-ben tettek említést homoszexualitásról, illetve homoszexuálisokról – köztük 19-ben a *homoszexuális* szinonimájaként feltűnt a *meleg* kifejezés; 8 cikkben pedig csak a melegeket emlegették a homoszexualitásra való utalás nélkül. Érdeemes megemlíteni, hogy az első olyan cikk, ahol a *meleg*

szó⁵⁰ önállóan – tehát nem a *homoszexuális* környezetében – szerepelt, 1995 májusában jelent meg a HVG-ben (1995. 05. 06., 69.).⁵¹ Ez azt jelzi, hogy az azonos neműekhez vonzódók által önmeghatározásuk kifejezésére választott *meleg* kifejezés ebben az időszakban már bekerült az írott sajtó nyelvhasználatába.

Első lépésként együttesen tekintettem át azt a 189 cikket, melyekben valamilyen módon feltűntek a *homoszexualitás*, *homoszexuális*, illetve *meleg* kifejezések. Megvizsgáltam, hogy a cikkek mely években és milyen rovatokban jelentek meg; milyen – részben a CD-ROM szerkesztői által rögzített – témakörökben tűntek fel; említés esett-e a cikkben az AIDS-ről; a homoszexuálisok által vagy ellenük elkövetett bűntényekről; ismert személyekről; a homoszexuálisok megkülönböztetéséről és jogairól; illetve milyen pozitív, illetve negatív kontextusba került az írásokban a homoszexualitás. Ezután áttekintettem a homoszexualitással kapcsolatban használt terminológiát. Végül a kifejezetten a homoszexualitásról íródott – ezen belül is elsősorban a Magyarországról szóló – cikkekre koncentráltam: itt azt vizsgáltam, hogy a nyolc év alatt hogyan változtak a homoszexualitás megjelenítésének arányai – különösen a Magyarországról szóló írások tekintetében; a homoszexualitás milyen témákkal összefüggésben jelent meg; kik tűntek fel a téma szakértőiként; és általában milyen volt a magyar homoszexuálisok *láthatósága* (közvetlen véleménynyilvánításuk, illetve szervezeteik, helyeik említése révén).

A megjelenések éve

Az alábbi táblázatban közlöm a cikkek megjelenési év szerinti megoszlásait:

A táblázatból jól látható, hogy 1996-ban jelent meg a legtöbb olyan cikk, melyben valamilyen módon említették a homoszexualitást. E 33 cikk közül hét kifejezetten a homoszexualitásról szólt: a hétből hat pedig magyarországi témákat dolgozott fel. 1998-ban és 2000-ben szintén viszonylag

50 A *meleg* szó használatával a fejezet második részében részletesebben is foglalkozom.

51 A cikkek azonosításához az adott lapszám megjelenésének dátumát és a cikk első oldalszámát használtam.

Év	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
189	19	15	21	33	23	27	21	30
33	4	2	3	7	3	6	3	5
Mo. (33)	1	–	1	6	2	4	1	3

nagy figyelmet szentelt a HVG a homoszexualitás témakörének: ezekben az években 27, illetve 30 cikkben került szóba a homoszexualitás; hat, illetve öt cikk kifejezetten e téma kapcsán íródott és ezek közül négy, illetve három számolt be magyarországi eseményekről. Ezekből az eredményekből arra következtethetünk, hogy 1996, 1998 és 2000 folyamán olyan események történtek a világban és Magyarországon, melyek kapcsán – legalábbis átmenetileg – fontossá, illetve hírértékűvé vált a homoszexualitás témaköre a magyar társadalom számára is.

Rovatok

A HVG-nek tizenegy állandó rovata van: a legaktuálisabbnak tekintett heti témát bemutató *Fókuszban*; a heti híreket röviden összefoglaló *Hét nap*; a nemzetközi politikai, gazdasági kitekintést nyújtó *Világ* – melynek alrovata az *Üzleti élet* –; a nemzetközi társadalmi, kulturális és sporteseményeket követő *Monitor*; a *HVG interjú*; a *Vélemények*; a tudományos, kulturális, vallási témákat feltérképező *Szellem*; a magyar belpolitikai kérdéseket feldolgozó *Társadalom*; az elsősorban a magyar gazdasággal foglalkozó *Gazdaság*; a nemzetközi és magyar pénzügyi világ eseményeiről tájékoztató *Pénzügyek* és a közéleti személyiségeket bemutató *Portré*. A hírmagazin *HVG posta* címszó alatt közöl olvasói leveleket is, esetenként egy-egy témának a lap közepén elkülönített *Melléklet* részt szentel, illetve tematikus különszámot jelentet meg.

A cikkek rovatok szerinti megoszlásai

Rovatok	189 cikk	33 cikk
Fókuszban	4	–
Hét nap	15	7
Világ	16	–
Üzleti élet	2	–
Monitor	55	11
HVG interjú	4	2
Vélemények	13	2
Szellem	38	3
Társadalom	16	3
Gazdaság	1	–
Pénzügyek	–	–
Portré	1	–
HVG posta	7	4
Melléklet	15	1
Különszám	2	–

A fenti táblázat szerint – melynek második oszlopában az összes vizsgált cikk megoszlása szerepel, a harmadik oszlopban pedig a kifejezetten a homoszexualitás témakörében íródott 33 cikké – a legtöbb (55) olyan írás, melyben szerepelt a homoszexualitásra való bármely utalás, a nemzetközi társadalmi és kulturális eseményeket bemutató Monitor rovatban jelent meg. Ezt követte a tudományos-kulturális Szellem (38); a magyar belpolitikai és a nemzetközi politikai tematikában – Társadalom és Világ egyaránt: 16 –; a hírekben és a mellékletben 15-15, majd a véleményekben (13) és az olvasó levelekben való (7) megjelenés. Viszonylag ritkán említették a homoszexualitást a HVG interjú (4), a Fókuszban (4), az Üzleti élet (2) rovatokban és a különszámokban (2). A Gazdaság és Portré rovatokban csak egyszer utaltak a homoszexualitásra, a Pénzügyek rovatban pedig egyszer sem. A kifejezetten a homoszexualitással kapcsolatos 33 cikk közül is a legtöbb – Monitor: 11 és Melléklet: 1 – nemzetközi társadalmi, illetve kulturális témákat dolgozott fel. Továbbá hét kifejezetten homoszexualitással kapcsolatos hír; négy olvasói levél; három-három magyar belpolitikai, illetve nemzetközi tudományos vagy kulturális témájú írás; két interjú és két vélemény jelent meg.

Témakörök

A témakörök szerinti vizsgálat során először tizennégy fő tartalmi kategóriába soroltam be a 189 cikket, ahol azokat a kategóriákat, melyekbe háromnál kevesebb cikk került volna, 'egyéb' kategóriába vontam össze. Így a következő tematikus megoszláshoz jutottam:

I. Tematikus besorolás

Témakörök	Cikkek száma	Témakörök (folytatás)	Cikkek száma
<i>Homoszexualitás</i>	33	Tudomány	6
Egyház, vallás	21	Kisebbségek	5
Kultúra, reklám, divat	18	AIDS	5
Jog	17	Holocaust	5
Nemzetközi belpolitika	17	Szexualitás	5
Bűnözés, prostitúció	10	Nemzetbiztonság	3
Magyar belpolitika	8	Egyéb	37

A következő lépésben azt vizsgáltam, hogy a fenti kategóriákba milyen típusú cikkek kerültek. Így feltérképezhetővé vált, hogy a kifejezetten a homoszexualitás témakörébe tartozó írások mellett milyen más tematikájú cikkekben esett szó homoszexualitásról.

A II. táblázat kategóriába besorolt cikkek között esetenként átfedés tapasztalható, ugyanis egy-egy írás egyszerre több témakörhöz is szorosan kapcsolódhat. Ezért az egyes sorokban zárójelben azt is jeleztem, hogy az adott témakörön belül mennyi a homoszexualitás tematikus kategóriájába is besorolható cikk. A táblázatban felsorolt témakörök közül kimaradtak azok, amelyekhez csak egy-egy kapcsolódott a vizsgált 189 cikkből. Ilyenek voltak például a fogamzásgátlás, a mesterséges megtermékenyítés, a kábítószer vagy a politikai korrektség.

II. Részletezett tematikus besorolás

Témakörök	Cikkek száma
Egyház, vallás	21 (3)
– Kereszténység	6 (1)
– Szekták	4
Kultúra, reklám, divat	18
– Film, színház, irodalom	6
– Televízió, rádió	5
– Zene	3
– Reklám	2
– Divat	2
Jog	17 (8)
– Emberi jog	7 (5)
– Alkotmányjog	3 (1)
– Büntetőjog	2 (1)
– Személyiségi jog	2
– Polgári jog	2 (2)
– Munkajog	1
Nemzetközi belpolitika	17 (2)
Bűnözés, prostitúció	10
– Szexuális bűnözés	6
– Prostitúció	2
Magyar belpolitika	8
Tudomány	6
– Orvostudomány	2
– Pszichológia	2
– Genetika	2
Kisebbségek	5 (5)
AIDS	5
Holokauszt	5
– Kárpótlás	4
Szexualitás	4
Nemzetbiztonság	3

A cikkek témakörök szerinti részletes áttekintése a fejezetet követő Függelékben található.

További szempontok

Az alábbiakban táblázatokban összefoglalva közlöm, hogy a vizsgált cikkekben – köztük a 33 kifejezetten homoszexuális tematikájúban – milyen arányban szerepelt az AIDS, a homoszexuálisok ellen vagy általuk elkövetett bűntettek, ismert személyiségek, a homoszexuálisok megkülönböztetésének, illetve emberi jogainak említése; valamint milyen arányban tűnt fel a homoszexualitás pozitív, illetve negatív kontextusban.

Az AIDS említése

	N = 189	N = 33
Igen	24 (12,7%)	7 (21,2%)
Nem	165 (87,3%)	26 (78,8%)

A tematikus besorolás szerint ugyan mindössze öt kifejezetten AIDS-ről szóló írás volt az általam vizsgált 189 cikk között, de ennél jóval többször tűnt fel együttesen az AIDS és a homoszexualitás. A kifejezetten a homoszexualitással foglalkozó írások között az AIDS-re való utalás aránya (21,2%) majdnem megduplázódott a teljes mintához képest (12,7%), ami azt a feltételezést tükrözi és erősítheti, mintha az AIDS és a homoszexualitás – legalábbis bizonyos szempontból – összetartozó fogalmak lennének. Az AIDS-tematikán belül jelentkezett a homoszexuálisok promiszkuítására vonatkozó legtöbb utalás, mely utalások révén a homoszexuálisok mint az AIDS szempontjából különlegesen veszélyeztetett „rizikócsoport” tagjai jelenhettek meg. Ebben a kontextusban lehetett a leginkább tetten érni a homoszexuálisok és a gyakori szexuális partnercsere közötti látszatkorreláció működését (vö.: Hamilton–Rose, 1980). Ennek a – sztereotípiákat erősítő – látszatkorrelációnak az alapján arra lehetne következtetni, hogy a promiszkuítás nem egyén-specifikus, hanem homoszexualitás-specifikus jellegzetesség: vagyis aki homoszexuális, az gyakrabban váltogatja szexuális partnereit, mint aki nem az – és nagyobb eséllyel fertőződik meg az AIDS vírusával is. Így az AIDS – illetve a promiszkuítás – kapcsán tűntek fel a homoszexuálisok a leghomogenizáltabb módon: olyan egységes „(rizikó)csoportként”, ahol a valós – szexuális vagy egyéb – magatartás helyett a homoszexuális csoporttagság vált elsődlegessé az ítéletalkotásban.

Homoszexuálisok által elkövetett bűntények

	N = 189	N = 33
Igen	19 (10,1%)	2 (6,1%)
Nem	170 (89,9%)	31 (93,9%)

A homoszexuálisok által elkövetett bűntények között leggyakrabban a pedofília, illetve a pedofília vádjára történt utalás. Közéleti személyiségek közül Groer osztrák főpapot és Elio de Rupo belga miniszterelnök-helyettest illették ilyen – végül bizonyítatlan – vádakkal. A pedofília két legjellemzőbb kontextusa a fiatal tanítványok elcsábítása, illetve az ázsiai országokba (Kambodzsába, Thaiföldre) irányuló homoszexuális szexturizmus volt. A pedofília viszonylag sűrű emlegetése azt a benyomást keltheti, mintha a fiatalok megrontása tipikus homoszexuális bűncselekmény volna. Az itt vizsgált esetekben azonban egyénekhez köthető bűncselekményekről, illetve azok gyanújáról volt szó, melyek az érintett személyek társadalmi pozíciójánál fogva belpolitikai botrányt okoztak. Az egyénekhez köthető bűncselekményektől (gyilkosság, munkahelyi zaklatás stb.) megkülönböztethetőek az általam országspecifikusnak nevezett büntettek (lásd a homoszexuális- közbotrányokozás törvényi tiltását Romániában vagy a heteroszexuális kapcsolatokban érvényes alacsonyabb „megronthatósági” korhatárt például Ausztriában vagy Magyarországon), melyeket máshol, az adott ország környezetében – már – nem büntetnek. A teljes mintának mindössze 10 százalékában fordult elő homoszexuálisok által elkövetett – vagy nekik tulajdonított – bűncselekmény említése, a kifejezetten a homoszexualitásról szóló cikkekben pedig még ennél is ritkábban, ami arra utal, hogy a homoszexuálisok itt vizsgált médiareprezentációiban a bűnelkövetés nem nevezhető domináns elemnek.

Homoszexuálisok ellen elkövetett bűntény

	N = 189	N = 33
Igen	11 (5,8%)	1 (3%)
Nem	178 (94,2%)	32 (97%)

A homoszexuálisok ellen elkövetett bűntények két alaptípusa, amikor a homoszexuális egyén válik bűncselekmény áldozatává, illetve amikor a támadás célpontja a homoszexuálisok társadalmi csoportja álta-

lában. Az első típusba a teljes mintából mindössze három – gyilkosságot, illetve rablást említő – cikk sorolható. A második típusba tartozott az a két írás, mely egy brit neonáci homoszexuális szórakozóhelyeket megcélzó merényletéről számolt be, illetve az a hat, ahol a homoszexuálisok a holocaust áldozatai között jelentek meg. Ez utóbbiak közé sorolható az az egyetlen homoszexualitás tematikájú cikk is, melyben a holocaust homoszexuális áldozatainak állított holland emlékművet, a „Homomonument”-et említették. Ezek alapján az mondható, hogy a homoszexuálisok itt vizsgált médiareprezentációiban az áldozattá válás, mely a bűnelkövető szerepnél is jóval kevésbé – kb. feleannyira – reprezentált, szintén nem volt domináns elem.

Ismert személyek

	N = 189	N = 33
Igen	74 (39,2%)	11 (33,3%)
Nem	115 (60,8%)	31 (67,7%)

A cikkekben szereplő ismert személyiségek közel egyharmadát – vélt vagy felvállalt – személyes érintettsége kapcsán említették, a többiek többségét a homoszexualitással kapcsolatos markáns politikai vagy társadalmi állásfoglalása, illetve tudományos vagy művészi témaválasztása miatt említették. Esetenként (lásd Derek Jarmant vagy Allen Ginsberget) a két típus átfedhette egymást. A leggyakrabban említett külföldi politikus – a homoszexuális szavazókat megnyerni kívánó – Clinton amerikai elnök volt, az egyházi személyiségek közül pedig a – „homoszexuális vádakkal” illetett – osztrák Groer érsek. A magyar politikusok közül Torgyán József kispap elnökről, Dobos Krisztina és Tóth István MDF-es képviselőről (1996-ban), valamint Csurka Istvánról és Balczó Andrásról (2000-ben) derült ki, hogy a homoszexualitást elítéli. Míg Kőszeg Ferenc (1997-ben) még SZDSZ-es képviselőként a homoszexuálisokat diszkrimináló törvények megváltoztatását javasolta; Szabó Zoltán, egykori művelődési minisztériumi államtitkár pedig (1996-ban) a homoszexuálisok iránti előítéletességet kifogásolta. A homoszexualitásukat nyíltan vállalók között itt négy magyar említhető: Pálfi Balázs, Mocsonaki László, Lánier László és Birtalan Balázs, – egykori és mai – homoszexuális szervezetek vezető aktivistái.

A homoszexuálisok megkülönböztetése

	N = 189	N = 33
Igen	34 (18%)	17 (51,1%)
Nem	155 (82%)	16 (48,5%)

A homoszexuálisok megkülönböztetését említő cikkeket két csoportba osztottam. Az elsőben egyszerűen beszámoltak valamilyen működő diszkriminációs gyakorlatról, míg a másodikban a homoszexuálisok megkülönböztetése megoldásra váró vagy – legalábbis részben már – megoldott problémaként jelent meg. Ez utóbbiak közé tartoztak a holland homoszexuálisok helyzetére, az EU antidiszkriminációs és Clinton amerikai elnök melegbarát politikájára való utalások; valamint egy Magyarországról szóló cikk, ahol a homoszexuálisok kedvezőtlen társadalmi helyzete általános emberi jogi kontextusban értelmeződött. A vizsgált írások nagy többsége az első csoportba sorolódott. Ezekből az derült ki, hogy diszkriminatív gyakorlatok tapasztalhatók a következő területeken: a politikában (Magyarországon egyes politikai csoportokban a részvétel megtagadása az MZP-ben, a Magyar Út Körökben, a MIÉP ifjúsági tagozatában), a katolikus egyházban (szentségek megtagadása), az (amerikai) hadseregben, a (román, magyar, osztrák) büntetőjogban, a polgári jogban (Németországban a házasságkötés, Csehországban az együttélés tekintetében), a menedékjog megítélésében (ez Németországban fogalmazódott meg igényként a homoszexualitásuk miatt üldözöttek számára), a mesterséges megtermékenyítésben (Olaszországban és Magyarországon), valamint a véradásban (Franciaországban).⁵² A teljes mintához (18%) képest közel háromszoros arányban (51,5%) esett szó a homoszexuálisok megkülönböztetéséről a kifejezetten homoszexualitással foglalkozó írásokban, ami arra mutat, hogy a diszkrimináció hangsúlyozott szerepet kapott az itt vizsgált médiareprezentációkban.

A homoszexuálisok jogai

	N = 189	N = 33
Igen	28 (14,8%)	17 (51,5%)
Nem	161 (85,2%)	16 (48,5%)

52 A felsorolásban csak a HVG-ben szereplő példákat említettem. Azaz a diszkriminatív gyakorlatok említése mellett szerepeltetett országokon kívül másutt is jellemzőek lehetnek bizonyos megkülönböztetések, amelyekről azonban a HVG vizsgált lapszámaiban nem esett szó.

A homoszexuálisok jogairól legtöbbször emberjogi kontextusban és valamilyen diszkriminációs gyakorlatra való utalás mellett esett szó. Jellemző volt például, hogy ami az egyik országban megkülönböztettként jelent meg, az máshol még kivívandó jog lehetett. Erre példaként említhető az azonos neműek együttélésének jogi szabályozása: az adott időszakban Csehországban nem szavazták meg a kérdéses törvényt, míg Magyarországon megteremtették az azonos neműek együttélésének – bizonyos – jogi kereteit az élettársi törvény módosításával, Németországban azonban az élettársi közösségen túl az azonos neműek házasságkötése fogalmazódott meg elérendő célként. A teljes mintához (14,8%) képest itt több mint háromszoros arányban (51,5%) tettek említést a homoszexuálisok jogairól a kifejezetten homoszexualitással foglalkozó írásokban, ami azt mutatja, hogy a homoszexuálisok emberi jogai igen nagy szerepet kaptak a vizsgált médiareprezentációkban.

Pozitív kontextus

	N = 189	N = 33
Igen	41 (21,7%)	20 (60,6%)
Nem	148 (78,3%)	13 (39,4%)

A homoszexualitás említése kapcsán pozitív kontextusként értékeltem mindazt, ami a társadalom és a homoszexuálisok viszonyának különféle lehetséges aspektusait pozitívan mutatta be. Ennek alapján idesoroltam az amszterdami virtuális „Gay Café” népszerűségét (1996. 02. 17., 71.) éppúgy, mint a magyar élettársi törvény módosításának indoklását („két személy tartós életközössége megvalósíthat olyan értéket, amely az együtt élő személyek nemétől függetlenül is igényt tarthat jogi elismerésre” – 1996. 02. 24., 21.), az azonos neműeket megkülönböztető magyar büntetőjogi rendelkezések alkotmányellenességének felvetését (2000. 12. 02., 64.) vagy a francia Gaillot püspök által képviselt véleményt, miszerint a „homoszexuális keresztények őszinte és hű szeretetről tesznek tanúbizonyságot” (2000. 05. 20., 55.). A teljes mintát a kifejezetten homoszexuális tematikájú cikkekkel összehasonlítva azt találtam, hogy a pozitív kontextusok aránya az utóbbiban majdnem háromszoros. Ez alapján az mondható, hogy a kifejezetten a homoszexualitással foglalkozó cikkekben a homoszexualitás pozitívabban jelent meg, mint azokban az írásokban, melyek csak az említés szintjén utaltak e jelenségre.

Negatív kontextus

	N = 189	N = 33
Igen	108 (57,1%)	22 (66,7%)
Nem	81 (42,9%)	11 (33,3%)

A homoszexualitás említése kapcsán negatív kontextusként értékeltem mindazt, ami a társadalom és a homoszexuálisok viszonyának különféle lehetséges aspektusait elítélendőként vagy veszélyesként mutatta be. A teljes minta több mint felében (57,1%) és a homoszexuális tematikájú cikkek kétharmadában (66,7%) találtam ilyen típusú utalásokat. E magas arányok magyarázata lehet, hogy a pozitívként besorolt kontextusok mellett – azok egyfajta „ellenpontosításaként” – majdnem minden esetben történt említés valamilyen negatívumról is; továbbá feltűntek más elutasító utalások is többek között a korábban vizsgált szempontokkal (AIDS, bűntények, megkülönböztetés) összefüggésben. Idesoroltam például a szexbotrányokra, a rizikócsoportra (az AIDS kontextusában), a „közismert” promiszkuitásra, a család gyengítésére, a jogi negligálásra vagy a zsarolhatóságra való utalásokat, melyek közül kiemelhető a – leginkább a magyar témájú cikkekben említett – zsarolhatóság 5 utalással. (Számszerűen – 13 cikkel – ugyan a pedofíliára való utalás vezette ezt a listát, ezek többsége azonban ugyanahhoz az ügghöz, az osztrák Groer-botrányhoz kapcsolódott.) A homoszexualitással kapcsolatos negatív kontextusok kiemelkedő aránya a homoszexualitás általános negatív társadalmi fogadtatását mutatja: konkrétan pedig a homoszexualitás magyar társadalmon belüli elutasítását jelezheti az, hogy a Magyarországgal foglalkozó cikkekben a negatív kontextusok nagymértékben – 30:8 arányban – meghaladták a pozitívakat.

Terminológia

A homoszexualitással kapcsolatos terminológia vizsgálata során először összegyűjtöttem azokat a – többnyire – negatív megjelöléseket, melyekkel „kívülről” illették a homoszexuálisokat, majd azt tekintettem át, hogy az érintettek által önazonosításként választott ‘meleg’ kifejezés mennyire volt használatos a vizsgált anyagban.

A homoszexualitás – a teljes minta 6,3%-ban – a következő módokon határozódott meg:⁵³ mint aberráció, *betegség*, *bűn*, ferde hajlam, *genetikai hiba*, nemi eltévelyedés, perverzió, szexuális defekt, *torzulás*. A homoszexuális személyekre esetenként – a cikkek 4,2%-ban – *buziként*, *buzeránusként*, *farmtúróként*, homokosként, pederasztaként, illetve transzvesztitaként utaltak. A homoszexualitással kapcsolatban a következő jelzők tűntek fel – a cikkek 6,8%-ban –: *beteges*, bomlasztó, *bűnös*, erkölcsi hanyatlást előidéző, helytelen, immorális, *közismerten promiszkuis*, megbotránkoztató, *nem normális*, *stigmatizált*, *veszélyes*. E kifejezések jellemzően a korábban áttekintett negatív kontextusokban tűntek fel.

A semleges vagy pozitív kontextusok fő jellemzője a homoszexualitás vagy a homoszexuálisok jelzők és értelmezők nélküli emlegetése volt; és ritkán előfordult a meleg kifejezés használata is: a 189 cikk 10%-ban – 19 esetben – a homoszexualitás vagy homoszexuális szavak mellett; 4,2%-ban – 8 esetben – pedig önállóan fordult elő.

A meleg kifejezés használata egyrészt azért érdemel különös figyelmet, mert ez a Magyarországon használt homoszexualitással kapcsolatos kifejezések közül a leginkább „politikailag korrektnek” nevezhető, hiszen az önmeghatározás tiszteletét tükrözi; másrészt pedig azért, mert 1994 júniusában a Fővárosi Bíróság – többek között – arra való hivatkozással tagadta meg a Szívárvány Társulás a Melegek Jogaiért nevű homoszexuális szervezet bejegyzés iránti kérelmét, hogy elnevezésükben szerepelt a – bíróság által nem köznyelvi és a nyelvszabatosági követelményeknek nem megfelelő kifejezésnek ítélt – ‘meleg’ szó.⁵⁴

A vizsgált időszakban a HVG-ben először 1993. májusban tűnt fel a szó idézőjeles formában a magyar szociológussal, Tóth Lászlóval készített interjúban. Itt főnévként és melléknévként is szerepelt: lásd „melegek társadalma”; San Francisco a világ „melegfővárosa”; „melegházaságok” (1993. 05. 15., 40.).

Öt hónap múltán a „Tárcsázni gyönyör” című telefonszextről szóló cikkben – szintén idézőjeles – határozószóként jelent meg, de olyan kontextusban, melyről nem feltétlenül derült ki, mire is utal konkrétan: „ráadásul a honi szolgáltatásból számúzték a »forrón«, »másképpen«, »melegen« címkézett ségű majdnem-malackodást” (1993. 10. 09., 38.).

53 *Dólt* betűs kiemeléssel jelzem azokat a kifejezéseket, melyek a magyar témájú cikkekben is feltűntek.

54 A névmódosítási követelmény a Legfelső Bíróság 1996-os végzésében már nem szerepelt.

Ugyanebben a hónapban Király Helga londoni cikkének elején egy idézet részeként tűnt fel: „Stephen Coote, az első brit homoszexuálispiac-kutató cég, a Detonator igazgatója [...] : „A *melegek* ruhatára fantasztikus. [...]” Szerinte „a homoszexuálisokat az üzleti élet még mindig nem veszi elég komolyan [...]”. Majd a cikk végén már maga a cikkíró is használta: „Több amerikai és brit felmérés azt mutatja, hogy a *melegek* rendkívül hálásak azokért a szolgáltatásokért, amelyek kifejezetten őket szólítják meg [...].” (1993. 10. 23., 38.)

1993 végén ismét időzjelben jelent meg egy AIDS-szel foglalkozó írásban: „a betegséget egy ideig részben afrikai »belügynek« vagy legfeljebb a »*meleg*«, illetve narkomán szubkultúrák specifikus problémájának gondolták” (1993. 12. 04., 88.).

1994-ben szerepelt először címben: „Bukarest a *melegek* ellen” (1994. 11. 05., 20.), majd 1995. májusban tűnt fel először – időzjel és a homoszexualitás szó nélkül – önállóan egy internetszolgáltatásokról szóló cikkben: „közbeszólhatsz, ha két ausztrál vitája a *melegek* jogairól nem a kedved szerint alakul” (1995. 05. 06., 69.). A *meleg* szó önálló pályafutása ezután egy említéssel 1997-ben, két említéssel 1999-ben és négy említéssel 2000-ben tovább folytatódott.

A terminológiával kapcsolatban ezek alapján az mondható, hogy a sértő vagy elutasító kifejezésekre a vizsgált cikkeknek csak kis töredékében utaltak, de a politikailag korrektnek nevezhető *meleg* szó használata sem dominált. (Bár a *meleg* szó eleinte, mint láthattuk, óvatos használata és fokozatos terjedése – különösen a *homoszexuális*, *homoszexualitás* szavak egyfajta kiegészítőjeként – a vizsgált időszak kezdetétől megfigyelhető.) Az írások túlnyomó többsége megmaradt az itt semleges töltetűnek nevezhető *homoszexuális*, *homoszexualitás* kifejezéseknél.

A homoszexualitásról szóló cikkek közelebbi vizsgálata

Az 1993–2000 közötti időszakban 33 kifejezetten a homoszexualitás témakörébe tartozó cikk jelent meg a HVG-ben (összesen 135 659 karakter terjedelemben). Ezek közül 17 foglalkozott Magyarországgal (összesen 61 125 karakternyi szövegben), melyekben öt olyan írás szerepelt, ahol közvetlenül is szóhoz jutottak a homoszexuálisok (11 918 karakternyi szövegrészben). Az írások terjedelmi arányait tekintve az összes

cikk 45%-a szól Magyarországról és e 45% nem egész húsz százalékában szólaltak meg maguk a magyar homoszexuálisok.

A homoszexuális megszólalások 1996-ban Szabó Judit „Mint homoszexualitását vállaló ember...” kezdetű olvasói levelével kezdődtek.⁵⁵ 1997-ben Birtalan Balázs *Halállal lakoljanak? Homoszexualitás és kereszténység* című könyve megjelenésének kapcsán fejthette ki véleményét egy nem kifejezetten Magyarországgal, hanem a kereszténység és a homoszexualitás viszonyával foglalkozó cikkben. 1998-ban Mocsonaki Lászlóval, a Háttér Baráti Társaság a Melegekért nevű szervezet vezetőjével a meleg és leszbikus fesztivál kapcsán egy egész interjú készült, míg Láner László egy másik homoszexuális szervezet tagjaként és a Mások (meleg kulturális és érdekvédelmi folyóirat) szerkesztőjeként a homoszexuálisok magyarországi jogi helyzetéhez szólott hozzá. 2000-ben szintén Láner László egy saját *meleg büszkeségről* szóló cikket jegyzett a Vélemények rovatban.

A homoszexuális egyéneken kívül hírt adtak különböző homoszexuális szervezetek működéséről, illetve megalakításuk kísérletéről. E szervezetek közé tartozott a Szívárvány Társulás a Melegek Jogaiért (melynek hivatalos bejegyzését végül megtagadták), a Háttér Baráti Társaság a Homoszexuálisokért (mai nevén Háttér Baráti Társaság a Melegekért), a Lambda Budapest Meleg Baráti Társaság (melynek nevébe a ‘meleg’ szó csak utóbb került be), és két kisebb, vallási alapon szervezett, informálisan működő csoport, az Öt Kenyér Katolikus Közösség a Homoszexuálisokért, valamint a Kesergay Magyar Zsidó Leszbikus és Gay Csoport. A szervezetek mellett néhány homoszexuális-szórakozóhelyet is megneveztek: például az Angyalt, az Amstel River Cafét, a No Limitet, valamint az időközben megszűnt Lokált és Várlakot.

55 Érdemes megjegyezni, hogy a HVG-ben homoszexuálisként első ízben – 1996-ban – egy nő nyilvánult meg. Ebben az időszakban még nem létezett Magyarországon külön leszbikus szervezet, így a leszbikus nők társadalmi reprezentációja csak a nők előtt is nyitva áll – bár többségében férfitiságú – homoszexuális szervezetek keretében valósulhatott meg. Így a *homoszexuális* szó használatára is jellemzőbb volt a kezdetekben a nemi differenciátlanság. Az önzonosításként választott meleg szó elterjedésével azonban fokozatos jelentéskülönülés ment végbe: a homoszexualitás melegségként való felvállalása egyre inkább a homoszexuális életforma, illetve az ezzel az életformával kapcsolatos megkülönböztetések elleni fellépések tudatos vállalását kezdte jelenteni. Ugyanakkor az azonos neműekhez vonzódó – az előbbi értelemben *melegnek* nevezhető – nők magyar szerveződése a homoszexualitás sajtóságos női formájára klasszikus formában utaló *leszbikus* kifejezést választotta önmeghatározásként.

Az alábbiakban két táblázatba rendezve közlöm a vizsgált cikkek gyakoriságára, terjedelmére és tematikájára vonatkozó adatokat.

III. A homoszexualitással foglalkozó cikkek gyakoriságának és terjedelmi arányainak⁵⁶ áttekintése éves bontásban

Megjelenés éve	I. Homoszexualitás tematikájú cikkek gyakorisága és terjedelme		II. Magyarországról szóló cikkek gyakorisága és terjedelme (I. belül)		III. Közvetlen megszólalás gyakorisága és terjedelme (II. belül)	
	db	terjedelm (k)	db	terjedelm (k)	db	terjedelm (k)
1993	4	20166 k (14,86%)	1	5275 k (8,7%)	–	–
1994	2	6137 k (4,52%)	–	–	–	–
1995	3	18576 k (13,7%)	1	7458 k (12,3%)	–	–
1996	7	24130 k (17,8%)	6	17747 k (29%)	1	1554k (13%)
1997	3	15112 k (11,14%)	2	11047 k (18,1%)	1	1502 k (12,6%)
1998	6	25050 k (18,46%)	3	10694 k (17,5%)	2	5620 k (47,2%)
1999	3	9357 k (6,89%)	1	883 k (1,4%)	–	–
2000	5	17131 k (12,62%)	3	8021 k (13%)	1	3242 k (27,2%)
Összesen	33 cikk	135659 k (100%)	17 cikk	61125 k (100%)	5 cikk	11918 k (100%)

56 A cikkek terjedelmét a szöveg karakterszámában adom meg.

IV. A Magyarországról szóló homoszexualitással kapcsolatos cikkek áttekintése a megjelenés időpontja, (rovat szerinti) helye, terjedelme és fő témája szerint

Megjelenés	Rovat	Terjedelem	Cím (központi téma)
1993.05.15.	HVG interjú	5275 k	Válaszol egy homoszexualitás-kutató – Clinton ettől nyert (interjú Tóth Lászlóval)
1995.03.18.	Hét nap (hírvonat)	2023 k	Homoszexuálisok: fél siker (AB-döntés az azonos neműek élettársi viszonyának rendezésével kapcsolatban)
1996. 01.20.	Hét nap (hírvonat)	874 k	Meleg legalizálás (a <i>meleg</i> szó megjelenhet egy magyar homoszexuális szervezet nevében)
1996. 02.24.	Hét nap (hírvonat)	1180 k	Életközösség-szabályok (az azonos neműek életközösségének elismerése a magyar polgári jogban)
1996.03.23.	Monitor	2599 k	Honi másság (a fenti kérdés parlamenti fogadtatása)
1996.04.06.	HVG posta	1554 k	Olvasói levél egy „homoszexualitását felvállaló embertől”
1996.04.13.	Társadalom	10166 k	Homoszexualitás – Van, aki melegen szereti (körkép a magyar homoszexuálisok helyzetéről)
1996.05.18.	Hét nap (hírvonat)	1374 k	Az AB a Szivárvány-ügyről (a homoszexuális szervezeti tagság kedvezőtlen a fiatalok számára)
1997.08.30.	Társadalom	6039 k	A homoszexualitás megítélése, 1991-1996. – a Melegkvíz (magyar kutatási eredmények homoszexualitás társadalmi megítéléséről)
1997.08.30.	Társadalom	943 k	Táblázat (a fenti eredményekről)
1998.07.18.	HVG interjú	7460 k	„Az előítéletek az információhiányból fakadnak” – Válaszol Mocsonaki László melegfesztivál-rendező
1998.02.28.	Monitor	1793 k	Magyarország: csak élettárs (máshol már az azonos neműek házasságkötési jogát próbálják elérni)
1998.12.26.	HVG posta	1441 k	A homoszexualitással szemben kritikus olvasói levél

Megjelenés	Rovat	Terjedelem	Cím (központi téma)
1999.01.09.	HVG posta	883 k	A homoszexualitással szemben toleráns olvasói levél
2000.07.08.	Vélemény	3242 k	Láner László: Büszkén (miért és mire büszkék a magyar melegek)
2000.08.12.	HVG posta	1096 k	A homoszexuális büszkeséggel és a magyar büntetőjoggal szemben egyaránt kritikus olvasói levél
2000.12.02.	Vélemény	3683 k	Marinov Péter: Amszterdam szelleme (az EU jogharmonizáció szükségessége az antidiszkriminációs törvény megalkotásával kapcsolatban)

A HVG hírrovatóban összesen hét „homoszexuális hír” szerepelt: (1995–96-ból) négy magyar, (1994-ből) egy román, (1998-ból) egy brit és (2000-ből) egy német vonatkozású. A brit miniszterbotrányról beszámoló híren kívül az volt jellemző, hogy különféle jogi relevanciájú döntések következtében vált egy esemény hírértékűvé: Romániában például a homoszexuális kapcsolatok büntethetőségének fenntartásáról döntöttek, míg Németországban az azonos neműek hivatalosan bejegyzett élettársi kapcsolatának bevezetéséről. (A magyar hírekről részletesebben lásd a IV. táblázatot.)

A vizsgált cikkekben a homoszexualitással kapcsolatos tudományos hivatkozások, illetve szakértők körében feltűnt az orvostudomány és a genetika (Papp Zoltán orvos-genetikus személyében 1994-ben); a pszichológia (Buda Béla pszichiáter személyében 1994-ben) és a katolikus teológia (Máté-Tóth András katolikus teológus személyében 1997-ben) – legtöbbször azonban magyar szociológusokra, illetve kutatási eredményeikre hivatkoztak (Tóth Lászlóra 1993-ban és 1997-ben; Erdősi Sándorra, Heleszta Sándorra és Rudas Jánosra 1996-ban). A társadalomtudományi kutatásokra való utalások viszonylagos sűrűsége azt jelzi, hogy a homoszexualitás megközelítésének (vallás)erkölcsi alapú és medikalizált modelljei mellett a homoszexualitás társadalmi jelenségként való vizsgálata is egyre inkább jelen van Magyarországon.

4.2. A homoszexualitás és a magyar reklámetika – Esettanulmány

A homoszexuálisokat speciális célcsoportjukként választó reklámok megjelenése bizonyos országokban (például az USA-ban vagy Hollandiában), illetve egyes cégek (például az Absolut Vodka, a The Gap, a Calvin Klein vagy a Remy-Martin Cognac) gyakorlatában megszokott jelenség. A 'melegek és leszbikusok fogyasztói szokásaira' koncentrált kutatásoknak is egyre kiterjedtebb az irodalma (vö.: Yankelovich, 1994; Wardlow, 1996).

Magyarországon a homoszexuálisoknak szóló reklámozás egyelőre ismeretlen gyakorlat, még az olyan – nem kereskedelmi – területeken is, mint az AIDS-prevenció. Az alábbiakban egy olyan esetet ismertetek, melyben magyar reklámszakemberek közreműködésével dokumentálódhatott a homoszexualitás negatív jelentésváltozatainak gyakorlati alkalmazása Magyarországon. Az általuk elfogadott és megerősített homoszexualitás-értelmezések választ adnak arra, hogy miért nincsenek Magyarországon homoszexuálisoknak szóló reklámok, illetve illusztrációként szolgálhatnak a homoszexualitás magyarországi megítéléséhez.

1997-ben egy magyar homoszexuális szervezet, a Budapest Lambda Meleg Baráti Társaság AIDS megelőzési célzattal plakátsorozatot készíttetett, melynek köztéri elhelyezésére azonban nem került sor, mert a magyar Önszabályozó Reklámtestület Etikai Ad Hoc Bizottsága úgy foglalt állást, hogy a homoszexuális szervezet plakátjai sértik a Magyar Reklámetikai Kódexben szereplő egyes normákat.⁵⁷ A norma-sértés megállapításának indoklásában a legnagyobb teret egy pszichiáter független szakértői különvéleményének szentelték.

A nyolctagú bizottság egyhangúan jutott arra a megállapításra, hogy a plakátok terjesztése többek között sértené a Magyar Reklámetikai Kódex 3. és 4. cikkelyében szereplő alapelveket, melyek a következőképpen foglalhatók össze: „A reklámozásban követni kell a társadalom általánosan elfogadott erkölcsi-etikai normáit, valamint a közízlést”, és a reklám nem tartalmazhat olyasmit, ami mindezeket sértené. Az állásfoglalás indoklásában kiemelten hivatkoztak arra, hogy ez a „reklám – fi-

57 A döntésről beszámoló jegyzőkönyvet a Lambda Budapest Meleg Baráti Társaság bocsátotta a rendelkezésemre.

gyelembé véve célcsoportját, a hirdetés tartalmát és témáját – sérti a közízlést”, ezért megjelentetése többek között „... megingathatja a reklámtevékenységbe vetett közbizalmat”.

Ezen indoklás alapján az feltételezhető, hogy a szóban forgó ad hoc bizottság tagjai birtokában voltak valamilyen különleges tudásnak, mely révén döntésüket a közízlés és egyfajta „közerkölcs” nevében és védelmében hozhatták meg. Az említett fogalmakat ugyanis nem határozták meg közelebbről, hanem magától értetődő módon használták, mintegy kisajátították azokat: „a közízlés a mi ízlésünk”, „általánosan elfogadott norma az, amit mi elfogadunk”. Ezen hivatkozások alapján tehát elég nehéz lenne konkrétan megfogalmazni, mi volt a baj a kifogásolt reklámanyaggal.

A reklámszakemberek által megfogalmazott különvéleményekben azonban kétszer is utaltak a melegszervezet által tervezett plakátterjesztés „homoszexualitás-szimpátia kampány”, illetve „meleg-propaganda” jellegére. A reklámetikai bizottság szakértő pszichiátere pedig többek között arra is kitért, hogy mivel „a közterületen mindenütt jelenlévő plakátok azt a tévhitet kelthetnék, hogy a homoszexualitás mindenütt jelenlévő, napjainkra jellemző, általánosan elterjedt szexuális irányultság, károsan befolyásolhatnák, nemkívánatos irányba terelhetnék az ifjúság pszichoszexuális fejlődését”; ezenkívül mindenképpen elkerülendőnek tartotta, hogy a plakátokon terjesztőként szerepeljen a „meleg baráti társaság” megnevezés, ami – a szakértő véleménye szerint – tisztességtelen és provokatív szándékot feltételező „ízléstelen és komolytalan konnotációjú megjelölés”.

A közelebbről meg nem határozott közízlésről és társadalmi normákról mindezek alapján csak annyi derült ki, hogy sérülésük a homoszexualitással hozható összefüggésbe. A bizottsági állásfoglalás üzenete így önmagában az lett volna, hogy a homoszexualitás, mely ebben a kontextusban kisebbségi devianciaként értelmeződött, sérti a társadalom „közerkölcsét” és az ehhez kapcsolódó normákat. A döntéshez azonban csatolták egy pszichiáter szakvéleményét is, ami azt jelezte, hogy maguk is elégedetlenek lehetnek az általuk felvonultatott „közfogalmak” legitimáló erejével.

Az orvosi, biológiai tények végső érvként való szerepeltetése a homoszexualitással kapcsolatban nem ismeretlen gyakorlat Magyarországon. Például a „fajtalanság” elkövetésére vonatkozó – 1978 óta nem hatályos – 1961.

évi V. törvény miniszteri indoklásában a fenti logikával összhangban így érveltek: „Az orvosi megfigyelések kimutatták, hogy még a szerzett homoszexualitás esetén is, és azoknál a terhelteknél is, akik meg akartak szabadulni attól, a leggondosabb terápia is csak egészen ritkán hozta meg a kívánt eredményt. A homoszexualitás tehát biológiai jelenség, [...]” (Linczényi, 1977:134)

A kisebbségi deviancia értelmezés tehát a pszichiátriai érvek latba vetésével olyan állapot leírásává egészült ki, ami kártékony, némileg kóros és valószínűsíthetően ragályos, és amit szinte bűn, de legalábbis tisztességtelen dolog lenne plakátok segítségével – is – terjeszteni.

A homoszexualitás jelentésváltozatai közül ebben a példaként hozott magyarországi esetben a hagyományosan negatív megítéléstípusok domináltak: deviancia, betegség, tisztességtelenség. Bár lehetséges, hogy ezekben a reklámszakemberekben nem is tudatosult szakmainak nevezett kifogásaik homofób jellege, ami arra utalhat, hogy a homoszexualitás elutasítása mélyen beleivódott a magyar társadalomba.

A fent leírt eset különlegessége, hogy a köztéri megjelenéstől eltiltott plakátok a „társadalmi marketing” (*social marketing*) nagy társadalmi jelentőségű típusát képviselték volna, hiszen az AIDS megelőzése szempontjából fontos információkat próbáltak eljuttatni – elsősorban – a homoszexuális közönséghez. Az AIDS-prevenció és a média kapcsolatára vonatkozó kutatások szerint az AIDS megelőzésére vonatkozó, akár kifejezetten a homoszexuálisoknak szóló tájékoztatást sokkal hatékonyabb a *mainstream* médiában közzétenni, mert így eljuthat például azokhoz is, akik nem vállalják fel nyíltan homoszexualitásukat, akik nem érhetők el a különféle melegszerzetek keretein belül, illetve akik nem tartják magukat homoszexuálisnak, de szexuális kapcsolatot tartanak fenn azonos nemű partnerekkel (vö.: Fischer [et al.], 1996). Az említett példa alapján tehát az is elmondható, hogy Magyarországon a homoszexualitás negatív megítélése egy nagy társadalmi fontosságú ügy – az AIDS-prevenció – előmozdításánál is erősebb hatást jelentett.

4.3. Összegzés

Dolgozatomnak ebben a részében a homoszexualitás HVG-beli média-reprezentációit vizsgáltam az 1993 és 2000 közötti nyolc éves időszakban. Médiaelemző kutatók korábbi tapasztalatai alapján kiindulásként a következő feltételezésekkel éltem: 1) a média és a közbeszéd (*public discourse*) témaválasztásai között szoros és kölcsönös a kapcsolat; 2) az általam választott heti hírmagazin – a HVG – tartalmilag megfelel a kiemelt médiumok tartalmának, vagyis jól tükrözi, hogy az adott időszakban melyek voltak a magyarországi közérdeklődést foglalkoztató hírek, események, témák. A korábban ismertetett szempontok szerinti vizsgálatok tehát arra alkalmasak, hogy jelezzék a homoszexualitás adott időszakra jellemző társadalmi „tematizálódását”, arra viszont nem, hogy a homoszexualitás társadalmi elfogadottságára vonatkozóan megalapozott kijelentéseket tegyünk. A HVG – mint gazdasági, politikai hírmagazin – elemzése műfaji meghatározottságából adódóan viszonylag hűen tükrözheti a homoszexualitás hírértékét: módot adva annak nyomon követésére, mikor, hogyan és miért vált közlésre érdemessé a téma nem csupán a napi szenzációhajsza, hanem a tartósabb – komolyabb – társadalmi figyelem felkeltése, illetve visszatükrözése szintjén.

Vizsgálódásaim központi témája a homoszexualitás mainstream médiabeli láthatósága (*visibility*) volt, melynek mértéke egyrészt a jelenleg kulturális elfogadottságát és társadalmi integráltságát, másrészt a homoszexuálisok társadalmi csoportjának erőviszonyait és önkifejező képességét jelezheti. A társadalmi észlelhetőséggel kapcsolatos vizsgálataim alapján az mondható, hogy a homoszexualitás tematikája a vizsgált időszak kezdetétől folyamatosan jelen volt a HVG-ben, bár a magyarországi beszámolókból ez a folyamatosság csak 1995–96-tól vált jellemzővé. 1996-tól – különösen 1998-ig – a homoszexualitás magyarországi észlelhetősége a homoszexuálisok közvetlen megszólalási lehetőségével erősödni kezdett, ami összefüggésbe hozható a magyar homoszexuális aktivizmus egyre hatékonyabbá válásával.

A homoszexualitás tematikáján belül elsősorban a büntető és polgári jogi (főként az azonos neműek szexuális kapcsolatának büntethetőségére vagy az azonos neműek életközösségének jogi elismerésére vonatkozó) törvények megváltoztatására irányuló – sikeres vagy sikertelen –

kezdeményezések voltak esélyesek a hírérték megszerzésére. Az ilyen típusú különféle kezdeményezések országspecifikus jellegének hangsúlyozása mellett már a kezdetektől jellemző volt a homoszexuálisok problémáinak tágabb, emberi jogi kontextusban való ábrázolása. A magyar témájú cikkekben szintén fokozatosan erősödött a homoszexuálisok – mint egy társadalmi kisebbségi csoport – megkülönböztetésének alapvető emberi jogi problémaként, valamint az Európai Unió tagországainak többségében – elvárásként vagy működő gyakorlatként – meglévő antidiszkriminációs szabályozás igényként való megjelenítése.

További fontos szempontnak mutatkozott a nem kifejezetten homoszexuális tematikájú cikkek tartalmi áttekintése (Lásd: a Függelék 4.1. számú részét): azaz annak a vizsgálata, hogy a HVG-ben milyen kontextusokban, milyen társadalmi szerepekben és mennyire homogénizáltan jelent, jelentek meg a homoszexualitás, illetve a homoszexuálisok. A cikkek tematikus osztályozása során a homoszexualitás említésének legjellemzőbb kontextusai közé került az egyházi-vallási, a kulturális, a jogi, a – nemzetközi és magyar – belpolitikai és a – szexuális – bűnözési tematika. (A konkrét vizsgálat során az egyházi-vallási tematika került ugyan az első helyre, de ez elsősorban egy egyetlen személyhez köthető botránysorozatnak köszönhető. Ezzel együtt – vagy ennek ellenére – megalapozottnak tűnik e tematika megtartása a jellemző kontextusok között, különös tekintettel a zsidó–keresztény egyházak homoszexualitásra vonatkozó határozott – negatív – állásfoglalására.) E témakörökön belül fogalmazhatók meg a homoszexuálisokat érintő – például jellegzetes „művészi” vagy „pedofil hajlamaikat” hangsúlyozó – klasszikus sztereotípiák többsége. A további vizsgálatokból azonban kiderült, hogy például a homoszexuálisok áldozattá, illetve bűnelkövetővé válásával kapcsolatos sztereotipikus megközelítések kevésbé voltak jellemzőek.

A homoszexuálisokkal kapcsolatos sztereotípiák közül a legerősebb motívumként a promiszkuitásra való közvetlen vagy – elsősorban az AIDS kapcsán – közvetett utalás mutatkozott. Ebben fontos szerepet játszott a homoszexuálisokra mint „AIDS-es rizikócsoportha” való utalás: itt volt a leginkább tetten érhető a homoszexuálisok és a gyakori szexuális partnersere közötti látszatkorreláció. Valószínűleg az sem véletlen, hogy éppen az AIDS – illetve a promiszkuitás – kapcsán tűntek fel a homoszexuálisok a leghomogénizáltabb módon: olyan egységes

„(rizikó)csoporthként”, ahol a valós szexuális gyakorlatokhoz képest a homoszexuális csoport-tagság vált elsődlegessé az ítéletalkotásban.

A homoszexualitással, homoszexuálisokkal kapcsolatos terminológiai vizsgálatból arra lehetett következtetni, hogy – az elsősorban a beszélő és a homoszexuálisok közötti társadalmi távolság hangsúlyozására szolgáló negatív vagy trágár konnotációjú, régóta használatos kifejezések továbbélése mellett – Magyarországon az 1990-es évek második felére elfogadott és egyre elterjedtebb köznyelvi formává vált a homoszexuálisok önmeghatározásának tiszteletét sugalló *meleg* kifejezés. A *meleg* szó használata sokkal jellemzőbb volt a kifejezetten homoszexuális tematikájú írásokban, mint egyébként – de a többi témakörrel összehasonlítva a homoszexualitás tematikáján belül a pozitív kontextusok is jóval nagyobb arányban fordultak elő.

A HVG-ben szereplő homoszexualitással kapcsolatos médiareprezentációkat tehát a homoszexualitás Magyarországon is fokozatosan növekvő társadalmi láthatóságának, észlelhetőségének a dokumentumai-ként értelmeztem. Ennek – és a nemzetközi tapasztalatok – alapján feltételezhető, hogy a vizsgált időszakban a „demográfiailag hasznos nagyközönséget megcélzó” (Gross, 1996:159), jellemzően konzervatív, illetve „jobboldali” irányultságú médiatermékekben (vö.: Moritz, 1996) is egyre gyakrabban helyet kapott a „homoszexuális témakör”, és a magyar társadalmi életből általában szintén számos példát hozhatunk a homoszexualitással kapcsolatos negatív sztereotípiák özönére.

E tekintetben az 1990-es évek végi magyarországi helyzetre nagyon jellemzőnek tűnnek számomra a fejezet végéhez csatolt rövid esettanulmány tanulságai: a homoszexualitás – medikalizált szempontokkal legitimálni kívánt – „közmorális” alapú negatív megközelítése cenzúráz, és ezáltal szimbolikus gettósításra ítéli a homoszexualitással kapcsolatba hozható fontos ügyek egyikét. A HVG elemzése mégis megengedi azt a következtetést, hogy a homoszexualitással kapcsolatos többféle forrásból származó információmennyiség növekedésével, illetve ennek médiareprezentációkban való megjelenülésével a téma árnyaltabb – kevésbé sztereotip – és a társadalom felé nyitottabb megközelítése várható.

Függelék

A homoszexualitásról a HVG-ben (1993–2000) – A cikkek tematikus áttekintése

Az alábbiakban témakörök szerint részletesen tekintem át az általam vizsgált 189 cikket. Így lehetőség nyílik a cikkek tartalmának – bizonyos mértékű – megismerésére is.

- A homoszexualitást utalásszerűen leggyakrabban – 21 alkalommal – *egyházi, vallási* témájú cikkekben említették. Ezek többségére jellemző a homoszexualitás intézményesített – elsősorban katolikus – egyházi tiltásának és tabutémaként kezelésének hangsúlyozása. A homoszexualitás mellett további egyházi tabutémaként szerepelt még a papi nőtlenség, a fogamzásgátlás, az abortusz, a házasságon kívüli kapcsolatok és a válás kérdése. A tizennégy cikkben három katolikus egyházi személyiségre történt a legtöbb utalás: Hans Hermann Groer osztrák érsekre, II. János Pál pápára és Jacques Gaillot francia püspökre.

A vizsgált egyházi tematikájú cikkekben II. János Pál pápa gyakori feltűnése természetes, hiszen a katolikus egyház vezetőjeként és emblemikus figurájaként egyúttal a homoszexualitás és egyéb, a katolikusok által elítélt jelenségek tilalmát is képviseli. (Lásd például az 1993-as pápai enciklikába foglalt szigorú tilalmak ismertetését: 1993.10.09., 96.).

Jacques Gaillot francia pap tevékenységéről két cikk szólt: 1995-ben hallhattunk róla először a HVG-ben, amikor leváltották az evreux-i püspöki tisztségéből, mert – többek között – a „kirekesztettek lelki istápolója” volt, „megértést kért az azonos neműek vonzalmának, és kiállt a katolikus papok nőülése” mellett. A leváltás kapcsán az is megfogalmazódott az írásban, hogy a „Vatikán ‘totalitárius’ módszerekkel él, és doktrinális merevsége távol áll a modern társadalom igényeitől” (1995.02.11., 45.). Ez utóbbi kijelentés arra utal, hogy – legalábbis bizonyos társadalmi csoportok megfogalmazásában – a modern társadalom igényei közé tartozik

az azonos neműek közötti vonzalom iránti megértés tanúsítása. Gaillot másodszer öt évvel később tűnt fel a HVG-ben, ekkor mint virtuális templomalapító, aki a „Vatikánnal szemben” továbbra is megértést prédikál – immár az interneten – az olyan „tabukérdésekkel” kapcsolatban, mint az abortusz, a fogamzásgátlás, a homoszexualitás vagy a papi nőtlenség (2000.05.20., 55.).

A nagy botrányt kavart Groer-ügy tízszer tűnt fel a HVG-ben. Egy alkalommal még egy magyar származású üzletember – akinek Ausztriában Groer középiskolai tanára volt – portréjában is szerepelt ilyen kérdés: „Hallotta, hogy miket mondtak Groer bíborosra? Hogy rábízott fiatalembereket zaklatott?” (1995.05.27., 132.). A Groert ért vádak 1994 és 1998 között így fogalmazódtak meg az egyházi tematikájú cikkekben: „Groer a hollabrunni egyházi iskola egykori vezetőtanáráként megrontotta őt [Josef Hartmant], 14 éves korától rendszeresen zaklatta szexuálisan” (1995.04.15., 41.); „homoszexualitással, illetve fiatakorú megrontásával” vádolták (1995.08.12., 40.); „homoszexuális zaklatás vádjába keveredett” (1996.08.31., 37.); „a főpap homoszexuális és pedofil hajlamai már három éve kitudódtak” (1998.03.14., 39.); „homoszexuális aktivitással” vádolták (1998.04.11., 148.); „homoszexualitással és pedofíliával” vádolták (1998.04.18., 19.); „soha be nem bizonyított pedofíliás és homoszexuális vádak” (1998.06.27., 41.). Végül az utolsó Groert említő cikk az osztrák Burgtheater Bécsi vér című bemutatójáról szól: „Színésznő alakította az ifjúságot megrontó Groer főpapot, de ettől a poén nem lett frissebb” (1999.05.01., 55.).

A Groer-ügyhöz kapcsolódott az az egyik kifejezetten a homoszexualitás és az egyház témakörébe tartozó cikk is, mely a HOSI osztrák homoszexuális szervezet egyik vezetőjének „rendhagyó egyenjogúsítási akciójáról” számolt be: Kurt Krickler négy osztrák főpap „azonos neműekhez való vonzódását kürtölte világgá” és további ismert neveket ígért a médiának. A Krickler által bevezetett *outing*-stratégia többek között olyan agyonhallgatott témákra kívánta felhívni a figyelmet, mint az, hogy a „nácizmus áldozatainak ausztriai kárpótlásából kimaradtak az elhurcolt homoszexuálisok”, illetve hogy a „homoszexualitás melegágya” a katolikus egyház lenne (1995.08.12., 40.).

Az egyházban – pontosabban a katolikus egyházban – jelenlévő homoszexualitás problematikájára további két cikk utalt. Egy alsó-ausztriai püspök, Kurt Krenn – éppen a Groer-ügy kapcsán – „[h]evesen elutasította, hogy a katolikus papok között elterjedt homoszexualitásról, ami

becslések szerint a papság 10 százalékát érinti, vizsgálat induljon, s természetesen szó sem lehet – hangoztatja – a cölibátus megkérdőjelezéséről” (1995.04.15., 41.). A magyar ügynöktörvénnyel foglalkozó írás szerint egyes egyházi vezetőket „kompromittáló adatok alapján kényszerítettek ügynöki munkára: nőügyek, homoszexualitás, kiskorúak molesztálása, súlyos alkoholfüggőség, egyébek” (2000.07.15., 48.)

A vizsgált egyházi, vallási tematikájú írásokban négy esetben volt szó vallásos „szektákról”, illetve ilyen néven emlegetett vallási szervezetekről. Ezek közül három kifejezetten ellenséges a homoszexualitással: a magyar Hit Gyülekezete (1999.07.10., 87.); a nőket kirekesztő, az abortuszt és a homoszexualitást bűnnek tartó, az Egyesült Államokban „1990 óta szerveződő evangéliumi keresztény mozgalom, a Fogadalomtartók (Promise Keepers)”, melyet sokan tekintenek „vallásilag szélsőségesen konzervatív, jobboldali szervezetnek” (1997.10.18., 65.); és az 1992-ben alapított „kínai harcművészetet, gyógyítási módszereket és a buddhista meditációt vegyítő Falun Kung”, melynek vezetője „azt hirdeti, hogy a rockzene, a televízió, a homoszexualitás és a kábítószer a világ közeledő végét jelenti (1999.05.01., 19.). A negyedik szervezetről, „a kaliforniai „Mennyek Kapuja” ezoterikus kultusz”-ról viszont az derült ki, hogy vezetőjük éppen korábbi „homoszexuális kapcsolatai elől menekülve pszichiátriai kezelésnek vetette alá magát”, ahol egy ápolónő vezette be őt az „ezoterikus tanok mélységeibe” (1997.05.03., 5.).

A homoszexualitásról a zsidó vallás kapcsán két helyen esett említés: egyszer kifejezetten a zsidó vallás (1998.02.28., 97.) és egyszer egy izraeli belpolitikai válság kontextusában (1997.12.06., 31.). Mindkét helyen a reformer zsidó vallási gyakorlatról, illetve a „reformrabbik” tevékenységéről számoltak be, amelybe beletartozott például a férfiak és nők együttes imádkozása, a zsidók és nem zsidók valamint a homoszexuális párok összeadása is.

A vizsgált cikkekben egyszer szerepelt az anglikán egyház. Itt arról számoltak be, hogy az anglikán egyház néhány egyházköztségében „azért mondtak közös imákat, hogy az egyházfő – vagyis a canterbury érsek – engedélyezze a homoszexuális és leszbikus jelöltek pappá szentelését. Ezt a fohászt az érsek mind ez ideig nem hallgatta meg. A pápával ellentétben viszont nem ellenzi a fogamzásgátlást” (1996.12.14., 81.).

Az egyház-vallás és a homoszexualitás témaköréhez egyaránt szorosan kapcsolódó három írás közül a legkorábbi – a már említett osztrák Groer-ügy

kapcsán – az *outing-stratégiát* ismertette (1995.08.12., 40.). A következő – Homoszexualitás és kereszténység című – cikkben történt utalás először arra, hogy az intézményes katolikus egyház homoszexualitással kapcsolatos álláspontja nem merül ki a teljes elutasításban: „a katolikus hívek számára kötelező érvényű katekizmus már 1992-ben így fogalmazott a veleszületett homoszexuális hajlamúakról: »Nem ők választották maguknak a homoszexuális állapotot, ami többségük számára megpróbáltatást jelent. Tisztelettel, együttérzéssel és gyengédséggel kell fogadni őket. Kerülni kell velük kapcsolatban az igazságtalan megkülönböztetés minden jelét. Ezek az emberek arra hivatottak, hogy Isten akaratát valósítsák meg életükben, és amennyiben keresztények, az állapotukból adódó esetleges nehézségeket egyesítsék Urunknak a kereszten hozott áldozatával.«” (1997.05.31., 88.). A római homoszexuális világtalálkozó tervével foglalkozó harmadik írásból kiderült, hogy az olasz egyházi személyiségek többsége „provokatívnak” tartotta, hogy a homoszexuálisok „éppen a szentév alkalmából akarnak Rómába gyűlni”; valamint az 1992-es új katekizmus türelmesebb szelleme ellenére „továbbra is a Bibliának a homoszexualitást bűnnek minősítő szakaszait tekinti mérvadónak” (2000.06.10., 48.).

- *Kulturális* tematikájú írásokban 18 alkalommal utaltak a homoszexualitásra. A vizsgált *irodalomhoz*, illetve *film- és színházművészethez* kapcsolódó cikkekre jellemző, hogy a homoszexualitás vagy a szerző személyére vagy műveik tartalmára vonatkozott. Így kerülhet egymás mellé Allen Ginsberg amerikai költő (1993.09.25., 79.), az „alacsony néposztályból származó fiatal férfiak sorozatos megrontásával” és a „természetellenes vonzalommal” vádolt 19. századi angol író Oscar Wilde (2000.11.25., 108.) és a 20. századi brit homoszexuális kultuszfilmese Derek Jarman (2000.12.16., 75.); valamint Jerzy Grotowsky színházi rendező „homoszexuális propaganda” címén 1976-ban Lengyelországban – a lengyel egyház közbenjárásával – betiltott *Apocalypsis cum figuris* című világhírű előadása (1999.10.02., 89.) és Pedro Almodóvar filmjei, ahol az „általa bemutatott madridi valóságban nyüzsögtek a homoszexuálisok, a transzvesztiták, a drogosok, az egymással kijönni képtelen házaspárok, a lelki sérült, meghasonlott személyiségek. Ráadásul Almodóvar mindeme tévelygéseket úgy ábrázolta, mint a spanyolok mindennapi életének ré-

szét, nem pedig valamiféle, a társadalom peremén megbúvó, elítélendő vagy százalmas különlegességet” (2000.04.08., 49.).

A *televíziózás* témakörében a *reality-show* műfajának amerikai és német változatairól, illetve a brazil teleregényekről szóló írásokban említették a homoszexualitást. Az amerikai CBS televízió *Túlélő (Survivor)* című műsorában a „válogatásnál igyekeztek mindenkinek a háttérét alaposan kivizsgálni, a szűrés azonban nem volt tökéletes: a 38 éves Richard Hatch – aki a második adásban vallotta be a kamerának és társainak, hogy homoszexuális – hazatérve föladta magát a rendőrségen gyerekmoleesztálásért.” (2000.06.17., 41.). A HVG aztán néhány hónappal később arról számolt be, hogy a „homoszexualitását nyíltan vállaló” Hatch nyerte a műsor fődíját (2000.09.02., 45.), arról viszont nem, hogy Hatch „gyerekmoleesztalása” abból állt, hogy saját örökbefogadott fiát akarta hajnali erősítő edzésre kényszeríteni. A német RTL2 *Big Brother* műsorának „legnagyobb felfedezettje” Zlatko – „az Agy” – viszont azt sem tudta, hogy „mi a különbség a homogén és a homoszexuális között, és azt hiszi, sértés, ha őt heteroszexuálisnak minősítik, mégis a fél ország rajong érte” (2000.06.17., 39.). A brazil teleregény műfaj történetét bemutató írásban ezzel szemben nem a szereplők szexuális irányultsága került előtérbe, hanem az, hogy az „első történetek szerzői [...] [a] cenzúrát kijátszva be akarták mutatni a tévénézőknek az ország társadalmi-gazdasági realitását, vitára ösztönző témákat kerestek, addig tabunak minősített kérdésekre hívták fel a figyelmet. Így vált tömegek mindennapi beszédtémájává a fajgyűlölet, a homoszexualitás, a nemek egyenjogúsága vagy az agrárreform” (1997.04.01., 46.).

Az egyetlen *rádiózással* kapcsolatos cikk az európai kalózádiók 1970-es évekbeli megjelenése kapcsán említette, hogy működtetőik eredetileg főként „környezetvédő, anarchista, bevándorló, meleg vagy épp feminista” csoportok voltak (2000.09.02., 97.).

A vizsgált *zenei* témájú cikkekben a könnyűzene művelői közül egyedül Michael Jacksonra vetült a „homoszexualitás és a gyermekrontás gyanúja” (1994.09.03., 43.). A másik két cikkből viszont megtudhattuk, hogy a „legendák szerint a Warehouse (Raktár) névre hallgató [...] főként melegek látogatta táncklubról” kapta a nevét a *house* könnyűzenei műfaj (1997.05.19.); és a berlini Loveparade fesztivál törzsközönségét többek között „az ezüstre, aranyra, kékre és zöldre mázolt szobortestű transzvesztiták, az alsónemű nélkül lejtő homoszexuálisok, a fedetlen keblükkel

nem tudni mi ellen tiltakozó leszbikusok, a festményszerűre tetovált exhibicionisták” alkották (1997.07.19., 75.).

A Loveparade mellett még egy helyen esett szó homoszexuálisok érdeklődésére is számottartó fesztiválról a vizsgált cikkekben. Ebből kiderült, hogy a Háttér Baráti Társaság a Melegekért az immár „hagyományosnak számító Meleg és Leszbikus Fesztivál ismételt megrendezésével készül 2000-re” Magyarországon (1999.10.02., 65.).

A *reklám*, illetve a *divat* világával foglalkozó cikkekben három teljesen eltérő kontextusban jelent meg a homoszexualitás. Az első az amerikai Calvin Klein divatház egyik provokatív reklámkampányáról írt, mellyel kapcsolatban felmerült, hogy a „gyermekpornográfia tilalmas területére tévedt”. Az egyik kérdéses reklámfilmben ugyanis például „– bár Klein megvétózta az eredeti terveket, hogy a narrátor egy homoszexuális videókat ajánló műsor ismert vezetője legyen – egy idős férfi hangja faggat kétértelműen egy fiatal fiút” (1995.09.23.). A második cikkből kiderült, hogy a magyar Önszabályozó Reklámtestület elhíresült ügye⁵⁸ volt a „homoszexuálisokat tömörítő Lambda Egyesület tervezett [AIDS-ellenes] plakátsorozatának »kirostálása« [...] Minthogy az érvek nem csaptak össze a nyilvánosság előtt, máig nem lehet tudni, ki-nek van igaza, azoknak-e, akik szerint ilyen reklámoknak kizárólag a homoszexuálisok által látogatott vendéglátóhelyeken, illetve a nekik szóló kiadványokban van létjogosultságuk, vagy a lambdásoknak, akik arra hivatkoznak, hogy a homoszexuálisok többsége nem jár nyilvános helyekre, így nem is jut el hozzá az üzenet.” (1998.01.31., 95.). A Fiatalok ékszerdivatja című harmadik írás arról tájékoztató, hogy a testékszerzés „először a San Franciscó-i homoszexuális közösségekben kezdett el terjedni a hetvenes évek végén” (2000.04.22., 51.).

A kulturális tematikán belül a homoszexualitás sokszínűen reprezentálódott: összekapcsolódott művészekkel, előadókkal és művészeti alkotásokkal, feltűnt a kereskedelmi televíziózásban kiszűrhető, illetve ismernivaló témaként. A homoszexuálisokhoz kötődött több újdonság: a nyugat-európai kalózádiózás elindítói között találjuk őket; a *house* könnyűzenei műfaj egyik kedvelt szórakozóhelyükről kapta a nevét és a testékszerzés divatját is ők honosították meg. Két kulturális jellegű fesztiválról is hírt kaptunk, ahol homoszexuális résztvevőkkel számolnak: ilyen volt a berlini Loveparade és a már több éve megrendezett magyar

58 Ezzel az ügyvel részletesen foglalkozom a 4. fejezet második részében.

Meleg és Leszbikus Fesztivál. Negatív kontextusként említhető a gyermekpornográfia gyanújába keveredett Klein reklámfilm, a „gyermekrontással” gyanúsított Jackson, valamint a homoszexualitás elutasítását sejteti a magyar Önszabályozó Reklámtestület döntése is egy homoszexuális szervezet által kezdeményezett AIDS-ellenes plakátsorozat letiltásáról.

- A *jog* témakörébe soroltam a homoszexualitást említő emberi jogi, alkotmányjogi, személyiségi jogi, büntetőjogi, polgári jogi és munkajogi tematikájú összesen 17 cikket, melyek közül hét a homoszexualitás témaköréhez is szorosan kapcsolódott. A hét *emberi jogi* témájú írásban a homoszexuális életforma választása alapvető emberi jogként értelmeződött, melybe beletartozik a homoszexualitást kriminalizáló vagy diszkrimináló törvények és intézkedések megváltoztatása (1991.05.08., 78.; 1991.07.03., 72.; 1994.11.05., 20.; 1996.03.23., 43.; 1997.11.01., 108.; 1998.11.28., 45.; 1998.11.28., 46.).

A vizsgált *alkotmányjogi* tematikájú cikkek közül kettő az azonos neműek együttélésének magyarországi jogi kereteinek megteremtésével foglalkozott. 1995-ben e lehetőség felvetéséről, majd 1998-ban a jogi keretek megteremtéséről értesülhettünk: „Egy lehetséges szabályozási modellként a homoszexuálisok számára Dániában 1989-ben bevezetett jogintézményt, a „bejegyzett társkapcsolatot” is az Országgyűlés figyelmébe ajánlotta az Alkotmánybíróság (Ab), amikor egy múlt heti határozatában alkotmányellenesnek minősítette, hogy a magyar törvények mindmáig nem biztosítanak jogi keretet az azonos neműek tartós együttélésére” (1995.03.18., 21.); az Alkotmánybíróság „törvényesítette a homoszexuálisok élettársi kapcsolatát” (1998.11.28., 123.). Ide kapcsolódott mindkét *polgári jogi* témájú magyar cikk is, melyek egyike a „homoszexuálisok életközösségének jogi elismerésére” vonatkozó törvényjavaslat fogadtatását ismertette és utalt arra, hogy az alkotmánybíróság „alkotmányellenesnek minősítette a Polgári törvénykönyv (Ptk.) jelenleg hatályos meghatározását, amely szerint „házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élőkről” – tehát közös tulajdont is szerezni jogosult élettársi közösségről – csak férfi és nő esetében lehet szó. Ez az Ab szerint az alkotmány hátrányos megkülönböztetést tiltó cikkelyébe ütközik; a vonatkozó jogok és köteleességek kimondásakor ugyanis nincs minden esetben jelentősége annak, hogy az együtt élők azonos vagy különeműek-e. Ez csak akkor fontos – mondja

az Ab –, ha valamilyen jogi szabályozás a közös gyermekre vagy egy új házasságra vonatkozik, nincs azonban jelentősége, ha közösen szerzett vagyonról, a szociális vagy társadalombiztosítási juttatásokról, illetve bírósági eljárásban a tanúvallomás alóli mentességről (az együttélés egyéb vonatkozásairól) van szó” (1996.03.23., 44.).

A harmadik alkotmányjogi tárgykörű írásban Szikinger István a vádalku intézménye kapcsán azt is hangsúlyozta, hogy „ki kellene zárni azt a lehetőséget is, hogy valakit például homoszexuális kapcsolatai vagy más kompromittáló körülmények miatt szervezhessen be a rendőrség (1996.10.26., 109.). Az itt felmerülő zsarolhatósági motívum más helyeken is megjelent, például az egyik *személyiségi jogi* témájú cikkben (1996.05.18., 112.) – a munkavállalók jogai kapcsán – szintén utaltak a nemzetbiztonságról szóló törvény azon rendelkezéseire, melyek révén kiszűrhető egyes állami vezető beosztásra pályázók esetleges homoszexuális irányultsága. A kifejezetten a *nemzetbiztonság* témaköréhez kapcsolódó három vizsgált cikkben is csak a „C ívvel” összefüggésben került elő a homoszexualitás. E kérdőív ugyanis „kitér az alkohol- és esetleges drogfogyasztásra, a házasságon kívüli szexuális kapcsolatokra, külön rákérdezve az esetleges homoszexuális viszonyra” (1998.10.16., 130.). A homoszexuálisok fokozott zsarolhatósága egyik említett cikkben sem fogalmazódott meg nyíltan, de jelzésértékű, hogy a „fontos és bizalmas állami állásra pályázóknak” (1995.10.14., 102.) kötelező válniuk a C ív kérdéseire.

Az egyetlen *munkajogi* témájú cikk az Európai Bizottság 2003-tól hatályos új jogszabályát ismertette, mely „közösségi szinten szögezi le, hogy az uniós munkahelyeken - beleértve a magánszektort és a közigazgatást - tilos a vallási meggyőződés, a kor, a szexuális irányultság, valamint a testi fogyatékoság alapján való közvetett, illetve közvetlen megkülönböztetés, akár munkaerő-felvételről, akár előléptetésről vagy szakmai képzésről van szó” (2000.10.28., 13.).

Mindkét általam vizsgált *büntetőjogi* témájú írás – melyek egyike, egy olvasói levél szorosan kapcsolódik a homoszexualitás témaköréhez is – a magyar büntetőjog homoszexualitással kapcsolatos rendelkezéseinek megváltoztatását sürgeti. Az 1997-es cikkben Kőszeg Ferenc akkori SZDSZ-es képviselő a „homoszexuálisok érdekében megfontolandónak tartja a megrontás tényállásának újraértelmezését is. Míg „természet elleni fajtalanság” miatt automatikusan büntethető az a nagykorú személy, aki

18 évesnél fiatalabb, vele azonos nemű társával, annak beleegyezésével fajtalankodik, a normális szexuális életben ez a korhatár 14 év. Miután több homoszexuális érdekképviseleti szerv ezt indokolatlan diszkriminációnak tartja, Kőszeg Ferenc felveti, nem lehetne-e a kritikus korhatárt egységesen 16 évben meghatározni” (1997.03.29., 9.); a 2000-es olvasói levél szerint pedig „a szexuális szokások változása gyorsabb a jogalkotásnál. A nemi erkölcs elleni bűncselekmények címmel taglalt XIV. fejezetben számos paragrafus megkérdőjelezhető biológiai és szexuálpszichológiai szempontból. Egyébként is aggályosnak tartom, ha az állam a büntető törvénykönyvben akarja meghatározni a nemi erkölcs fogalmát. A 210/A paragrafus 3. bekezdése pedig kifejezetten avított, szinte közép-kori szellemiséget idéz, amikor a közösülés kivételével fajtalanságnak nyilvánít minden egyéb szexuális cselekményt” (2000.08.12., 3.).

- A *nemzetközi belpolitika* témakörén belül – ahová szintén 17 cikk tartozik – két tipikus kontextus különböztethető meg. Az egyik esetben valamely politikusról derült ki saját neméhez való vonzódása: ez történt Elio Di Rupo belga miniszterelnök-helyettessel (1996.12.07.; 1999.06.19), Nick Brown és Ron Davies brit miniszterekkel (1998.11.14., 20.; 1999.05.15., 24.), illetve Steve Gunderson (1998.02.28., 75.) és Jim Kolbe amerikai republikánus kongresszusi képviselővel (2000.08.05., 18.).

A másik esetben a homoszexualitás politikai megítélése vált hangsúlyossá, különösen választási kampányok során. Ilyenkor egy-egy politikus vagy politikai irányzat jellemzésére szolgált a homoszexualitás társadalmi jelenségéhez való hozzáállás. Megtudhattuk például, hogy az amerikai „republikánus jobbszárny hőseként tisztelt” Oliver North ellenzi az abortuszt, a fegyvertartás korlátozását és a homoszexuálisok felvételét a hadseregbe (1994.11.05., 25.); Mary Robinson volt ír elnöknő „látványosan kiállt az emberjogi ügyekért, a homoszexuálisok jogaiért, a fogamzásgátlás szabadsága és a válás mellett” (1997.11.08., 35.); Kazimierz Kaspera, a lengyel „jobbközép kormány” családügyi minisztere rasszista kijelentései miatt kényszerült lemondásra, egy korábbi posztjától pedig azért kellett búcsút mondania, mert „perverznek minősítette a homoszexuálisokat” (1999.09.04., 21.); a norvég Kjell Magne Bondevik, jobboldali miniszterelnök politikai programjában szerepelt az abortusz szigorítása, az alkoholfogyasztás mérséklése és a homoszexuális párok jogainak részleges korlátozása (1997.09.27., 30.); Stockwell Day, az új

kanadai jobboldali miniszterelnök az abortusz mellett „ellenzi a homoszexuálisok jogainak szélesítését” (2000.09.09., 26.); George W. Bush „a republikánusok hagyományos arculatától eltérően a különböző etnikumok, társadalmi osztályok és politikai csoportok iránti türelem és tolerancia, a kompromisszumok révén való együttműködés híve – az abortusz és a homoszexualitás témáját azért, ha lehet, kerüli –” (2000.11.04., 9.); Umberto Bossi olasz jobboldali pártvezér és idegengyűlölő hívei a „homoszexuálisok együttélését elfogadó emberi jogok chartája” ellen akartak tiltakozni (2000.11.25., 22.).

Az utóbbi példából kitűnik, hogy a homoszexualitás megítélése az idézett politikai kontextusokban mindig más olyan témakörök mellett szerepelt, melyeknek a megítélése valószínűsíthetően megosztotta az adott társadalmat, illetve alkalmasnak tűnt bizonyos társadalmi csoportok – hívószó-szerű – megszólítására. Jellemzően a HVG által jobboldaliként megnevezett politikusok tartották fontosnak a homoszexualitás visszaszorítására vonatkozó nyilatkozatokat: a homoszexualitás elítélése pedig együtt járt például az abortusz elutasításával vagy az idegengyűlölettel.

A nemzetközi belpolitika kategóriában szerepelt két kifejezetten a homoszexualitás témaköréhez kapcsolódó cikk is: egy a – már korábban idézett – brit „miniszterbotrányról” (1998.11.14., 20.), és egy a végül leszavazott cseh „homoszexuálistörvény-vitáról”, mely törvény célja az azonos nemű párok kapcsolat jogi kereteinek megteremtése lett volna (1999.07.10., 36.).

- A *bűnözés, prostitúció* témaköréhez 9 vizsgált cikk kapcsolódott. Ezen belül 5 írás foglalkozott *szexuális bűnözéssel*: kiskorúak szexuális kizsákmányolásával világszerte (1996.08.24., 35.); a szexuális bűnelkövetők jogi és orvosi kezelésével (1996.09.07., 44.); a belga pedofil botrányokkal (1996.12.14., 21.; 1996.12.21., 79.) és az osztrák Groer érseket ért vádakkal (1998.03.14., 39.); *prostitúcióról* pedig mindössze két cikk szólt: a kiskorúak szexuális kizsákmányolásáról szóló – már említett – cikk mellett az olasz nyilvánosházak visszaállításának igényét felvető írás (1994.10.01., 41.).

E tematikán belül kifejezetten a homoszexualitással foglalkozó írás nem található. A homoszexualitással összefüggésben gyakran felmerülő sztereotípiák közül viszont néhányra akadt példa. Ezek – megjelenésük időrendi sorrendjében – a következők:

- 1) A homoszexuálisok az AIDS terjedése szempontjából „fokozott kockázatot jelentő társadalmi csoport” (1994.10.01., 41.).
- 2) A (férfi) homoszexuálisok fiatal fiúkat szeretnek (megrontani). – „A negyedmilliónál is több fiatalkorút foglalkoztató Kambodzsa elsősorban a fiatal fiúkat kedvelő homoszexuálisokra szakosodott” (1996.08.24., 35.).
- 3) A homoszexuális beteg. – „A bűncselekményt elkövetők ugyanis egyúttal orvosi esetek is: gyakran csökkent értelmű személyek, vagy pedig homoszexuálisok, esetleg egyéb szexuális aberrációban szenvedők, akiknél akárhány börtönben eltöltött év után sem számíthatnak ‘javulásra’ az őket odaküldők” (1996.09.07., 44.) Ezen a ponton viszont adódott egy ellenpélda is. Virág György pszichológus a szexuális bűnözésről és a pedofiliáról szóló vele készült interjújában így nyilatkozott: „Nehezen tudok mit kezdeni e területen a betegség fogalmával. A szexuális magatartás megítélése, minősítése a tapasztalatok szerint kor- és társadalomfüggő. Hiszen például a homoszexualitás a görög kultúrának része volt, később – egyebek mellett a korábbi magyar jogban is – üldözendő bűncselekménynek minősítették, míg ma már elfogadandó társadalmi másságnak tekintik” (1998.11.07., 59.).
- 4) A homoszexuális áldozat (vagy könnyen azzá válik). – Egy osztrák ékszerész rejtélyes meggyilkolása kapcsán felmerült, hogy „volt egy másik élete is: sűrűn megfordult homoszexuálisok kedvelt szórakozóhelyein [...] [a] szerelmi bosszú sem zárható tehát ki a gyilkosság indítékai közül” (1998.05.30., 47.).

• *Magyar belpolitikai* cikkek közül nyolcban találtam utalást a homoszexualitásra. Ezekben három magyarországi pártról derült ki, hogy a homoszexualitással kapcsolatban meghatározott az állásfoglalásuk: az SZDSZ kétszer, a Magyarországi Zöld Párt (MZP) és a MIÉP – illetve a pártvezető – pedig háromszor említődött. Az írásokból úgy tűnt, hogy Magyarországon a vizsgált időszakban egyedül az SZDSZ próbálta meg a homoszexuális kisebbség ügyét képviselni. Erre következtethetünk abból a számon kérő hangú 1997-es cikkből, mely szerint a „párt gyakorlatilag nem tett semmit az olyan kisebbségek stigmatizálása ellen, mint a cigányok, a mozgássérültek, a színes bőrű bevándorlók és menekültek, a homoszexuálisok, a kábítószeresek, a hajléktalanok” (1997.07.19., 72.). A homoszexuálisokkal szembeni aktív ellenszenvét viszont két párt

is kinyilvánította: a parlamenten kívüli MZP már 1994-ben – majd 1998-ban ismét (1998.01.17., 15.; 1998. Különszám: Jelöltet állító pártok) – harcot hirdetett „a homoszexuálisok, a prostitúció, a „fajgyalás”, a társadalomra veszélyes szekták, a liberálbolszevizmus, a demokraták, a szocialisták, a kormánykoalíció pártjai, az újcionisták, az állkőnyezetvédők, a Duna Kör, a kártevő orvosok és a káros szenvedélyek, illetve a kálisóimport ellen” (1994. Különszám: Pártregiszter). A MIÉP által képviselt homoszexualitás-megítélés pedig elnöküknek az 1999-es frankfurti magyar könyvkiállítás kapcsán elhíresült „liberál-homoszexuális-hermafrodita-kozmpolitázásában” (1999.10.16., 62.; 1999.10.23., 99.) tükröződik, illetve 1999-ben alakult ifjúsági tagozatuk ama gyakorlatában, hogy ott „semmilyen tisztséget nem tölthetnek be melegek és drogok” (2000.06.24., 73.).

- A hat *tudományos* témájú cikk közül kettő-kettő foglalkozott az orvostudománnyal, a pszichológiával és a genetikával. Az orvostudományi írásokban az AIDS kontextusában, a pszichológiai témájúakban pedig Freud és Szondi Lipót tevékenysége kapcsán került szóba a homoszexualitás.

A genetika témakörében a homoszexualitás lehetséges genetikai meghatározottságáról és ennek elképzelhető morális következményeiről számoltak be: „Egyes új tudományos feltételezések szerint ugyanis gének határoznak meg bizonyos viselkedésformákat is. Felmerül a homoszexualitás, a bűnözési hajlam, sőt a házastársi hűtlenség génei létezésének valószínűsége. Gondoljuk csak el, ha ez beigazolódná, egyetlen génvizsgálattal morálisan megbélyegezhető vagy diszkriminálható lehetne valaki” (1995.11.04., 100.); „Mit szóljon a világ, ha egy szülő szűrővizsgálaton megismerve születendő gyermekének esélyét (talán nem is feltétlen valamilyen súlyosan fogyatékosító testi hibára, hanem például a homoszexualitásra), inkább lemond a magzatáról?” (2000.07.08., 71.). De a genetikai, illetve a „hibás gén” tematika megjelent egy kifejezetten a homoszexualitásról és a kereszténységről szóló írásban is, ahol a homoszexualitásnak „egy „hibás” gén” által okozott „visszavonhatatlan hajlamként” való értelmezésében rejlő veszélyek hangsúlyozódtak: „Ted Peters, a Berkeley Egyetem lutheránus teológiaprofesszora Istent játszani? Genetikai determinizmus és emberi szabadság című könyvében arról a lehetőségéről ír, hogy az ember, a humán génállományba beavatkozva, mintegy társteremtővé válhat. Megváltoztathat például kü-

lönféle betegségek kialakulásáért felelős géneket. Ha ez így van – írja –, az a veszély is fennáll, hogy lesznek, akik úgy vélekednek: „a homoszexualitás több mint bűn: (genetikai) hiba”, s kijavítására „tudományos” beavatkozást sürgetnek. A dilemma annál is érdekesebb, mivel a katolikus egyház a genetikai manipulációkat ma sokkal élesebben ítéli el, mint a homoszexualitást” (1997.05.31., 88.).

- Öt-öt általam vizsgált cikk kapcsolódott a kisebbségek, az AIDS, a Holocaust és a szexualitás tárgyköréhez. A *kisebbségek* témakörében íródott cikkek mindegyike szorosan kapcsolódott a homoszexualitás témaköréhez is és valamennyiben szó volt a homoszexuálisok diszkriminációja elleni fellépésről. Az írásokból kiderült, hogy a Meleg Büszkeség Napját már nem csak Amerikában vagy Nyugat-Európában (1999.07.10., 37.), de Magyarországon is megünneplik (2000.07.08., 48.). Míg a homoszexuálisok emancipációs törekvései világszerte egyre nagyobb teret kapnak (1998.11.28., 46.) és Magyarországon is rendezettebbé váltak az azonos nemű élettársak jogi viszonyai (1998.11.28., 45.), addig például Csehországban képtelenek megteremteni az azonos neműek együttélésének jogi kereteit (1999.07.10., 36.). A homoszexuális kisebbség helyzetének egységes európai rendezési igénye tükröződik az Európai Parlament azon határozataiban, melyekben felszólította a „tagországokat arra, hogy semmilyen állampolgári jogukban ne korlátozzák saját homoszexuális polgáraikat, s 1997-ben, Amszterdamban minden európai uniós tagország alá is írta az erről szóló egyezményt” (1998.11.28., 45.).

- Az *AIDS-betegségről* szóló cikkek többségében a homoszexuálisok egységes „rizikócsoportként” jelentek meg, akiket fokozottan veszélyezett ez a kór. E megközelítés – a ma már elfogadottabb kockázatos magatartásformákra való utalással szemben – jobban illeszthető a betegek megbélyegzéséhez: „sokan a betegséget még ma is Isten büntetésének tekintik, amellyel a deviáns életvitelű drogosokat és homoszexuálisokat sújtja” (2000.02.05., 72.). A homoszexuálisok „rizikócsoportként” való kezelését – állítólagos – promiszkuitásuk magyarázza: ők ugyanis az „átlagnál sűrűbben élnek” (2000.07.22., 35.); illetve „[m]ivel korunk társadalmában két olyan csoport van – a homoszexuálisok, és a fekete-afrikai országok népessége –, amelyben az emberek jóval gyakrabban cserélnék szexuális partnert, mint a világon bárhol másutt, a be-

tegséget egy ideig részben afrikai „belügynek” vagy legfeljebb a „meleg”, illetve narkomán szubkultúrák specifikus problémájának gondolták.” (1991.12.04., 88.). A cikkekből kibontható többféle AIDS-es helyzetfelmérés sztereotíp változata szerint tehát az AIDS-kockázattal egyenesen megjelölt homoszexuálisok mindannyiukra jellemző szabados szexuális életvitelük miatt bűnhődnek. Más változatok szerint viszont nem feledkezhetünk meg „a »4 H« – homoszexuálisok, heroinfüggők, hemofíliások és haitibeliak (az oda irányuló szexturizmus miatt) –” (1999.02.20., 48.) mellett például az afrikai betegekről, ahol az AIDS „elsősorban és túlnyomórészt heteroszexuális nemi kapcsolatok útján terjed” és „pestisnek, dögvésznek, olyan csapásnak számít, amely értelem és válogatás nélkül sújt le bárkire, s nincs előle semmiféle menekvés” (2000.02.05., 72.).

- Az öt vizsgált *holokausztal* foglalkozó cikk közül négynek a központi témája az áldozatok –elsősorban svájci és németországi – kárpótlása volt. Az áldozatok felsorolása között mindegyik írásban szerepeltek a homoszexuálisok. Az egyetlen nem a kárpótlásra koncentráló cikk a 2000-ben Stockholmban megrendezett „holokausztfórumról” számolt be, melynek összehívását a történelmi ismeretek hiányával összefüggésbe hozható rasszista és egyéb diszkriminatív megnyilvánulások világszerte tapasztalható terjedése tette szükségessé (2000.02.05., 33.).

- A *szexualitás* témakörében vizsgált írások különböző szakterületekkel foglalkoztak: kétszer utaltak szociológiai, egy-egy alkalommal régészeti, illetve etológiai kutatások eredményeire, egy cikkben pedig egy férfiből nővé átoportált amerikai szerző értelmezte a transzszexualitás fogalmát. A homoszexualitás e cikkekben az emberi szexuális viselkedés egyik – többé-kevésbé elterjedt – változataként tűnt fel, melynek értelmezésével kapcsolatban azonban különféle kérdések merülhetnek fel: hol a választóvonal az azonos neműek közötti rokonszenv és a homoszexualitás között; mi a különbség a homoszexuálisok és a bivagy a transzszexuálisok között stb. A transzszexualitás-szakértő például úgy véli, hogy tévedés a transzszexualitást a homoszexualitás végletes formájának tekinteni, ugyanis „az anatómiai szex, a nemi identitás, a szexuális preferenciák és a férfias vagy nőies magatartás olyan egymástól

független fogalmak, amelyek emberenként más és más kombinációkban állnak össze” (1997.03.08., 76.).

A szociológiai jellegű írásokban szerepeltek becslések a homoszexualisok lakosságon belüli arányszámára vonatkozóan és a kínai kutató utalt az azonos neműek közötti testi kapcsolat és a homoszexualitásra való „hajlandóság” közötti megkülönböztetésre is. A HVG interjú rovatában megszólaltatott kínai szociológus úgy nyilatkozott, hogy a „mi kultúránk nem tiltja az azonos neműek közötti kapcsolatot, s gyakran nehéz meghúzni a választóvonalat a rokonszenv és a homoszexualitás között, különösen a lányoknál. [...] Egy felmérés szerint a diákok 16,6 százaléka, a diáklányok 15 százaléka ismerte el, hogy volt valamilyen jellegű testi kapcsolata azonos nemű társával, de a fiúknak csak 8 százaléka, a lányoknak pedig 10 százaléka érez maga is hajlandóságot a homoszexualitásra. A kulturális forradalom idején munkatáborokba küldték a homoszexualisokat, ma a nagyvárosi parkokban randevúznak, s bár a rendőrség időnként beidézi és megbírságolja őket, bebörtönzéstől nem kell tartaniuk” (1994.08.13., 52.). A „Szex Amerikában” című szociológiai munka 1994-es megjelenése kapcsán megtudhattuk, hogy az Egyesült Államokban „homo- vagy biszexuálisnak a megkérdezettek 2,1 százaléka (a férfiak 2,8, a nők 1,4 százaléka) vallotta magát, ami jóval alulmúlja egy korábbi felmérés 10 százalékos adatát. Csakhogy a mostani számot sokan megkérdőjelezik, mondván, mivel a kérdés olyasmire irányul, amit a társadalom többsége elítél, a meginterjúvoltak – még ha megőrizhették is anonimitásukat – érthetően igyekeztek eltitkolni ebbéli szokásaikat” (1994.11.05., 47.).

Timothy Taylor brit régészprofesszor Az őskori szex című 1996-os könyvében azt hangsúlyozta, hogy „»A szex sosem csupán a reprodukciót szolgálta« [...] az idők kezdetén olyan, az általános felfogás által a mai napig nemi eltévelyedésnek beállított szexuális szokások is léteztek már, mint a homoszexualitás, a szodómia avagy zoofília” (1996.11.05., 47.). A homoszexualitás ez alapján ősrégi sajátos funkciójú szexuális magatartásformaként határozható meg, melyről – egy másik cikkből – az is kiderül, hogy az állatvilágban is fellelhető: az állati magatartást vizsgáló etológusok megfigyelései szerint a „maszturbáció és az azonos neműek nemi vonzalma például némely állatfajoknál éppoly gyakori, mint az embernél, a más fajúak iránt támadt szexuális érdeklődés pedig még gyakoribb is” (1996.08.03., 85.).

*5. Magyar meleg férfiak értékválasztási sajátosságai*⁵⁹

59 Szeretnék köszönetet mondani Füstös László nélkülözhetetlen szakmai útmutatásáért és Bartha Attila segítő közreműködéséért.

1998–99 folyamán kérdőíves felmérést végeztem önmagukat melegként azonosító magyar férfiak körében. A kérdőíveket⁶⁰ egyrészt a Mások meleg kulturális és érdekvédelmi újság szerkesztőinek, másrészt a meleg és leszbikus kulturális fesztivál szervezőinek a segítségével juttattam el a potenciális válaszadókhoz. Összesen 221 darab kitöltött kérdőívet gyűjtöttem össze, amelyekből az alábbiakban a kérdések között szereplő Rokeach-teszt eredményeinek elemzésére vállalkozom.

A Rokeach-teszt értékpreferenciákat mér: a válaszadóknak 18 célértéket és 18 eszközértéket kell fontossági sorrendbe állítaniuk. Az célértékek a következők: anyagi jólét; béke; boldogság; bölcsesség; családi biztonság; belső harmónia; egyenlőség; elvégzett munka öröme; érdekes, változatos élet; a haza biztonsága; igazi barátság; igazi szerelem; kellemes, élvezetes élet; emberi önérzet; szabadság; a szépség világa; társadalmi megbecsülés; üdvözülés. Az eszközértékek a következő tulajdonságokkal írhatók le: alkotó szellemű; bátor, gerinces; előítéletektől mentes; engedelmes; értelmes; fegyelmezett; felelősségteljes; hatékony; jó kedélyű; logikus gondolkodású; megbocsátó; önálló; segítőkész; szavahihető; szeretettel teljes; tiszta; törekvő; udvarias.

A 221 magyar meleg férfi válaszainak értelmezésénél az első komolyabb probléma abból fakadt, hogy ez a minta nyilvánvalóan nem reprezentatív, azaz nem reprezentál(hat)ja a magyarországi meleg férfiak összességét. Egy adott népességet a szexuális viselkedés, preferencia vagy identitás szempontjából reprezentáló felmérési minta összeállítása lehetetlen feladat. Sehol nem állnak ugyanis rendelkezésre erre vonatkozó statisztikai adatok: egyetlen statisztikai hivatalban sincs rögzítve a homoszexuálisok lakosságon belüli arányszáma. Erre csak akkor lenne mód, ha a homoszexualitást olyan konkrét, statikus állapotként fognánk fel – akár egyfajta fizikai fogyatékkosságot (vö.: McIntosh 1968) –, amellyel az

60 A kérdőívek előállításában és sokszorosításában a BKÁE Szociológia Tanszéke nyújtott segítséget.

egyének tartósan és egyértelműen jellemezhetőek. Az ilyen felfogásnak azonban a homoszexualitás fogalmi sokrétűsége és a különféle homoszexualitás-koncepciók társadalmi, kulturális és történeti változékonysága ellentmond. Ezért is olyan talányos, amikor a homoszexuálisok népességen belüli arányára vonatkozó becslésekről hallani: vajon kikről beszélünk ilyenkor?

Mivel dolgozatomban a homoszexualitást – mint az azonos neműek irányában megnyilvánuló nyíltan vállalt, illetve az egyéni életvezetés szempontjából meghatározónak érzett vonzalmat – egyfajta identitásképző tényezőként vizsgálom, számomra a „kik tekinthetők homoszexuálisoknak?” kérdésre az a válasz, hogy „azok, akik homoszexuálisnak vallják magukat”. *Hipotézisem szerint összefüggés található az önmagukat melegként azonosító magyar férfiak értékpreferenciái és identitásképző tényezőként vizsgált homoszexualitásuk között: azaz értékpreferenciáikat a magyar népesség értékpreferenciáival összehasonlítva* – legalábbis bizonyos pontokon, például a családi biztonság és az előítélet-mentesség értékelését tekintve – *jelentős eltérésekre számíthatunk.*

Első lépésként összehasonlítottam egy 221 fős meleg férfiminta és egy 1998-ban a teljes magyar népességet reprezentáló mintával, Rokeach-teszt alkalmazásával készült felmérés⁶¹ alapgegoszlásait. A mintákon belüli életkori csoportok, iskolai végzettségi csoportok és lakhely szerinti megoszlások között nagy különbség mutatkozott: a meleg mintában aránytalanul sok fiatal, magasabb iskolai végzettségű és budapesti válaszadó szerepelt. Ezért a két mintában az iskolai végzettség, a településtípus és az életkor szerint azonos kategóriákat képeztem, majd létrehoztam egy kétdimenziós súlyváltozót a meleg mintában szereplő iskolai végzettségi és életkori megoszlások alapján, amellyel a teljes mintának azt a részét súlyoztam, melyből korábban leválogattam a budapesti férfiakat.

Ennek a kétlépcsős – leválogatást és kétdimenziós súlyváltozóval való súlyozást magában foglaló – eljárásnak egyrészt a kis elemszám a magyarázata: emiatt tekintettem el a háromdimenziós – iskolai végzettség, életkor, lakhely – súlyváltozóval való súlyozástól. Másrészt a szakirodalom szerint a modern homoszexuális identitásformák kialakulásának legkedvezőbb terepe a modernizálódott nagyváros, ahol a társadalmi

61 A felmérés adatait Füstös László, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének kutatója, a BKÁÉ Szociológia PhD-program oktatója bocsátotta a rendelkezésemre.

kontroll hatóereje a kisebb, tradicionális közösségekhez képest jóval korlátozottabb (vö.: D’Emilio, 1993). Ezért az elemzés során elsősorban a budapesti férfiakra koncentráltam.

Így végül négy adatbázis állt a rendelkezésemre: az általam készített meleg minta (a továbbiakban: GAY), a készen kapott – a teljes magyar népeiséget reprezentáló – minta (a továbbiakban: MIND), a reprezentatív mintából leválogatással és súlyozással nyert minta (a továbbiakban: SÚLY) és a meleg mintából leválogatott budapesti meleg minta (a továbbiakban: BPGAY). A négy minta életkor, iskolai végzettség és lakhely szerinti százalékos megoszlásai⁶² a következők:

A négy sokaság alapmegoszlásai

	MIND N = 1521	SÚLY N = 107	GAY N = 221	BPGAY N = 132
Életkor				
30 alatti	14,9	48,9	48,9	50,8
30–39	13,7	26,5	26,9	26,9
40–49	17,2	16,9	16,4	13,1
50–59	17,0	5,7	5,9	7,7
60 feletti	37,2	1,9	1,8	1,5
Összesen	100	100	100	100
Végzettség				
Max. 8 ált.	40,0	2,4	3,7	2,3
Szakmunkás	22,9	7,9	7,8	4,7
Középfok	25,1	36,9	36,2	34,9
Felsőfok	11,9	52,7	52,3	58,1
Összesen	100	100	100	100
Lakhely				
Község	34,2	0	9,5	0
Város	29,9	0	17,6	0
Nagyváros	17,0	0	13,1	0
Budapest	18,9	100	59,7	100
Összesen	100	100	100	100

62 A négy sokaság alapmegoszlásai az ANOVA-teszt alapján szignifikánsan különböznek.

A minták páronkénti összehasonlítását t-tesztel végeztem. Az alábbi eredményekből megfigyelhető, hogy az életkor, az iskolai végzettség és a településtípus változók tekintetében a MIND minta mind a három másik mintától szignifikánsan különbözik. A SÚLY a GAY mintával összehasonlítva csak a településtípus tekintetében mutat szignifikáns különbséget. A SÚLY és a BPGAY minták között – melyek közös jellemzője, hogy mindkét sokaság kizárólag budapesti válaszadókat tartalmaz – az iskolai végzettséget tekintve találunk nem szignifikáns különbséget. Végül a GAY és BPGAY minták között szintén csak a településtípus változónál szignifikáns a minták eltérése. A pontos eredmények a következők:

A négy sokaság páronkénti összehasonlítása t-tesztel⁶³

	Település	Iskolai végzettség	Életkor
MIND – SÚLY			
Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000
MIND – GAY			
Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,000
MIND – BPGAY			
Sig. (2-tailed)	0,000	0,000	0,001
SÚLY – GAY			
Sig. (2-tailed)	0,000	0,657	0,647
SÚLY – BPGAY			
Sig. (2-tailed)	–	0,080	0,359
GAY – BPGAY			
Sig. (2-tailed)	0,000	0,148	0,231

A négy mintából ezek után lekértem a 18–18 Rokeach-érték átlag és mediánértékeit. Ez alapján a következő adatokhoz jutottam:

63 Independent Samples Tests: t-test for Equality of Means - 'Equal variances assumed' opció.

A MIND adatbázis átlag- és mediánértékei

MIND	N	Átlag	Szórás	Medián
Anyagi jólét	1342	6,63	4,69	5
Béke	1355	5,09	4,42	3
Boldogság	1345	5,81	3,98	5
Bölcsesség	1315	10,86	4,25	12
Családi biztonság	1356	3,91	3,53	3
Belső harmónia	1338	7,41	4,39	7
Egyenlőség	1317	11,06	4,32	12
Elvégzett munka öröme	1328	9,26	4,24	9
Érdekes élet	1308	12	4,29	13
A haza biztonsága	1332	8,22	4,92	8
Igazi barátság	1322	8,99	4,07	9
Igazi szerelem	1309	10,75	5,03	11
Kellemes élet	1307	11,77	4,30	13
Emberi önérzet	1316	9,82	4,29	10
Szabadság	1322	9,30	4,54	9
Szépség világa	1310	14,04	3,56	15
Társadalmi megbecsülés	1319	9,94	4,40	10
Üdvözülés	1309	14,82	4,64	17
MIND	N	Átlag	Szórás	Medián
Alkotó szellemű	1287	10,62	5,27	11
Bátor, gerinces	1306	7,45	4,82	7
Előítéllettől mentes	1292	10,47	4,96	11
Engedelmes	1300	10,90	5,32	12
Értelmes	1306	7,46	4,96	7
Fegyelmezett	1301	9,22	4,81	9
Felelősségteljes	1303	7,05	4,76	6
Hatékony	1292	11,60	4,71	12
Jó kedélyű	1312	9,77	4,91	10
Logikus gondolkodású	1293	10,15	5,16	10
Megbocsátó	1306	10,78	5,08	12
Önálló	1304	9,56	5,15	10
Segítőképz	1309	9,12	5,03	9
Szavahihető	1320	6,37	4,66	5
Szeretetteljes	1305	9,80	5,26	10
Tiszta	1309	9,10	4,98	9
Törekvő	1301	10,80	5,02	11
Udvarias	1307	9,41	4,75	9

A SÚLY adatbázis átlag- és mediánértékei

SÚLY	N	Átlag	Szórás	Medián
Anyagi jólét	98,05	8,14	4,94	7,77
Béke	98,05	5,05	4,65	4
Boldogság	98,05	6,95	3,84	6
Bölcsesség	98,05	8,24	4,42	9
Családi biztonság	98,05	5,56	3,54	5
Belső harmónia	98,05	7,95	4,56	6
Egyenlőség	98,05	12,62	3,81	14
Elvégzett munka öröme	97,77	9,47	4,24	10
Érdekes élet	98,05	10,39	4,61	10,94
A haza biztonsága	98,05	9,35	5,90	10
Igazi barátság	98,05	8,17	4,23	8
Igazi szerelem	98,05	7,72	4,30	7
Kellemes élet	95,12	11,93	4,06	11,4
Emberi önértzet	98,05	10,55	3,93	11
Szabadság	98,05	8,18	4,03	8
Szépség világa	96,73	13,96	3,62	16
Társadalmi megbecsülés	97,77	11,47	5,03	13,06
Üdvözülés	96,44	14,96	5,99	18
SÚLY	N	Átlag	Szórás	Medián
Alkotó szellemű	93,47	9,03	4,48	9
Bátor, gerinces	93,47	8,10	4,66	6
Előítélettől mentes	93,47	10,43	5,72	11
Engedelmes	91,86	12,38	6,46	16
Értelmes	93,47	6,50	3,86	6
Fegyelmezett	93,47	8,57	5,49	9
Felelősségteljes	93,47	6,09	3,50	6
Hatékony	93,47	10,56	5,21	12
Jó kedélyű	91,86	10,43	5,21	12
Logikus gondolkodású	93,47	8,11	4,08	8
Megbocsátó	93,18	9,86	5,81	12
Önálló	93,47	9,92	4,11	9
Segítőkész	93,47	9,35	4,80	10
Szavahihető	93,47	7,23	4,49	6
Szeretetteljes	92,14	9,63	5,44	10
Tiszta	93,47	9,87	5,26	10,5
Törekvő	92,14	12,62	4,41	14
Üdvarias	93,47	11,88	3,78	12

A GAY adatbázis átlag- és mediánértékei

GAY	N	Átlag	Szórás	Medián
Anyagi jólét	197	7,98	4,68	7
Béke	196	6,98	4,26	6
Boldogság	198	4,95	3,60	4
Bölcsesség	191	9,81	4,67	10
Családi biztonság	193	9,06	4,61	9
Belső harmónia	199	4,59	3,95	3
Egyenlőség	191	11,78	3,98	12
Elvégzett munka öröme	194	9,77	4,51	10
Érdekes élet	193	10,17	4,38	11
A haza biztonsága	188	12,68	4,32	14
Igazi barátság	200	4,91	3,10	4
Igazi szerelem	199	5,45	4,04	4
Kellemes élet	190	11,14	4,37	11
Emberi önérzet	192	10	4,08	10
Szabadság	199	7,88	4,15	8
Szépség világa	194	12,23	4,00	13
Társadalmi megbecsülés	192	12,42	3,88	13
Üdvözülés	186	15,86	4,22	18
GAY	N	Átlag	Szórás	Medián
Alkotó szellemű	185	8,48	4,80	8
Bátor, gerinces	186	7,56	4,81	7
Előítélettől mentes	183	7,24	5,01	6
Engedelmes	181	15,39	3,33	17
Értelmes	192	5,23	3,80	4
Fegyelmezett	182	11,58	4,63	13
Felelősségteljes	186	7,54	4,15	8
Hatékony	178	12,55	4,21	14
Jó kedélyű	186	8,05	4,39	8
Logikus gondolkodású	187	9,42	4,35	10
Megbocsátó	183	10,81	4,40	12
Önálló	186	9,52	4,84	10
Segítőképz	190	8,08	3,89	8
Szavahihető	190	5,73	3,65	5
Szeretetteljes	187	5,96	4,49	5
Tiszta	186	8,45	4,83	8
Törekvő	181	14,58	3,89	16
Udvarias	184	12,16	4,11	13

A BPGAY adatbázis átlag- és medián-értékei

BPGAY	N	Átlag	Szórás	Medián
Anyagi jólét	115	7,65	4,42	7
Béke	115	7,37	4,37	7
Boldogság	115	5,28	3,67	4
Bölcsesség	110	9,78	4,60	10
Családi biztonság	110	9,50	4,56	10
Belső harmónia	117	4,47	3,87	3
Egyenlőség	110	12,21	3,99	13
Elvégzett munka öröme	112	9,88	4,49	10
Érdekes élet	113	9,46	4,26	10
A haza biztonsága	109	12,88	4,55	14
Igazi barátság	116	5,06	3,27	4
Igazi szerelem	116	5,43	4,26	4
Kellemes élet	109	10,36	4,40	11
Emberi önérzet	113	10,09	4,08	11
Szabadság	117	7,59	4,08	7
Szépség világa	112	11,75	4,11	12
Társadalmi megbecsülés	110	12,44	4,04	14
Üdvözülés	105	15,69	4,51	18
BPGAY	N	Átlag	Szórás	Medián
Alkotó szellemű	108	8,54	4,60	8
Bátor, gerinces	109	7,25	4,71	7
Előítéllettől mentes	106	7,83	5,10	7
Engedelmes	104	15,60	3,10	17
Értelmes	112	4,83	3,38	4
Fegyelmezett	104	11,51	4,82	13
Felelősségteljes	109	7,32	4,14	7
Hatékony	102	12,14	4,46	14
Jó kedélyű	108	7,99	4,37	8
Logikus gondolkodású	109	9,10	3,98	9
Megbocsátó	105	11,01	4,23	12
Önálló	110	9,08	4,75	9
Segítőképz	112	8,19	4,06	8
Szavahihető	111	5,54	3,54	5
Szeretetteljes	107	6,08	4,55	5
Tiszta	106	8,67	4,76	8,5
Törekvő	104	14,92	3,76	16
Üdvarias	106	12,26	4,16	13

5.1. A négy minta mediánértékeinek összehasonlító vizsgálata

A további műveletekben az átlagértékek helyett a mediánértékekkel dolgoztam, mert az átlagértékeket nagyon erősen befolyásolhatják a mintán belüli esetleges szélsőséges értékek. A négy adatbázis mediánértékeinek összehasonlításával a következő célérték rangsorolásokhoz jutottam:

Célértékek rangsorolása a négy minta mediánértékei szerint

MIND	SÚLY	GAY	BPGAY
3 családi biztonság	4 béke	3 belső harmónia	3 belső harmónia
3 béke	5 családi biztonság	4 igazi barátság	4 igazi barátság
5 boldogság	6 boldogság	4 boldogság	4 boldogság
5 anyagi jólét	6 belső harmónia	4 igazi szerelem	4 igazi szerelem
7 belső harmónia	7 igazi szerelem	6 béke	7 béke
8 a haza biztonsága	7,77 anyagi jólét	7 anyagi jólét	7 szabadság
9 igazi barátság	8 igazi barátság	8 szabadság	7 anyagi jólét
9 az elvégzett munka öröme	8 szabadság	9 családi biztonság	10 érdekes élet
10 emberi önérzet	10 a haza biztonsága	10 bölcsesség	10 családi biztonság
10 társadalmi megbecsülés	10 az elvégzett munka öröme	10 emberi önérzet	10 az elvégzett munka öröme
11 igazi szerelem	10,94 érdekes élet	11 érdekes élet	11 emberi önérzet
12 bölcsesség	11 emberi önérzet	11 kellemes élet	11 kellemes élet
12 egyenlőség	13,06 társadalmi megbecsülés	12 egyenlőség	12 a szépség világa
13 kellemes élet	11,4 kellemes élet	13 a szépség világa	13 egyenlőség
13 érdekes élet	14 egyenlőség	13 társadalmi megbecsülés	14 társadalmi megbecsülés
15 a szépség világa	16 a szépség világa	14 a haza biztonsága	14 a haza biztonsága
17 üdvözülés	18 üdvözülés	18 üdvözülés	18 üdvözülés

A fenti eredmények alapján elmondható, hogy a meleg és nem meleg mintákon belül a célértékek rangsorolása között bizonyos helyeken szembetűnő a különbség. Bár akad egy olyan érték is, melynek a megítélése mindenhol egységesen viszonylag kedvezőtlen: ez a mind a négy mintában az utolsó helyen szereplő *üdvözülés*. A legnagyobb eltéréseket a *családi biztonság*, a *béke*, a *haza biztonsága*, a *belső harmónia*, az *igazi barátság*, az *igazi szerelem* és a *szépség világa* megítélése között találjuk. Ezek közül az első három a meleg válaszadók körében jóval kevésbé fontos értéknek tűnik, mint a másik két mintában; míg az utolsó négy érték esetében éppen fordított a helyzet.

A *családi biztonság* a MIND mintában az első helyen szerepel (medián = 3), a SÚLY-ban a másodikon (m. = 5), a GAY, illetve a BPGAY mintában azonban már a nyolcadik (m.= 9), illetve a kilencedik helyen (m.= 10) találjuk. *A családi biztonsághoz való kedvezőtlenebb hozzáállás a melegek körében több módon is magyarázható: egyrészt a homoszexualitás negatív társadalmi megítélése tükröződhet az önmagukat melegnek valló férfiak közvetlen családi környezetében, amely komoly feszültségforrást jelenthet a homoszexualitását identitászerűen vállaló fiatal – vagy idősebb egyén – és családja kapcsolatában. Másrészt a saját családalapítással és az azonos nemű párok együttélésével kapcsolatos nehézségek, illetve a családfogalom normatív – és sokszor még mindig a klasszikus nukleáris családra leszőkített – társadalmi értelmezései gátolhatják a meleg válaszadókat abban, hogy a családi biztonság elérendő és elérhető értékként jelenjen meg a számukra.*

A *béke* és a *haza biztonsága* megítélésében szintén jelentősek a különbségek. A *béke* a MIND mintában a második helyen szerepel (medián = 3), a SÚLY-ban az elsőn (m.= 4), a GAY-ben (m.= 6) és a BPGAY-ben (m.= 7) pedig az ötödiken. A *haza biztonsága* a MIND-ben a hatodik helyre kerül (m.= 8), a SÚLY-ban a tizedikre (m.= 10), míg a GAY-ben és a BPGAY-ben (mindkét mintában 14-es mediánértékkel) az utolsó előtti, tizenhetedik helyre szorul. E két érték különböző megítéléseinek magyarázatában szerepet kaphatnak az életkori tényezők: az idősebb, esetleg személyes háborús tapasztalatokkal is bíró generációk számára nyilvánvalóan fontosabbak ezek az értékek, mint a háborús fenyegetettséget csak hírből ismerő fiatalabbaknak. A minták közötti jelentősebb eltérések azonban a SÚLY és a GAY, illetve a BPGAY eredményei között mutatkoznak, ami arra enged következtetni, hogy az életkori tényezőkön túl további magyarázatot kell keresni.

Értelmezési keretként itt jól használható Ronald Inglehart materialista és posztmaterialista értékorientációs modellje, mely alapján lehetővé vált az Inglehart által vezetett nemzetközi kutatócsoportnak egy széleskörű kulturális változás, a posztmodernizációs folyamat országonkénti nyomon követése. Inglehart intergenerációs értékváltozás- (*intergenerational value change*) elmélete szerint az ipari társadalmakban a második világháborút követő gazdasági fejlődés és a jóléti állam kiterjedése következtében a fiatalabb és az idősebb generációk értékprioritásai alapvetően különbözővé kezdtek válni: a korábban uralkodó materialista, azaz a gazdasági és a fizikai biztonsággal kapcsolatos „túlélési értékek” (*survival values*) helyett a posztmaterialista, azaz az önkifejéshez és az élet minőségéhez kapcsolódó „jól-léti értékek” (*well-being values*) kezdtek előtérbe kerülni (vö.: Inglehart, 1997:4). Inglehart kutatásaiban a materialista értékorientáció jellegzetességei közé tartozik – a gazdasági növekedésnek, a gazdasági stabilitás fenntartásának, az infláció és a bűnözés elleni küzdelemnek tulajdonított kiemelt fontosság mellett – az ország védelmi erőire és a társadalmi rend fenntartására fordított jelentős figyelem (vö.: 1997:112).

A béke és a haza biztonsága értékeinek pozitív megítélését a materialista értékorientáció jellemzőiként értelmezve az mondható, hogy a meleg válaszadók értékválasztásai ezen a ponton a másik két mintához képest posztmaterialisabb értékorientációt tükröznek. Egy ilyen fajta értelmezésnek nem mondanak ellent az *anyagi jólét* értéknek a négy mintán belüli homogénnek tekinthető viszonylag pozitív megítélései – MIND: 4. hely, medián = 5; SÚLY: 6. hely, m.= 7,77; GAY: 6. hely, m.= 7; BPGAY: 7. hely; m.= 7 –, hiszen Inglehart modellje szerint a materialista és posztmaterialista értékorientációval jellemezhető egyének és csoportok számára is egyaránt fontos az anyagi jólét megteremtése, csakhogy míg a „materialisták” számára ez elsődleges fontosságú – végcél jellegű – érték, a „posztmaterialisták” esetén ez olyan alap, amelyre ráépülhetnek további hosszabb távon érvényesíthető – például környezetvédelmi, emberi jogi – érdekek.

A meleg válaszadók – az egyéni élet minőségi kiteljesedésének előnyben részesítését hangsúlyozó értelemben – posztmaterialista jellegű értékorientációját támaszthatják alá a négy mintán belül az *igazi barátság*, az *igazi szerelem*, a *belső harmónia* és a *szépség világa* értékek rangsorolása közötti különbségek. Inglehart például arra hívja fel a figyelmet, hogy korábbi kutatások eredményei szerint a Rokeach-értékek

közül a posztmaterialista értékorientáció jellegzetességei közé sorolhatók a *belső harmónia* és az *egyenlőség* mellett az intellektuális és esztétikai igények kielégítésével kapcsolatos értékek, például a *szépség világa* és a *bölcsesség* (vö.: Inglehart, 1997:111).

Mind a GAY, mind a BPGAY minta érték rangsorának élén a *belső harmónia* áll (a medián mindkét esetben 3), míg a SÚLY-ban (m.= 6) és a MIND-ben (m.= 7) a negyedik, illetve az ötödik helyen szerepel. Az igazi barátság és az igazi szerelem felértékelése az esetenként „készen kapott” vagy a melegek számára nehezebben elérhető családi biztonsággal összehasonlítva az egyéni érzelmi élet kiteljesítésének alternatíváiként foghatók fel. Az *igazi barátság* a GAY és a BPGAY mintákban a második legfontosabb érték (a medián mindkét helyen 4), a SÚLY-ban (m.= 8) és a MIND-ben (m.= 9) viszont csak a hetedik helyre kerül. Az *igazi szerelem* szintén ugyanazon a helyen – 4-es mediánnal a negyediken – szerepel mindkét meleg mintában, a SÚLY-ban (m.= 7) már az ötödikre, a MIND-ben (m.= 11) pedig csak a tizenkettedikre kerül. Ez utóbbi értéknél ismét utalni lehetne az életkori sajátosságokra: úgy tűnik, a fiatalabb – tehát a súlyozott és a meleg – mintákban nagyobb fontosságot tulajdonítanak az igazi szerelemnek, mint a teljes magyar népességet reprezentáló MIND mintában. A SÚLY és a meleg minták közötti eltérések azonban már nem magyarázhatók pusztán életkori sajátosságokkal, hiszen e három minta életkori csoportok szerinti megoszlásai közel azonosak. A *belső harmónia*, az *igazi szerelem* és az *igazi barátság* rangsorolásában a SÚLY és a meleg minták között mutatkozó különbségek tehát túlmutatnak az életkorból és az iskolai végzettségből adódó különbségeken. A *meleg válaszadók ezen értékek iránti preferenciái egyfelől értelmezhetők az – esetenként valószínűleg az elérhetetlenség miatt – alulértékelt családi biztonság érték egyfajta ellensúlyaiként, másfelől pedig az élet minőségének kiteljesítését hangsúlyozó posztmaterialista értékorientáció megnyilvánulásaként.*

A *szépség világa* értéket szintén érdemes közelebbről megvizsgálni úgy is, mint egy lehetséges – az anyagi hasznosságon túlmutató értékeket hangsúlyozó – posztmaterialista értékorientációs komponenst: ez az érték a két nem meleg mintában az utolsó előtti, tizenhetedik helyre kerül (MIND: m.=15; SÚLY: m.= 16), míg a GAY mintában (m.= 13) a tizenötödik, a BPGAY-ben (m.= 12) pedig a tizennegyedik helyen szerepel. A *szépség világát* tehát – az egyes mintákon belüli viszonylag

előnytelen helyezését túl is – *többre értékeli a meleg válaszadók, mint a többiek, mely sajátosság szintén illeszkedik a melegek „posztmaterialistább” értékorientációjának magyarázatába.*

A bölcsesség és az egyenlőség értékeket vizsgálva viszont már nem találunk jelentős különbségeket a SÚLY és a meleg minták között. A bölcsesség mindkét meleg mintában a 10. helyen szerepel 10-es mediánértékkel, a SÚLY-ban a 9. helyen tűnik fel (m.= 9), míg a MIND-ben a 13. helyet kapja (m.= 12), mely eredmények alapján az mondható, hogy a bölcsesség pozitív megítélésében nem a válaszadók melegsége játszik igazán szerepet, hanem inkább a válaszadók – fiatalabb – életkora és – magasabb fokú – iskolai végzettsége. Az egyenlőség besorolása sem mutat jól értelmezhető eltéréseket: a BPGAY-ben a 15. (m.=13), a SÚLY-ban a 16. (m.=14), a GAY-ben és a MIND-ben pedig egyaránt a 14. (mindkét esetben 12-es mediánértékkel) helyen szerepel.

A célértékeket mediánjait vizsgálva érdemes még megemlíteni, hogy a két meleg minta – melynek életkor és iskolai végzettség szerinti megoszlásai közel azonosak, lakhely szerint pedig a GAY minta válaszadóinak 59,7%-a budapesti – eredményei között nagyon sok a hasonlóság, sőt egyes helyeken az azonosság. Egyetlen érték megítélésében mutatkozik szemmel látható eltérés. Ez az *érdekes, változatos élet*, mely a budapesti meleg mintában a 8. helyen szerepel (m.= 10), míg a – a 40%-ban nem budapesti válaszadókat tartalmazó – másik meleg mintában csak a 12. helyre kerül (m.= 11). Ugyanezen a helyen tűnik fel a SÚLY mintában közel azonos mediánértékkel (m.= 10,94), a MIND-ben viszont már a 16. helyre csúszik (m.= 13). Az *érdekes élet fontossága az életkor csökkenésével és az iskolai végzettség növekedésével együtt növekszik mind a négy mintában, de a budapesti melegek számára a SÚLY és a GAY mintához képest is különösen fontos ez az érték. Ebből nem csak arra lehet következtetni, hogy Budapest vonzónak tűnik azoknak a melegeknek, akik az érdekes, változatos életet kedvelik, hanem közvetve arra is, hogy a budapesti életet a melegek számára érdekesebbnek – és talán élhetőbbnek – tartják.*

Ahogy több kutató hangsúlyozta, a nagyvárosok kedvezőbb környezetet teremtettek a saját életüket élni akaró melegek számára: többek között „anonimitásuk” – hiszen az egyéni magatartás szigorúbb kontrollálása jellemzőbb a kisebb lakóhelyi közösségekre, ahol e kontroll praktikus kivitelezhetősége is adott –, sokszínűségük és a sokszínűséggel összefüggő nagyobb tolerancia-szintjük miatt (vö.: D’Emilio,

1993; Castells, 1997). Ilyen értelemben beszélhetünk a homoszexualitásról, mint nagyvárosi jelenségről – különös tekintettel a homoszexuális szubkultúrák különféle városi színtereire, melyek biztosítani tudják a melegek számára is az *érdekes, változatos élet* feltételeit.

A cél-értékek után az eszköz-értékeket vizsgáltam, melyek rangsorolása a négy adatbázis mediánértékei alapján a következőképpen alakult:

Eszközértékek rangsorolása a négy minta mediánértékei szerint

MIND	SÚLY	GAY	BPGAY
5 szavahihető	6 felelősségteljes	4 értelmes	4 értelmes
6 felelősségteljes	6 értelmes	5 szavahihető	5 szavahihető
7 bátor, gerinces	6 szavahihető	5 szeretetteljes	5 szeretetteljes
7 értelmes	6 bátor, gerinces	6 előítélettől mentes	7 bátor, gerinces
9 tiszta	8 logikus gondolkodású	7 bátor, gerinces	7 felelősségteljes
9 segítőkész	9 fegyelmezett	8 felelősségteljes	7 előítélettől mentes
9 fegyelmezett	9 alkotó szellemű	8 jókedélyű	8 jókedélyű
9 udvarias	9 önálló	8 segítőkész	8 segítőkész
10 önálló	10 segítőkész	8 tiszta	8 alkotó szellemű
10 jókedélyű	10 szeretetteljes	8 alkotó szellemű	8,5 tiszta
10 szeretetteljes	10,5 tiszta	10 logikus gondolkodású	9 önálló
10 logikus gondolkodású	11 előítélettől mentes	10 önálló	9 logikus gondolkodású
11 előítélettől mentes	12 megbocsátó	12 megbocsátó	12 megbocsátó
11 alkotó szellemű	12 jókedélyű	13 fegyelmezett	13 fegyelmezett
11 törekvő	12 hatékony	13 udvarias	13 udvarias
12 megbocsátó	13 udvarias	14 hatékony	14 hatékony
12 engedelmes	14 törekvő	16 törekvő	16 törekvő
12 hatékony	16 engedelmes	17 engedelmes	17 engedelmes

Az eszközértékek rangsorolását áttekintve a legszembetűnőbb különbség a *szeretetteljes*, a *jó kedélyű*, az *előítélettől mentes* és a *fegyelmezett* értékeknel mutatkozik. A *szeretetteljes* mindkét meleg mintában a harmadik

helyen szerepel – mindkét esetben 5-ös mediánnal –, a SÚLY mintában viszont csak a 10. helyen, a MIND-ben pedig a 11. helyen találjuk – szintén egyező 10-es mediánnal. A *jó kedélyű* a meleg mintákban szintén ugyanazon a helyen – a hetedikén – és azonos mediánértékkel – $m.=8$ – szerepel, míg a SÚLY-ban csak a 14. helyen – $m.=12$ –, a MIND-ben pedig a 10. helyen – $m.=10$ – tűnik fel. E két értéknek a meleg válaszadók körében megnyilvánuló – a másik két mintához képest kiemelkedő – fontossága összefüggésbe hozható a már korábban említett *családi biztonság* alulértékelésével, illetve az *igazi szerelem* és az *igazi barátság* értékek előnyben részesítésével.

A korábban is használt Inglehart-féle materialista-posztmaterialista értékorientációs modell alkalmazásával az mondható, hogy az előítélettől mentes érték preferálása a posztmaterialista, míg a fegyelmezett a materialista értékorientáció jellegzetességének tekinthető. A fenti eredményekből pedig szintén az derül ki, hogy a MIND és a SÚLY mintákban a *fegyelmezett* jóval kedvezőbb értékelést kapott, mint a meleg mintákban, míg az *előítélettől mentes* jóval fontosabb értéknek jelent meg a meleg válaszadóknál, mint a többiekénél. A *fegyelmezett* a MIND mintában a hetedik, a SÚLY-ban a hatodik helyre került – mindkét esetben 9-es mediánértékkel –, a GAY-ben és a BPGAY-ben viszont – egyaránt 13-as mediánértékkel – visszaszorult a tizennegyedik helyre. Az *előítélettől mentes* tekintetében fordított a helyzet: a MIND mintában a tizenharmadik, a SÚLY-ban a tizenkettedik helyen találjuk – mindkét helyen 11-es mediánértékekkel –, míg a GAY-ben ($m.=6$) a negyedik, a BPGAY-ben ($m.=7$) pedig a hatodik helyen szerepel. Ez utóbbi érték megítélésével kapcsolatban még érdemes megjegyezni, hogy a budapesti meleg válaszadók számára az *előítélettől való mentesség* feltételezhetően azért tűnik fel kevésbé fontosnak, mint a másik – vidéki válaszadókat is tartalmazó – meleg mintában, mert a budapestiek éppen a nagyvárosi élet korábban említett „anonimitása” és sokszínűsége miatt kevésbé vannak kitéve a melegeket közvetlenül érintő előítéletes megnyilvánulásoknak.

5.1.1. A mediánértékek korrelációs vizsgálata

A négy minta mediánértékeinek korrelációs vizsgálata során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az egyes sokaságokon belül mennyire hasonlóak az értékválasztási mintázatok, azaz mennyire jár együtt a különböző életkori, illetve iskolai végzettség szerinti csoportok értékválasztása. Ezért olyan adatmátrixot hoztam létre, melynek sorvektorait és oszlopvektorait az egyes minták életkori, illetve iskolai végzettség szerinti csoportjai alkották. Mivel technikailag sorba rendezéssel kaptam a kiinduló adatokat, ezért a Spearman-féle rangkorrelációs együttható értékeinek összehasonlításával végeztem el az elemzést.

A létrehozott korrelációs mátrixokban az életkor és az iskolai végzettség szerint szignifikánsan különböztek az értékválasztások. Az előre valószínűsíthető hasonlóságok a különböző életkori és iskolai végzettségi csoportok értékválasztásai között legjobban a teljes magyar népességet reprezentáló MIND mintában mutatkoztak meg. Az iskolai végzettségi csoportokat tekintve itt azt találjuk, hogy a felsőfokú végzettségűek értékválasztása leginkább a középfokú végzettségűekéhez hasonlít és legnagyobb mértékben a maximum nyolc általános iskolai végzettségűektől különbözik. Hasonló tendencia figyelhető meg az életkori csoportoknál: a 30 év alattiak értékválasztása a 30–39 évesekéhez áll a legközelebb, ezt követi a 40–49 évesek, majd az 50–59 évesek csoportja és végül a legnagyobb eltérés a 60 éven felüli korcsoportjához képest mutatkozik.

A másik három mintában is azt találjuk, hogy az életkori és az iskolai végzettségi csoportok szerinti értékválasztások mintázata általában követi a MIND mintában tapasztalt tendenciákat. Itt kivételként említhetők a mindhárom mintában alulreprezentált, azaz igen alacsony elemszámmal szereplő maximum nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezők, illetve a 60 év feletti csoportjai. Mivel a GAY mintából hoztam létre a BPGAY mintát, illetve e minta alapmegoszlásainak megfelelően alakítottam ki a SÚLY mintát, az alapkérdés itt az, hogy miért vállalkoztak ilyen kis számban az idősebb és alacsony iskolai végzettségű meleg férfiak a válaszadásra.

Ahogy más, meleg és leszbikus mintákkal dolgozó kutatók is hangsúlyozzák, a fizikai munkát végző, a valamilyen kisebbségi etnikai csoporthoz tartozó, illetve az idősebb – a nemzetközi tapasztalatok szerint már az 50 évesnél idősebb – válaszadók alulreprezentáltsága a kutatásokban álta-

lános problémát jelent (vö.: Quam-Whitford, 1992). Ezeket a csoportokat ugyanis nehezebb megközelíteni, főként mert a meleg és leszbikus politikai, társadalmi aktivizmusban vállalt szerepük igen csekély, így sok esetben nem tudnak róluk, illetve ők sem tudnak azokról az alkalmakról, ahol megmutatkozhatnának. Ezekre a csoportokra általában jellemző a kisebb „önmegmutatási vágy”, vagyis többségük nem akar vagy nem tud a kívánt módon megnyilvánulni külső szemlélők előtt.

A négy minta mediánértékeinek korrelációs vizsgálata alapján tehát az mondható, hogy az egyes minták életkori és iskolai végzettségi csoportjainak értékválasztásában – a két említett kis elemszámú csoporttól eltekintve – egymáshoz nagyon hasonló mintázatokat figyelhetünk meg. A GAY, a BPGAY és a SÚLY mintákban tapasztalható kisebb eltérések pedig elsősorban a nehezebben megközelíthető maximum 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező, illetve a 60 év feletti melegeknek az eredeti meleg – GAY – mintára jellemző alulreprezentáltságából adódik.

5.2. Az átlagértékek szóródásának vizsgálata szignifikancia-szint és linearitás szempontjából

Az elemzés következő fázisában először ANOVA-teszt segítségével megnéztem, hogy a négy sokaságot együttesen vizsgálva hol mutatkoznak, illetve hol nem mutatkoznak szignifikáns eltérések az értékpreferenciákban. A szignifikancia-szint hat esetben haladta meg a 0,05-ös értéket. A négy mintában a következő hat Rokeach-érték megítélésében nem mutatkozott szignifikáns különbség: az *elvégzett munka öröme*; az *emberi önérzet*; a *bátor*; *gerinces*; a *felelősségteljes*; a *megbocsátó* és az *önálló* értékeknél. Ezeknek az értékeknek a megítélése tehát a négy sokaságban egységesnek mondható.

A négy mintával páronként elvégezve az átlagok egyenlőségére vonatkozó t-tesztet a következő eredményeket kaptam. A MIND és SÚLY minták vizsgálatánál tizenkilenc Rokeach-értéknél nem mutatkozott szignifikáns különbség. Ezek voltak: a *béke*; a *belső harmónia*; az *elvégzett munka öröme*; az *igazi barátság*; a *kellemes élet*; a *szépség világa*; az *üdvözülés*; a *bátor*; *gerinces*; az *előítéllettől mentes*; az *értelmes*; a *figyelmeztet*; a

felelősségteljes; a hatékony; a jó kedélyű; a megbocsátó; az önálló; a segítőkész; a szavahihető és a tiszta. A MIND és a GAY mintáknál csak tíz Rokeach-érték esetében mondható el ugyanez. Ezek a következők: az *elvégzett munka öröme; kellemes élet; emberi önérzet; bátor; gerinces; felelősségteljes; logikus gondolkodású; megbocsátó; önálló; szavahihető és tiszta.* A MIND és a BPGAY minták összehasonlításakor tizenkét Rokeach-értéknél nem mutatkozott szignifikáns különbség. Ezek voltak: a *boldogság; az elvégzett munka öröme; az emberi önérzet; az üdvözülés; a bátor; gerinces; a felelősségteljes; a hatékony; a megbocsátó; az önálló; a segítőkész; a szavahihető és a tiszta.* A SÚLY és GAY minták esetében szintén tizenkét Rokeach-értéknél mondható el ugyanez. Ezek a következők: az *anyagilag jólét; az elvégzett munka öröme; az érdekes élet; a kellemes élet; az emberi önérzet; a szabadság; az üdvözülés; az alkotó szellemű; a bátor; gerinces; a megbocsátó; az önálló és az udvarias.* A SÚLY és BPGAY összehasonlításakor tizenöt Rokeach-érték megítélése nem különbözött szignifikánsan a két mintában. Ezek voltak: az *anyagilag jólét; az egyenlőség; az elvégzett munka öröme; az érdekes élet; az emberi önérzet; a szabadság; a társadalmi megbecsülés; az üdvözülés; az alkotó szellemű; a bátor; gerinces; a felelősségteljes; a logikus gondolkodású; a megbocsátó; az önálló és az udvarias.* Végül a GAY és a BPGAY minták esetében egyetlen olyan Rokeach-érték sem adódott, amelynek megítélése a két minta között szignifikánsan különbözött volna egymástól.

A négy sokaság páronkénti vizsgálata alapján elmondható, hogy a négy minta közül a legkevesebb értékvalasztásbeli eltérés a GAY és a BPGAY minták, míg a legnagyobb mértékű eltérés a MIND és a GAY minták között fedezhető fel. A MIND és a SÚLY minták esetében 19 Rokeach-értéknél, a SÚLY és BPGAY minták esetében 15 Rokeach-értéknél, a SÚLY és GAY, illetve a MIND és BPGAY minták esetében egyaránt 12 Rokeach-értéknél, míg a MIND és GAY minták esetében csak 10 Rokeach-értéknél nem mutatkozott szignifikáns különbség az adott értékek megítélésében. *Az értékpreferenciák hasonlósága szempontjából tehát a GAY-BPGAY minták álltak a legközelebb egymáshoz, majd sorrendben a MIND-SÚLY; a SÚLY-BPGAY; a SÚLY-GAY, illetve a MIND-BPGAY; végül pedig a MIND-GAY mintapárosok következtek.*

Ezután arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a Rokeach-teszt eredményeit tekintve a mintákban szereplő életkori és iskolai végzettségi csoportok értékvalasztásai szignifikánsan különböznek-e egymástól (Sig.= 0,05 megbízhatósági szinten): azaz mely értékek szóródása szigni-

fikáns. A variancia-analízis elvégzése után azt vizsgáltam, hogy a négy minta életkori, illetve végzettségi csoportjain belül mely értékek szóródása lineáris: azaz érvényesül-e valamiféle tendenciaszerű összefüggés az egyes értékek megítélése és az életkor, illetve az iskolai végzettség növekedése között.

Első lépésként variancia-analízis (ANOVA) segítségével mind a négy mintában áttekintettem az értékek szóródását az életkori és az iskolai végzettségi csoportokon belül. Ahol a – csoportok varianciáinak azonosságát tesztelő – F-próba megbízhatósági szintje 0,05 értéknél alacsonyabb, ott elmondható, hogy az adott Rokeach-érték rangsorolását tekintve a vizsgált életkori vagy iskolai végzettségi csoportok varianciái szignifikánsan különböznek.

Azon értékek szóródását vizsgálva, melyek megítélésében a meleg és a nem meleg minták között jelentős eltérés mutatkozott – ezek voltak a *családi biztonság*, a *béke*, a *haza biztonsága*, a *belső harmónia*, az *igazi barátság*, az *igazi szerelem*, a *szépség világa*, az *előítéllettől mentes* és a *fegyelmezett* –, a linearitást is figyelembe véve a következőket találjuk.

A GAY mintában az iskolai végzettség szerinti csoportok a *belső harmóniát* eltérő fontosságúként rangsorolják: az iskolai végzettséggel nő ennek az értéknek a fontossága. Az életkori csoportok között a *családi biztonság* és az *igazi szerelem* megítélésében tapasztalhatók nagyobb eltérések. Az *igazi szerelem* fontosságának csökkenése az életkorral növekszik.

A kilenc közelebről vizsgált érték tekintetében a MIND mintában tapasztalható a legnagyobb szóródás mind az iskolai végzettségi, mind az életkori csoportok szerint, ahol a kapcsolatokra mindenhol jellemző a linearitás. Így az iskolai végzettséggel csökken a *béke* és a *haza biztonsága*, míg egyre növekszik a *belső harmónia*, az *igazi barátság*, az *igazi szerelem*, a *szépség világa* és az *előítéllettől mentes* értékek fontossága. Az életkor növekedésével pedig csökkenni látszik az *igazi szerelem* jelentősége, míg a *béke*, a *haza biztonsága* és a *szépség világa* egyre fontosabbnak tűnik.

A BPGAY mintában iskolai végzettség szerint csak a legfeljebb általános iskolai végzettségű csoport ítéli meg a többi csoporttól jóval kedvezőtlenebbül a *belső harmónia* értéket: az iskolai végzettség és a *belső harmónia* érték között fennáll a lineáris kapcsolat. Az életkori csoportok szerint szóródik az *igazi szerelem* és a *szépség világa* értékek megítélése, ahol az *igazi szerelem* fontossága az életkor növekedésével csökken.

A SÚLY mintában iskolai végzettség szerint jelentősen szóródik az *érdekes élet*, az *igazi szerelem*, a *szépség világa*, az *előítéllettől mentes* és a *figyelmeztet* értékek megítélése, melyek közül csak a *szépség világa* érték fontosságának növekedése és az iskolai végzettség növekedése között mutatható ki lineáris kapcsolat. Számottevő az életkor szerinti szóródás a *figyelmeztet* és az *előítéllettől mentes* értékeknél, mely utóbbi esetében az életkor növekedésével lineárisan nő az *előítélet-mentesség* jelentősége.

Az egymással közel megegyező életkori, iskolai végzettségi és lakhely szerinti megoszlásokkal jellemezhető BPGAY és SÚLY mintákat összehasonlítva elmondható, hogy a budapesti meleg minta az értékválasztások tekintetében a súlyozott mintánál homogénebb képet mutat.

5.3. A minták vizsgálata sokdimenziós skálázással

Az empirikus vizsgálat utolsó fázisában egy többdimenziós skálázási módszert választottam az elemzéshez, mert ennek a módszernek a segítségével igen jól kimutathatók a négy adatbázisra jellemző értékválasztási mintázatok eltérései és hasonlóságai. Az itt kapott eredmények segítségével olyan „térképek” rajzolhatók, melyek szemléletessé és így könnyebben értelmezhetővé teszik a korábban esetleg rejtve maradt összefüggéseket. Továbbá ez az eljárás arra is alkalmasnak tűnt, hogy eddigi következtetéseimet újabb szempontok alapján megerősítsem vagy megkérdőjelezzem.

A sokdimenziós skálázás (*MultiDimensional Scaling; MDS*) olyan matematikai eljárás, amellyel lehetőség nyílik az adatok rejtett struktúrájának vizsgálatára (vö.: Füstös [et al.]: 1997:55–90). A többi skálázó modellhez hasonlóan az objektumok az állapottér pontjaiként jelennek meg úgy, hogy a hasonló objektumok kerülnek közel egymáshoz. Az objektumok halmazának elemeit tehát a sokdimenziós tér egy-egy pontjával reprezentáljuk és a köztük lévő kapcsolatokat különbözőségeik empirikus mérésével fejezzük ki.

Első lépésként a négy mintából egyenként olyan adatmátrixokat hoztam létre, melyek sorvektoraiként az egyes minták életkori és iskolai végzettségi csoportjai, oszlopvektoraiként pedig a Rokeach-értékek mediánjai szerepeltek – azaz az adatfájlok változói a Rokeach-értékek mediánjai, esetei pedig az életkori és végzettségi csoportok voltak. Így az ALSICAL

eljárással ábrázolhatóvá váltak a Rokeach-értékek az egyes minták életkori és iskolai végzettségi csoportjai által meghatározott térben.

Az ábrák azt mutatták, hogy több a hasonlóság egyrészt a BPGAY és a GAY mintákból, másrészt a SÚLY és a MIND mintákból nyert eredmények, mint a BPGAY és a SÚLY minta „térképei” között. Ezek az eredmények alátámasztják arra vonatkozó hipotézisemet, hogy a meleg férfiak és a magyar népesség értékpreferenciáit összehasonlítva jelentős különbségekre számíthatunk.

Feltűnő például, hogy a két meleg mintában milyen közel kerülnek egymáshoz az *igazi barátság*, az *igazi szerelem*, az *értelmes*, a *szeretetteljes*, a *szavahihető* értékek, illetve a kissé elkülönülő *béke*; és hogy mindezekről milyen – viszonylag nagy – távolságra található a *családi biztonság* érték. A *családi biztonságtól* mindkét meleg mintában szintén viszonylag messze kerül a *belső harmónia*, de míg a GAY mintában ezt az értéket az *igazi barátság* közvetlen közelében találjuk, addig a BPGAY-ben ugyanannyira elkülönül az *igazi barátságtól* és *szerelemtől*, mint a *családi biztonságtól*.

A MIND és a SÚLY mintákban az *igazi barátság* és az *igazi szerelem* értékek eltávolodnak egymástól, viszont a meleg mintákhoz képest jóval közelebbi kapcsolat fedezhető fel a *belső harmónia*, a *családi biztonság* és a *béke* értékek között. A SÚLY mintához képest azonban az ez utóbbi három értéket reprezentáló pontoknak az egymástól való távolsága közel kétszerese a BPGAY mintában.

A szemléletesség kedvéért az előbbi eljárást megismételtem úgy, hogy a sokdimenziós skálázáshoz használt adatmátrix oszlopvektorainak számát lecsökkentettem azáltal, hogy a négy mintában közel azonos fontosságúként megítélt Rokeach-értékeket – például az egységesen mindenhol nagy fontosságú *boldogság* és *anyagi jólét*, illetve a nagyon kevésbé fontosnak tűnő *üdvözülés* vagy *engedelmes* értékeket – kihagytam.

Így az adatfájl változói között csak annak a tíz Rokeach-értéknek a mediánját szerepeltettem – ezek voltak a *családi biztonság*, a *béke*, a *haza biztonsága*, a *belső harmónia*, az *igazi barátság*, az *igazi szerelem*, a *szépség világa*, az *érdekes, változatos* élet, az *előítéllettől mentes* és a *fegyelmezett* –, melyeknek a fontossági rangsorolása között a négy mintában – különösen a BPGAY és a SÚLY mintában – a korábbi vizsgálatok alapján a legnagyobb eltérések mutatkoztak.

Az így kapott eredményeket vizsgálva szintén feltűnőek egyrészt a BPGAY és GAY minták, másrészt a SÚLY és a MIND minták közötti hasonlóságok. A BPGAY és a GAY minta ALSCAL eljárással nyert „térképeinek” egymáshoz nagyon közelítő mintázatait tekintve az egyetlen jelentős különbség a *belső harmónia* és az *igazi szerelem* érték két minta közötti „helycseréjéből” adódik: a mindkét mintában szinte azonos helyet elfoglaló *igazi barátság* érték szomszédságában ugyanis a BPGAY-ben az *igazi szerelem*, míg a GAY-ben a *belső harmónia* található.

A SÚLY és a MIND minták nagymértékű hasonlóságát főként három érték – az *igazi szerelem*, a *fegyelmezett* és az *érdekes, változatos élet* – töri meg. A MIND mintában az *igazi szerelem* feltűnően eltávolodik a többi értéktől, míg a SÚLY mintában az *igazi szerelem* „helyén” a *fegyelmezett* értéket találjuk, amely felé közelít az *érdekes, változatos élet* is. A SÚLY mintában – a BPGAY-hez hasonlóan és a MIND-től eltérően – az *igazi szerelem* és az *igazi barátság* viszonylag közel kerülnek egymáshoz, viszont a BPGAY mintához képest ismét jóval közelebbi kapcsolat fedezhető fel a *belső harmónia*, a *családi biztonság* és a *béke* értékek között. A *belső harmónia* és a *családi biztonság* értéket reprezentáló pontok távolságát vizsgálva is azt találjuk, hogy míg a SÚLY és a MIND mintákban ez közel azonos – egy egységnyi –, addig a BPGAY mintában ez a távolság már megduplázódik, a GAY mintában pedig még ennél is jelentősebbé – két és fél egységnyivé – válik.

A Rokeach-értékeknek az egyes minták életkori és iskolai végzettségi csoportjai által meghatározott térben való ábrázolása tehát arról tanúskodik, hogy a meleg minták értékválasztási mintázata szorosabb kapcsolatban áll egymással, mint a SÚLY és a MIND mintáéval.

A következő lépésben a kiinduláshoz használt mátrixok transzponálásával olyan adatmátrixokat hoztam létre, melyekben a sorvektorokat a Rokeach-értékek mediánjai, az oszlopvektorokat pedig az egyes minták életkori és iskolai végzettségi csoportjai alkották – azaz az adatfájlok változói az életkori és végzettségi csoportok, esetei pedig a Rokeach-értékek mediánjai voltak. Ezután az ALSCAL eljárás – ezen belül is kétdimenziós skálázás – alkalmazásával lehetőség nyílt az egyes minták életkori és végzettségi csoportjainak ábrázolására a Rokeach-értékek terében.

Az egyes mintákra jellemző életkori és iskolai végzettségi csoportoknak a Rokeach-értékek terében való elhelyezésekor az egyes csoport-

tokat reprezentáló pontok távolságai jól mutatták a különböző csoportok közötti értékválasztásbeli különbségeket. A BPGAY mintában a 30 év alattiak és a középfokú végzettségűek, a 30–39 évesek és a felsőfokú végzettségűek, valamint a 40–49 évesek értékválasztása áll legközelebb egymáshoz. A szakmunkás végzettségűek és az 50–59 évesek némileg eltávolodnak ezektől a csoportoktól, míg a maximum nyolc általános iskolai végzettségűek és a – tőlük szintén távolra kerülő – 60 év felettiek találhatók a legmesszebb az egymáshoz leghasonlóbb értékválasztással jellemezhető belső körtől.

A GAY mintában a BPGAY-hez hasonlóan a legidősebbek és a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők kerülnek egymástól is és a többi csoporttól is a legtávolabbra, míg a fennmaradó hét csoportot reprezentáló pontok összesűrűsödnek – bár e sűrűbb góc széleire szintén az 50–59 évesek és a szakmunkások kerülnek.

A SÚLY mintában a 30–39 évesek és a középfokú végzettségűek, az 50–59 évesek és a felsőfokú végzettségűek, valamint a 30 év alattiak és a 40–49 évesek csoportjai sűrűsödnek össze és e csoportoktól majdnem egyenlően nagy távolságra – de egymástól is távol – találjuk a 60 év felettieket, a maximum nyolc általános iskolai és a szakmunkás végzettségűeket.

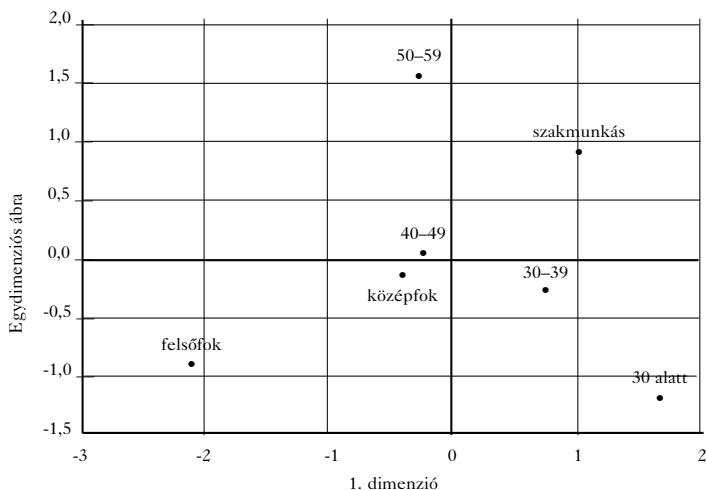
A négy közül a MIND minta mutatja a legheterogénebb képet: itt csak a 40–49 évesek és a középfokú végzettségűek közötti hasonlóságok az igazán szembetűnőek, míg a széleken a felsőfokú végzettségűeket és a – tőlük legtávolabbra kerülő – maximum 8 általános iskolai végzettségűeket találjuk, valamint a 30 év alattiakat és a – tőlük legmesszebb, de a maximum 8 általános iskolai végzettségűekhez legközelebb található – 60 év felettieket.

Ezek után a BPGAY, a GAY és a SÚLY mintában tapasztalt „sűrűsödések” közelebbi vizsgálata céljából úgy végeztem el a sokdimenziós skálázást, hogy a kiinduláshoz használt adatmátrixok készítésénél kihagytam a legidősebbek – 60 év felettiek – és a legalacsonyabb – maximum 8 általános iskolai – végzettséggel rendelkező csoportjait. Az így nyert eredmények azt mutatták, hogy a két meleg mintában továbbra is szembetűnő pontsűrűsödések maradtak: mindkét esetben a 50–59 évesek és a szakmunkás végzettségűek – tehát ismét a mintán belüli legidősebb és legalacsonyabb végzettséggel rendelkező csoportok – kerültek egymástól és a többiektől is a legtávolabbra. A BPGAY mintához ké-

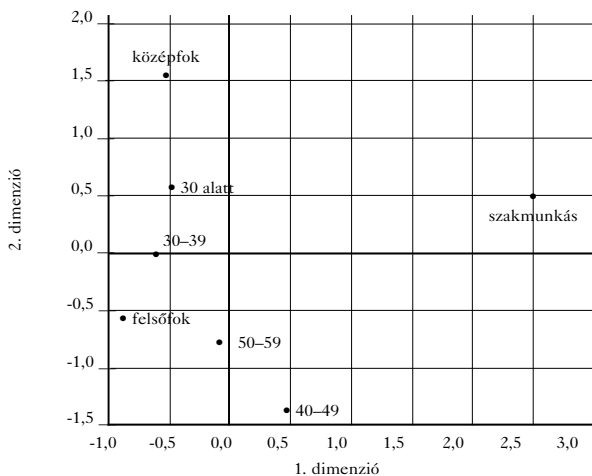
pest azonban a GAY mintában sokkal közelebb vannak egymáshoz az egymáshoz hasonló értékvalasztással jellemezhető – felsőfokú végzettségű, 40–49 éves, 30 év alatti, középfokú végzettségű, 30–39 éves – csoportok. A SÚLY mintában egyetlen csoportnak – a szakmunkás végzettségűeknek – a különállása tűnik fel, a korábban jellemző sűrűsödés azonban már nem figyelhető meg. A MIND minta a korábbi jellemzők megőrzésével továbbra is heterogén képet mutat.

Az életkori és iskolai végzettségi csoportoknak a Rokeach-értékek terében való megjelenítése alapján elmondható, hogy csak a MIND mintából nyert „térképeken” fedezhetők fel olyan szabályszerűségek, melyek alapján az egyik dimenzió értelmezése az életkorral, a másiké pedig az iskolai végzettséggel hozható összefüggésbe. A térpontok számának csökkentésével kapott eredményekből jól látszik, hogy a MIND minta esetében az életkor és az iskolai végzettség dimenzió kifeszíti a teret. (Lásd az 1. ábrát.)

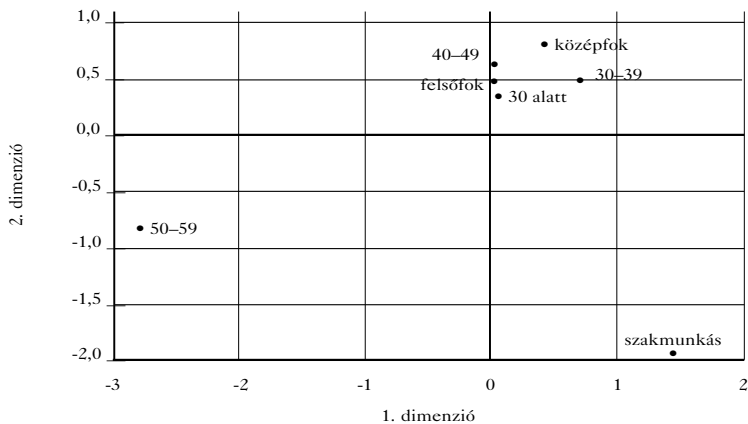
A SÚLY minta térképén viszont már a két dimenzió redukálódása figyelhető meg. (Lásd a 2. ábrát.) Itt a kétdimenziós tér egydimenzióssá képeződik le, ahol egyetlen pont – a szakmunkások csoportjáé – teljesen elkülönül. A

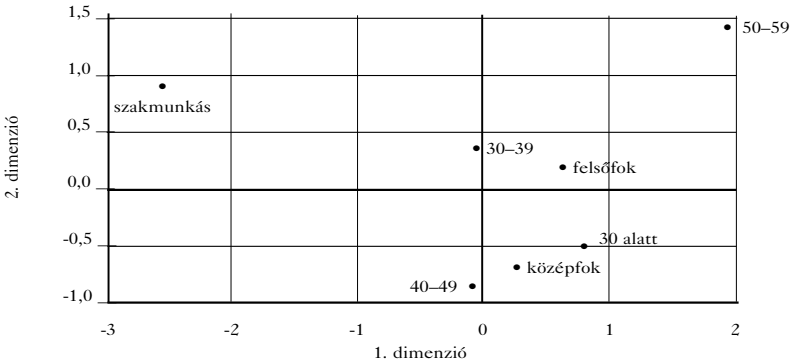
1. ábra. A MIND minta életkori és iskolai végzettségi csoportjainak ábrázolása a Rokeach-értékek terében (a 60 év feletti és a maximum 8 általános iskolai végzettségűek csoportjai nélkül); S=0,10 (azaz az illeszkedés kiváló)

2. ábra. A SÚLY minta életkori és iskolai végzettségi csoportjainak ábrázolására a Rokeach-értékek terében (a 60 év feletti és a maximum 8 általános iskolai végzettségűek csoportjai nélkül); $S=0,077$ (azaz az illeszkedés jósága jó)

3. ábra. A GAY minta életkori és iskolai végzettségi csoportjainak ábrázolására a Rokeach-értékek terében (a 60 év feletti és a maximum 8 általános iskolai végzettségűek csoportjai nélkül); $S=0,062$ (azaz az illeszkedés jósága jó)

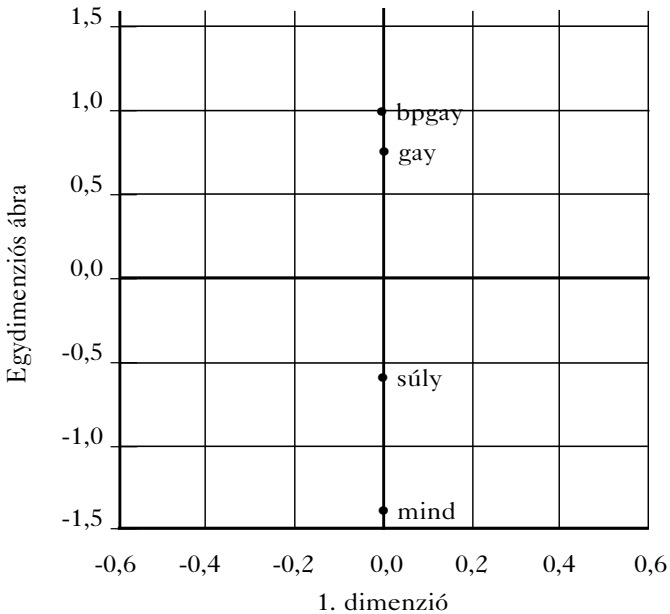

4. ábra. A BPGAY minta életkori és iskolai végzettségi csoportjainak ábrázolására a Rokeach-értékek terében (a 60 év feletti és a maximum 8 általános iskolai végzettségűek csoportjai nélkül); $S=0,035$ (azaz az illeszkedés jósága kiváló)

3. és 4. ábrán bemutatott meleg minták térképein már egyáltalán nem fedezhetők fel térkifeszítő dimenziók: – a szakmunkások és az 50–59 évesek csoportját megjelenítő – két pont kivételével a többi pont összesűrűsödik. Itt tehát a korábbi dimenziók folyamatosságát felváltja egy diszkrét pontthalmaz. E sűrűsödések, melyek – szemben a SÚLY mintával – a 60 év feletti és maximum 8 általános iskolai végzettségű csoportok kihagyása után is jellemzőek maradtak, viszont arra utalnak, hogy értékpreferenciák tekintetében nagyfokú hasonlóság tapasztalható az 50 évesnél fiatalabb legalább középfokú végzettséggel rendelkező magyar meleg férfiak körében. A négy sokaság értékpreferencia-mintázatának értelmezésében segítséget nyújt, ha feltételezzük egy homoszexualitással kapcsolatos látens változó meglétét: a meleg és nem meleg minták között megfigyelhető eltérések, illetve a két meleg minta közötti hasonlóságok mindenesetre erre mutatnak.

A négy minta értékpreferencia-mintázatainak közelebbi vizsgálata érdekében végül egy olyan adatmátrixsal dolgoztam, melynek oszlopvektorait a négy minta mediánértékei, sorvektorait pedig a Rokeach-értékek alkották – azaz az adatfájl változói a négy minta mediánértékei, míg esetei a Rokeach-értékek voltak. Így az ALSICAL eljárás eredményként lehetővé vált a négy sokaság – a MIND, a SÚLY, a GAY és a BPGAY minták – mediánértékeinek ábrázolása a Rokeach-értékek terében. Ez esetben a változók kis száma miatt egydimenziós skálázást alkalmaztam.

Az így nyert eredmények jól szemléltették a négy adatbázisra jellemző értékpreferenciabeli hasonlóságokat és különbségeket. Az 5. ábra jól mutatja, hogy a SÚLY és a GAY mintát reprezentáló pontok távolsága kétszerese a SÚLY és a MIND mintákat reprezentáló pontok távolságának. Tehát láthatjuk egyrészt, hogy a két meleg – a BPGAY és a GAY – mintát reprezentáló pontok között milyen kicsi a távolság, azaz mennyire hasonló a két mintára jellemző értékválasztás mintázata; másrészt pedig, hogy mennyire eltávolodnak a SÚLY mintát, illetve – még inkább – a MIND mintát reprezentáló pontoktól.

5. ábra. A négy sokaság (mediánértékei) a Rokeach-értékek terében

5.4. A homoszexualitás mint identitásképző tényező az értékválasztások tükrében – Összegzés

Ebben a fejezetben arra vállalkoztam, hogy különböző mintákban szereplő értékpreferenciák összehasonlításával próbáljam értelmezni a homoszexualitás identitásképző szerepét. Az empirikus elemzés megkezdéséhez át kellett hidálnom az abból adódó problémát, hogy az általam – 221 magyar meleg férfi válasza alapján – készített adatbázis nyilvánvalóan nem reprezentálja és nem reprezentálhatja a magyarországi meleg férfiak összességét, mivel sehol nincs – és nem is lehet – rögzítve a homoszexuálisok lakossági arányszáma. Ezért azt a – fejezet elején részletesen ismertetett – módszert választottam, melynek eredményeként végül négy adatbázis állt a rendelkezésemre: az eredeti meleg – GAY –, a teljes magyar népességet reprezentáló MIND, a – GAY-ből leválogatással képzett – budapesti melegeket tartalmazó BPGAY, valamint a – MIND-ből leválogatással és súlyozással létrehozott – SÚLY minta, mely nem, életkor, iskolai végzettség és lakóhely szerint az eredeti meleg mintával azonos megoszlásokkal jellemezhető.

Az e négy mintán végzett – korábban ismertetett – vizsgálatok alapján kiinduló *hipotézisem megerősítést nyert. Eszerint összefüggés található az önmagukat melegként azonosító magyar férfiak értékpreferenciái és identitásképző tényezőként vizsgált homoszexualitásuk között: azaz értékpreferenciáikat a magyar népesség értékpreferenciáival összehasonlítva jelentős eltéréseket tapasztalhattunk.*

Az értékpreferencia vizsgálatokban használt Rokeach-teszt ugyan nem tartalmaz a homoszexualitással közvetlenül összefüggésbe hozható értékeket, de a fent ismertetett vizsgálatokból az derült ki, hogy az önmagukat melegként azonosító férfiak – GAY – mintájából nyert budapesti meleg – BPGAY – minta és a magyar népességet reprezentáló – MIND – mintából a budapestiek leválogatással és kétdimenziós súlyozással nyert SÚLY minta értékválasztási mintázatában jelentős eltérések tapasztalhatók.

Mivel a BPGAY és a SÚLY mintákban a nem, az életkor, a lakóhely és az iskolai végzettség szerinti csoportok megoszlása szinte teljesen azonos, az értékpreferenciabeli különbségek értelmezésében mindenképpen nagy szerep tulajdonítható a két minta között mutatkozó egyetlen jól azonosítható megkülönböztető jellemzőnek, az – azonos neműek irányában megnyilvánuló nyíltan vállalt, il-

letve az egyéni életvezetés szempontjából meghatározónak érzett vonzalomként megfogalmazott – homoszexualitásnak.

A BPGAY mintára jellemző értékválasztások – Ronald Inglehart értelmezését követve – az élet minőségére koncentráló *posztmaterialista* jellegű beállítódást mutatnak: a SÚLY mintával összevetve a *belső harmónia*, az *érdekes, változatos élet*, a *szépség világa* és az *előítéllettől mentes* értékek jóval fontosabbaknak, míg a *béke*, a *haza biztonsága*, a *fegyelmezett* értékek sokkal kevésbé fontosnak tűnnek fel. Az érzelmi élettel kapcsolatos értékek tekintetében is nagyok a különbségek: a SÚLY mintában nagyon preferált *családi biztonság* helyén például a BPGAY-ben az *igazi barátságot* találjuk. A meleg mintában jóval előkelőbb besorolást kap az *igazi barátság* – és az ettől nem sokkal lemaradó *igazi szerelem* érték is – mint a *családi biztonság*, míg a SÚLY mintában éppen fordított a sorrend: a *családi biztonság* kerül leginkább előtérbe az *igazi barátság* rovására.

A mediánértékek korrelációs vizsgálatából kiderült, hogy az életkori és az iskolai végzettségi csoportokat tekintve az egyes mintákon belüli értékválasztási mintázatok között – a minták sajátosságaiból adódó kisebb eltérések ellenére – jelentős a hasonlóság. Az átlagértékek szóródásának vizsgálata alapján elmondható, hogy a BPGAY minta a SÚLY mintához viszonyítva – illetve a két meleg minta a két nem meleg mintához képest – *homogénebbnek* tekinthető.

A sokdimenziós skálázás eredményei egyrészt arra engedtek következtetni, hogy értékpreferenciák tekintetében *nagyfokú hasonlóság tapasztalható az 50 évesnél fiatalabb legalább középfokú végzettséggel rendelkező magyar meleg férfiak körében*; másrészt pedig például arra, hogy a *belső harmónia* és a *családi biztonság* értékek összeegyeztetése az általános népességhez képest a meleg válaszadóknak jóval nehezebbnek tűnik.

Végül az ALSCAL eljárással nyert „térképek” – különösen a négy minta egydimenziós térbe vetített együttes ábrázolása – megerősítették és jól szemléltették, hogy a BPGAY minta az értékválasztási jellemzők alapján a GAY mintával mutatja a legszorosabb kapcsolatokat, míg nagyon szembeeső különbségek – és távolságok – fedezhetőek fel a BPGAY és a vele alapmegoszlásai tekintetében azonos SÚLY minta között.

A korábban ismertetett vizsgálatok alapján tehát *a meleg és a nem meleg minták között megfigyelhető eltérések, illetve a két meleg minta közötti hasonlóságok egy homoszexualitással kapcsolatos látens változó meglétére engednek következtetni.*

Az egymástól igazán csak a lakóhely típusa szerinti megoszlásokban különböző GAY és BPGAY minták közötti jelentős értékpreferenciabeli hasonlóságból az is következik, hogy e minták tekintetében *a lakó-környezetnél fontosabb értékbefolyásoló tényezőnek mutatkozott a homoszexualitáshoz való viszony*. Természetesen e két mintát összevetve is találunk különbségeket: mint már korábban említettem, az *érdekes, változatos élet* a budapestiek számára fontosabb értékként jelenik meg, míg az *előítélettől való mentesség* érték a – szigorúbb társadalmi kontrollnak kitett – kisebb településeken élőket is reprezentáló GAY mintában valamivel nagyobb hangsúlyt kap.

Mindezek alapján úgy vélem, hogy *a BPGAY és a SÚLY minták közötti feltűnő értékválasztásbeli eltérések magyarázatába mindenképpen be kell vonni az általam identitásképző tényezőként vizsgált homoszexualitást*. Ezen a ponton a homoszexualitás – vagy melegség – tartalmi jellemzőinek meghatározása nem is lényeges, hiszen csak azt tudjuk, hogy az eredeti meleg mintát önmagukat melegnek valló férfiak alkották; arról azonban – a dolgozat e fejezetében feltárt összefüggések alapján – nem rendelkezh(et)ünk pontosabb információkkal, hogy az egyes válaszadók számára saját melegségük – vagy a homoszexualitás társadalmi kategóriájához való viszonyuk – hogyan, milyen értelmezési keretben jelenik meg.

Tehát mindössze annyi állítható szinte teljes bizonyossággal, hogy *a megkérdezett magyar meleg férfiak olyan sajátos értékválasztásbeli jellemzőkkel bírnak, melyek a homoszexuális – meleg – identitás(ok) vagy identitászelet(ek) meglétének indikátoraiként értelmezhetők*.

E jellemzők közé sorolható például a – sokszor hiányként vagy az átlagosnál nehezebben megvalósítható célként megjelenő – *családi biztonság* alternatíváiként értelmezhető kötődésekre – például az *igazi barátságra* – koncentrálni beállítódás; a *családi biztonságtól* elkülönülő *belső harmónia* megteremtésének kiemelt szerepe; a meleg mintákban megnyilvánuló – Inglehart értelmezésében „posztmaterialistább”-nak tekinthető – olyan értékorientáció, ahol a „minőségi életre” való törekvés (*quality of life concerns*) nyilván elképzelhetetlen a melegség bizonyos fokú – egyéni és társadalmi – elfogadottsága nélkül; és ezzel összhangban az előítéletektől való mentesség fontosságának hangsúlyozása, ami az előítéletektől szenvedők – köztük a magyar meleg férfiak – számára különös jelentőségű érték.

6. A homoszexualitás szociális reprezentációja magyar meleg férfiakkal készített interjúk tükrében

Ebben a fejezetben arra vállalkozom, hogy interjúelemzések segítségével bemutassak olyan tényezőket – szándékom szerint a legfontosabbakat –, melyek hozzájárulhatnak a homoszexualitás identitáskonstruáló erejének fennmaradásához, fenntartásához a mai Magyarországon. Vizsgálatom fókusza a homoszexualitás szociális reprezentációja a mai magyar társadalomban, pontosabban ennek visszatükröződése az interjúalanyok elbeszéléseiben. Eddigi kutatásaim és a nemzetközi szakirodalom⁶⁴ alapján ugyanis feltételezem, hogy ez a homoszexuális identitás egyik legfontosabb „alapanyaga”. Következésképpen a fejezet tágabb elméleti kerete a szociálisidentitás- és a szociálisreprezentáció-elméletek egyes következtetéseiből épül fel.

A szociálisreprezentáció-elmélet megalkotója, Serge Moscovici francia szociálpszichológus eredeti értelmezésében a szociális reprezentációk „a mindennapi életből eredő koncepcióknak és magyarázatoknak az egyének közötti kommunikációban kialakuló halmazai. A mai társadalomban egyenértékűek a hagyományos társadalmak mítoszaival vagy hiedelemrendszereivel; akár a common sense [köznap *gondolkodás* – TJ] modern változatainak is tekinthetők.” (Moscovicit idézi László, 1999:12–13). Moscovici elsőként a pszichoanalízis szociális reprezentációjának kialakulását vizsgálta, azaz azt a folyamatot, ahogy a tudományos ismeretek – naivan leegyszerűsített formában – átszűrődnek az „átlagemberek” hétköznapijaiba (vö.: Moscovici, 1976).

A szociális reprezentáció legfontosabb funkciója – ahogy László János hangsúlyozza – a társadalmi valóságnak a kommunikációban és a társadalmi interakciós folyamatokban lezajló konstrukciója, mivel a „kultúrák, csoportok és egyének számára a társadalmi valóságot a szociális reprezentációk képviselik” (László, 1999:15). Az identitás és az

64 Lásd például Plummer szimbolikus interakcionista érveit a „szexuális stigmáról” vagy McIntosh funkcionista megközelítését a „homoszexuális szerepről”. (E szerzőkkel bővebben az 1. fejezetben foglalkoztam.)

identitás megalkotásához „anyagot és textúrát szolgáltató” társadalmi valóság konstrukciójának szoros összefüggéseit, illetve a reprezentációs és az identifikációs folyamatok kölcsönhatását a csoportközi magatartásformák kontextusában Jovchelovitch (1996) így fogalmazza meg:

A szociális reprezentációk létrehozása magába foglal egy identitásállítást és egy valóságértelmezést. Más szavakkal, amikor a társadalmi szubjektumok megalkotják és megszervezik reprezentációs mezőiket, ezt azért teszik, hogy a valóságnak értelmet adjanak, elsajátítsák és értelmezzék azt. Amikor így járnak el, egyszersmind állításokat fogalmaznak meg arról, hogy kicsodák ők maguk, hogyan értik meg saját magukat és másokat, a szociális térben hová helyezik magukat és társaikat, illetve milyen kognitív és affektív erőforrások állnak az adott történelmi időben a rendelkezésükre. A szociális reprezentációk tehát arról is vallanak, hogy ki az, aki a reprezentációs műveleteket végzi. [...] Nincs identitás reprezentációs folyamatok nélkül, mint ahogy nincs reprezentáció anélkül, hogy én és nem-én között valamilyen identifikációs határ ne állna fenn. (Jovchelovitchot idézi László, 1999:102)

Mint Jovchelovitch magyarázata is mutatja az egyén csoportazonosulásából kiinduló szociálisidentitás-elméletekbe jól integrálható a szociális reprezentáció elmélete. Erre szolgálhat példaként Breakwell identitásfolyamat-elméletének az alkalmazása az „identitás-fenyegetések” feldolgozására.⁶⁵ Breakwell itt azt hangsúlyozza, hogy éppen az – identitás(alkotó) folyamatok hatékony működését akadályozó – identitás-fenyegetések formáinak és az ezekkel kapcsolatos különféle feldolgozási stratégiák (*coping strategies*) életképességének felmérése és megértése érdekében szükséges a szociális reprezentációk, a társadalmi „hiedelmek” és attribúciók vizsgálata. (Breakwell, 1986:45).

Mindezek alapján interjúelemzéseimben a homoszexuális identitást egyfajta „fenyegetett identitásként” közelítem meg, melynek kialakulásához nagymértékben hozzájárul a homoszexualitás szociális reprezentációja.

6.1. A minta

A rendelkezésemre álló minta elemszáma 49. Azaz: 49 személy válaszait tudtam összehasonlítani egy-egy kérdéskörben. Közülük harmincegyel

65 Ezzel bővebben foglalkoztam a 2. fejezetben.

félig strukturált mélyinterjúkat készítettem, tizennyolcan pedig írásban küldte el a mélyinterjúknál használt kérdésekre adott válaszait.⁶⁶ A válaszadók átlagéletkora 33 év: a legfiatalabb 19 éves, a legidősebb 69. A minta korcsoportok szerinti megoszlása a következő:

19 éves	2
20–29 éves	20
30–39 éves	16
40–49 éves	7
50–59 éves	2
60 év feletti	2

A minta legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása a következő:

Felsőfokú	23
Középfokú	23*
Alapfokú	3**

* Közülük öten felsőfokú tanulmányaikat végzik.

** Közülük egy érettségire készül.

A lakhely szerinti megoszlás pontosan nem adható meg, mert ez az adat nem minden esetben állt rendelkezésre. Annyi azonban biztosan állítható, hogy a válaszadók túlnyomó többsége Budapesten él. A lakhely tekintetében a 31 mélyinterjú-alanyról pontosan tudható, hogy közülük 29 budapesti lakos, ketten pedig életvitelszerűen külföldön –

66 A mélyinterjúkat az 1999. év második felétől 2002. januárig készítettem. Interjúalanyaim nagyobbik része a *Mások* című meleg magazinban közzétett felhívásomra jelentkezett, majd rajtuk keresztül hólabda módszerrel további résztvevőkhöz is eljutottam. 2002. januárban a Medical College of Wisconsin magyarországi AIDS-prevenációs programjához kapcsolódó kutatás keretében lehetőségem nyílt tíz olyan fiatal magyar férfival interjút készíteni, akik melegen vallották magukat. Az interjúk átlagos időtartama két óra volt. Két eset kivételével az interjúalanyok beleegyeztek a beszélgetés magnóval való rögzítésére. Az interjúk szövegének leírása után arra törekedtem, hogy a szöveg visszajusson interjúalanyaimhoz, akik így ellenőrizhették, hogy nem szerepel-e a szövegben számukra – bármilyen okból – nemkívánatos rész. A tizennyolc írásos válasz az interneten közzétett kérdéseimre érkezett, melyek megegyeztek a mélyinterjúknál használt kérdéssor elemeivel. Válaszadóim anonimitásának megőrzése érdekében a dolgozatban minden személy kizárólag az általa választott kitalált néven szerepel. Ezúton is szeretném megköszönni az összes válaszadónak és a *Mások* szerkesztőinek a segítő közreműködést.

Nyugat-Európában – laknak. A 29 budapesti közül heten kisebb magyar településekről, négyen pedig szomszédos országok magyarlakta területeiről kerültek a fővárosba.

A mintában szereplő férfiak közül 43 nőtlen, egy nő és öt elvált. Az öt elvált között található az a négy, akiknek – egy vagy kettő – gyermekük is van. Az elvált válaszadók között találjuk a minta négy „legidősebbjét”: ők 50, 57, 64 és 69 évesek, akikre valószínűleg kötelező elvárásként nehezedett a házasságkötés. Az ötödik elvált – egy 33 éves férfi – képviseli a mintában az egyetlen „nem határozottan melegidentitású” válaszadót, aki nem is nevezi magát melegnek, mert férfiak iránti vonzalma kizárólag szexuális jellegű, míg érzelmileg, tartós kapcsolatok kialakítása tekintetében jobban kötődik a nőkhöz. Valószínűsíthető, hogy e jellemzőjének tudható be házasságkötése, gyerekvállalása – ugyanakkor házasságának felbomlása is. Az egyetlen nő válaszadó nem a feleségével, hanem férfitársával él. A mintában egyetlen olyan férfi került, aki ugyan melegként határozza meg magát, de egy nővel él együtt, akivel szexuális kapcsolatot is fenntart. A 49 válaszadó közül 19-nek van tartós párkapcsolata férfival.

A fejezet további részeiben ennek a kis elemszámú, nem reprezentatív mintának az elemzésével foglalkozom. A kvalitatív elemzési módszerek szabályszerűségeinek megfelelően tehát arra törekszem, hogy az általam összegyűjtött elbeszélésekből, illetve leírásokból olyan „tipikus eseteket” vagy általánosabb érvényű viselkedési mintázatokat rekonstruálhassak, melyek összevethetők a nemzetközi kutatási tapasztalatokkal valamint saját korábbi vizsgálódásaimmal. Az így nyert eredmények pedig, reményeim szerint, egy lehetséges értelmezési keretként szolgálhatnak a homoszexualitás társadalmi kategóriájának átfogó társadalomtudományi és társadalmi értelmezéséhez Magyarországon is.

Elemzésemet segíti Kassai Melinda 1983-as „Egy szubkultúra vizsgálata” című úttörő munkája, mely alapján felvázolható a magyar társadalom közel két évtizeddel ezelőtti homoszexualitás-képe (vö.: Kassai, 1983). Így bizonyos pontokon lehetőség nyílik a rendszerváltást megelőző és követő magyar helyzet különbségeinek felvillantására is.

6.2. Pillanatkép az 1980-as évek magyar homoszexuális szubkultúrájáról

A magyar homoszexuálisok helyzetével foglalkozó 20. századi tanulmányok gyakoriságára jellemző, hogy az 1930-as évek vége és a rendszerváltás közötti időszakból szinte semmilyen társadalomtudományos nyoma nem maradt ennek a társadalmi jelenségnek. Ezért is hatott üdítően, amikor az 1990-es évek elején Tóth László szociológus ismét felfedezte ezt a „földalatti” témát a magyar társadalomtudományos érdeklődés számára (vö.: Tóth, 1991a, 1991b, 1994).

Kassai Melinda 1983-as hiánypótló – kvalitatív – vizsgálata⁶⁷ tehát abban az „államszocialista úrben” született, melyeket a szerző a homoszexualitással kapcsolatos álinformációkból, a nem tudásból és a másságtól való idegenkedésből származó előítéletességgel jellemzett. A dolgozat kulcsszavainak számomra a következők tűntek: fel nem vállalás, titkos én, látszatnormalitás, kényszerpálya, öngyűlölet, menekülés.

Kassai interjúalanyainak válaszaiból a homoszexuális identitás felépülésének olyan modellje bontakozott ki, melynek alapelemei a homoszexualitásról szerzett tudás, az ezzel kapcsolatos személyes érzések és végül a homoszexuális – testi – kapcsolat létesítése. A válaszadók jellemzően 14 éves koruk körül hallottak először a homoszexualitásról, már 15 éves koruk előtt felmerült bennük saját homoszexualitásuk gondolata. Ez a gondolat 16 éves koruk körül ért bennük bizonyossággá, majd átlagosan 18 éves koruk táján létesítették első homoszexuális kapcsolatukat (Kassai, 1983:34–35). Az adatok alapján jelentős eltérés mutatkozott a 30 év alattiak és az ennél idősebbek beszámolóiban: a fiatalabbaknál ugyanis jellemzően egy-két évvel korábban jutottak el saját homoszexualitásuk felismeréséhez és „realizálásához”, mint az idősebbek. (Itt érdemes megemlíteni, hogy az 5. fejezetben ismertetett vizs-

67 A kvalitatív vizsgálat 49 mélyinterjú elemzésére vállalkozott. Az interjúalanyok személyes ismeretség alapján, illetve hólabda módszerrel kerültek a mintába. A minta (N=49) legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása a következő volt: alapfokú 6 fő (12,25%), középfokú 26 fő (53,06%), felsőfokú 17 fő (34,69%). Átlagéletkoruk: 30,3 év. Születési hely szerint: 65% Budapesten, 35% Budapesten kívül született. Lakhely szerint: 89% budapesti, 11% nem budapesti. A vizsgált személyek közül 30-ról derült ki, hogy nőtlen, 8-ról, hogy elvált és 5-ről, hogy nős.

gálatok eredményei arra utaltak, hogy értékpreferenciák tekintetében nagyfokú hasonlóság tapasztalható az általam vizsgált 50 évesnél fiatalabb, legalább középfokú végzettséggel rendelkező magyar meleg férfiak körében. Ez az egybeesés talán megengedi azt a következtetést, hogy az 1960-as és '70-es években kamaszodó, ifjú felnőtté váló magyar férfi-generáció számára a homoszexuális élet megélése már járhatóbb útnak mutatkozott, mint idősebb „sorstársaiknak”.⁶⁸⁾

Az 1980-as évek elején tapasztalható homoszexualitással kapcsolatos kognitív izoláció jeleként értelmezhető, hogy Kassai válaszdói esetében a szülőknél több mint a fele nem tudott fiúk homoszexualitásáról. Az apák majdnem 70 százalékának és az anyák több mint felének nem vallották be homoszexualitásukat gyermekeik – jellemzően attól való félelmükben, hogy a szülők nem tudtak volna ezzel az információval mit kezdeni, illetve nem tudták volna a helyzetet elfogadni. Így a saját homoszexualitás tudatosításának közönsége többségében más homoszexuálisokból állt. A kognitív izoláció hatására a homoszexuálisok egy része a társadalmi érintkezések ritkulásával járó befeléfordulást vagy homoszexualitásuk eltitkolását választotta „túlélési” stratégiaként. A társadalmi láthatóság korlátozottsága – és „a meleg helyek” hiánya –miatt a homoszexuálisok jelentős része „hasonszőrűekkel” egyes fürdőkhöz, az utcán, eszpresszókhoz, házibulikon vagy nyilvános vécékben köthetett ismeretséget. Az ismeretségek kötésének fő motívációja Kassai megfigyelései alapján a szexpartnerkeresés volt, mely a beszámolóik szerint gyakran azért maradt meg az alkalmi szexuális kapcsolatok szintjén, mert a hosszabb távú, „láthatóbb”, „normális” kapcsolatok egyszerűen kivitelezhetetlenek – sőt esetenként elgondolhatatlannak – tűntek a többség számára az adott társadalmi környezetben (vö.: 1983:58–65).

A magyar társadalom homoszexualitás iránti elfogadás-készségét a válaszdók négyötöde negatívan ítélte meg. Közülük többen jelezték, hogy a „tisztességesen élő” – preferenciáikat titkoló – homoszexuálisoknak nagyobb az esélyük az elfogadottságra, ám a látszatnormalitás élethossziglani előadása sokaknak túl nagy árat jelentett a beilleszkedés lehetőségéért (vö.: 66). A homoszexuálisokat sújtó hátrányos megkülönböztetés több dimenziója is hangsúlyozódott az interjúkban. Ezek közül

68 Erről bővebben lásd az 5. fejezet 5.3. részét.

a három legfontosabbnak a következők mutatkoztak: a közvélemény el-
lenszenve, megvetése; a munkahelyi érvényesülési problémák – „bizal-
mi” vagy például pedagógusi álláshoz család kell! –; a lakáshoz jutás
képtelensége egy egyedülálló férfi számára. Ezeken kívül jellemző volt
még az együttélés jogi rendezetlenségének, a kulturális szórakozási le-
hetőségek említése és az a megfigyelés, hogy bizonyos bűncselekmé-
nyeknél eleve potenciális gyanúsítottak számítottak a homoszexuáli-
sok (vö.: 67.). (Itt érdemes megemlíteni, hogy a „bizalmi állások” és a
homoszexualitás összeférhetetlenségének lehetőségére utalhat, hogy a
fontos, bizalmas állami állásra pályázóknak – nemzetbiztonsági okokra
való hivatkozással – 1998 óta ki kell tölteniük a „C ívet”, mely külön rá-
kérdez a jelölt esetleges homoszexuális viszonyaira is.)

A megkérdezettek által igen alacsony szintűnek érzékelt társadalmi
elfogadottság következményeként a válaszadók több mint 60 százaléká-
nak megfordult a kivándorlás gondolata és több mint 90 száza-
lékuk ismert is olyan kivándoroltakat, akik nagyrészt homoszexualitá-
suk miatt hagyták el az országot. Általános vélekedésük volt ugyanis,
hogy külföldön – Nyugat-Európában, az USA-ban, sőt egyesek szerint
még az NDK-ban is – jobb a homoszexuálisok helyzete, mivel a ho-
moszexualitást ott jobban elfogadják és az érintetteknek nem kell a
„kettős élet kalodájában” élniük (76.). Többen viszont azt is jelezték,
hogy például a Szovjetunióban vagy Romániában a magyarországinál is
rosszabb a helyzet.

A kivándorlás mellett két fő „menekülési útvonal” körvonalazódott
Kassai interjúból: a névházasság és az öngyilkosság (vö.: 78–81). A vá-
laszadók 85 százaléka ismert névházasságban élő homoszexuálisokat és
40 százalékuk maga is fontolgatta már ezt a megoldást, melynek – el-
mondásuk szerint – egyetlen motivációja a megfelelési kényszer lett
volna. Az öngyilkosság gondolata a megkérdezettek 60 százalékában
már felmerült és közel ugyanennyien tudtak olyan homoszexuálisról,
aki öngyilkos lett. A személyes öngyilkossági motivációk között az ese-
tek majdnem mindegyikében fontos szerepet kapott a homoszexualitás.

6.3. Terminológia

A homoszexualitás szociális reprezentációjával közvetlenül is összefüggésbe hozható kérdések bevezetéseként a homoszexualitással kapcsolatos terminológia vizsgálatával kezdtem saját interjúim elemzését. Az interjúalanyaimnak feltett első kérdésem így hangzott: „Használod magadra a meleg/homoszexuális kifejezést?”. A válaszokból következtetni lehetett arra, hogy a válaszadónak mennyire volt határozott a homoszexualitáshoz való viszonya: mennyire azonosította magát homoszexuális-ként, melegként, „buziként” vagy másként. Két válaszadónál például konkrétan megjelent az önazonosságához szorosan kapcsolódó önmegnevezés igénye: „valahogy identifikálnia kell magát az embernek, meghatározni a társadalomban, de ez nem egy olyan, hogy elválasztom magam a társadalomtól, hanem valahol a helyem megtalálom és nevén nevezem a dolgot” (Bálint – 22), „ez az identitásom része, enélkül nem is tudom elképzelni magam.” (Kálmán – 69).

Ugyanakkor az is kiderült, hogy a különböző kifejezések milyen sajátos jelentéstartalommal bírtak az érintettek számára: a homoszexuális és a meleg szavak közötti különbségtétel – ami a kívülállók számára gyakran érzékelhetetlen vagy csak stílusbeli eltérésként értékelhető – esetenként azt sejtette, hogy jelentésük annyira elkülönült, hogy már alig használhatók egymás szinonimáiként. E szavak jelentésselkülönülése kapcsán szeretnék utalni egy angolszász példára: egy kanadai kutatásban 102 férfival szexuális kapcsolatot fenntartó férfi nyelvi önmeghatározási készletét négy fő kategóriára lebontva – nem meleg (*non gay*), biszexuális, meleg (*gay*), queer – vizsgálták. A kutatás eredményei azt mutatták, hogy nem annyira a szexuális gyakorlat, hanem sokkal inkább egy érzelmi alapú párkapcsolat iránti nyitottság az, amit az „etnometodológusok a meleg (*gay*) szó ‘indexikalitásaként’ (*indexicality*) értelmeznének” (Adam, 2000:329). Azaz: bár a meleg szó pontos, kimerítő jelentése nem adható meg, jellemző szövegkörnyezeteit vizsgálva arra lehet következtetni, hogy a meleg szó használata a szexuális gyakorlaton túl egyfajta érzelmi azonosulásra és párkapcsolat igényére is utal az azonos neműek közötti vonzalmak tekintetében. Erre az értelmezésre utalnak a következő példák:

A meleg kifejezés egy életformát jelent számomra. A beállítottság itt is homoszexuális, de az identitás egyértelmű. A meleg illető úgy éli az életét, hogy határozott elképzelései vannak egy párkapcsolattal kapcsolatban. (Martin – 36)

Gyors szómagyarázat. Homoszexualitás: valakit a libidója saját neme felé hajt. Melegség: a homoszexuális libidójú személy tudatában van vonzalmának, valamilyen szinten feldolgozta (saját akcidentális tulajdonságának tartja, egyéni identításelemmé fejleszti, csoportidentitás-elemmé fejleszti). (Jeandarc – 31)

Válaszadóim majdnem mindegyike önmagát melegként határozta meg és kifejezte a homoszexuális szó iránt táplált ellenérzéseit. A mintában szereplők közül egyetlen – nő, de férfitársvalóval élő – személy akadt, aki kategorikus nemmel felelt erre a kérdésre. Ketten számoltak be arról, hogy inkább kikerülik a kérdést vagy körülírják a választ: „mondjuk így, hogy a fiúkat szeretem” (Gabi – 24), „inkább azt mondom, hogy barátom van” (Gábor – 31). Ketten pedig – különös tekintettel a nővé való „átváltáshoz” fűződő tapasztalataikra – inkább „női mivoltukat” hangsúlyozták: „lehet, hogy másnak tartom magam, de nem biztos, hogy homoszexuálisnak. [...] Belülről inkább nőnek érzem magam.” (Szabi – 28), „főleg azt mondom, hogy én egy heteró nő vagyok” (Valentin – 35).

A „buzi” szót tizenöten használták egyfajta kiegészítő önmeghatározásként – a meleg mellett – leginkább vicces formában. A társadalmi elutasítást magába sűrítő trágár kifejezés ilyen típusú „felkarolása” által ugyanis az elutasítás nem érhetette el a célját: bántóbból nevetségessé vált.

A meleg kifejezés preferáltsága összefüggésbe hozható tartalmi lezáratlanságával, a homoszexuális képest szélesebbnek érzett jelentésbeli spektrumával. Így egyes esetekben a meleg szó használata érintkezési pontot kínálhatott a biszexualitás, illetve az addig „beazonosítatlan általános másság” értelmezésében:

én inkább biszexuális vagyok, mint egyértelműen meleg, viszont úgy alakult az életem, hogy átfordultam erőteljesen meleg érdekltségbe vagy irányultságba (Endre – 50)

egyébként inkább a biszexuális, ami rám inkább a jellemző. [...] mert a meleg körben ez úgy szokott lenni, hogy ha valakinek fiúbarátja van, akkor inkább melegnek mondja magát, mert akkor a saját barátjára nézve az degradáló, ha azt mondja, hogy biszex és akkor az csak olyan jelenlegi, mostani, esetleg átmenő barát (Julio – 23)

millió olyan aspektusa van az életnek, amivel ez [férfival való együtt-lét – TJ] nem fér össze, nekem szükségem van arra, hogy nőként legyek, ugyanakkor ezt akkor egyáltalán nem bántam mert egyfajta megnyugvást adott, szóval keretet adott, ugyanis végre volt egy címke, amit a mássá-gomra akaszthattam, más vagyok, hát persze: meleg, [...] ez megnyugtató volt egyszerűen, mert ez egy olyan dolog volt, amivel végre egy kicsit nem kellett foglalkozni (Rudolf – 33)

Mint említettem, a mintában a legtöbben melegként határozták meg magukat. Az általánosan „jobban hangzó” (András – 38) meleg szó nemcsak a „legszelídebbnek” és „legszalónképesebbnek” (Viktor2 – 41) tűnt a rendelkezésre álló választékból, de utalhatott a homoszexualitás mint életforma választására – „Én melegnek vallom magam. Az életfor-mám is ezt tükrözi.” (Martin – 36), „a meleg az normális párkapcsolat-ban élő homoszexuális” (György – 26) –; egy belső kódrendszer műkö-désére – „egymás között meleg, kifelé homoszexuális” (Iván – 57), „a meleget általában meleg társaságban, a homoszexuálist pedig a het-eroszexuálisok előtt [használok]” (Noffir – 19) – vagy a homoszexuális szóval való elégedetlenségre:

valahogy negatív. negatív dolgok ragadtak arra rá, hogy homoszexuális. úgy használták. ez valahogy túl hivatalos, túl orvosi jellegű [...] A meleg az olyan barátiabb, emberibb, közelebb... (Bálint – 22)

(a homoszexuális) túl tárgyilagos, túl tudományos [...] (a meleg) viszony-lag új, azt hiszem, azért még az én korosztályom ebben nőtt fel inkább (Béla – 48)

... a homoszexuálist túl tudományosnak tartom. (Dávid – 26)

... az ember azt gondolná, hogy a homoszexuális a semleges kifejezés, de igazából nem [...] mert túlságosan kategorizál, a meleg az viszont mára már [...] olyanná nőtte ki magát, hogy a leginkább a középutat jelenti tartal-milag szerintem, kellőképpen toleráns, és kellőképpen finom [...] szó-val a homoszexuális az egy kicsit olyan.. szóval nagyon nehéz megfogal-mazni, de igazából más szót nem tudok rá találni, csak azt hogy egy kicsit olyan durvább, tehát olyan nagyon-nagyon elkülönítő jellege van [...] le-hetséges, hogy azért, hogy ennyire szexuál-orientált szó, igen, tehát a me-leg az egy kicsit az életformáját, de ez sem igaz, hogy életformáját, ez nem egy külön életforma szerintem, de hát része, szóval hogy egy olyan többletjelentést kapott ez a szó, ami egy kicsit a körítését is megadja, nemcsak a száraz fizikai oldalát a dolognak, és ez az amit fontosnak érzek magamról [...] (Viktor – 23)

ha beszélgetünk így egymás között, akkor nem is kérdés egyrészt, hogy melegekről beszélgetünk, meleg dolgainkról, meleg étellel kapcsolatos dolgainkról beszélgetünk. ezt így felvállaljuk. ha indifferens közegben erre rákérdeznek, én akkor is vállalom azt, hogy meleg vagyok. érdekes módon, inkább a meleg szót mint a homoszexuálist. a homoszexuális túl hivatalos, túl hideg kifejezés (Zoli – 35)

A homoszexuális szóval szemben, melyet többen túl hivatalosnak, tudományosnak, orvosi jellegűnek, „szex-orientáltak” vagy egyszerűen túl hidegnek éreztek, a legfőbb – bár közvetlenül kimondatlanul maradt – kifogásként a kívülről való önkényes tulajdonítotttság merült fel, a meleg szó választása viszont az önmeghatározás szabadságát – és komfortérzetét – sugallta.

Itt érdemes ismét utalni arra a tényre, hogy a homoszexualitás kifejezés eredeti kontextusa az azonos neműekhez vonzódók társadalmi-jogi diszkriminációja elleni tiltakozás volt.⁶⁹ A szót azonban 1860-as évek végi születése után hamarosan kisajátította az azonos neműek közötti vonzalmakat egyfajta betegségként vagy betegségtünetként kezelő medikalizált diskurzus, melynek hatása olyan erős volt, hogy a kifejezést életre hívó eredeti szándék időközben teljesen elhomályosult. E fejlemény érdekes adalék lehet a homoszexualitás társadalmi reprezentációjának vizsgálatában: sokak számára éppen azért válhatott „rosszízűvé” ez a szó, mert a homoszexuálisok ügyeibe való kérértlen „tudományos beavatkozásra” emlékeztetett és emlékeztet – ahol a tudományos sokáig orvosit jelentett. A homoszexualitás szó használata így olyan nemkívánatos kontextusokat idézhet fel, melyek eleve korlátok közé szorítva jelölik ki az azonos neműek közötti kapcsolatok társadalmi reprezentációs terét.

A meleg szó szélesebb körű használata viszonylag új fejlemény, bár a 20. század eleji Budapesten már ismerték: egy 1927-ben már második kiadásban megjelent leírás szerint a „pedarastia passiv alanyait: ‘érdekfiúk’-nak vagy ‘melegfiúk’-nak, az urningokat: ‘melegbácsik’-nak vagy ‘buzgók’-nak nevezik homoszexuális körökben” (Pál, 1927:61). A kifejezés köznyelvbe való „beemelése” a magyar homoszexuális aktivizmus egyik eredményének tekinthető. 1994-ben a frissen alakult Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért nevű társadalmi szervezet bejegyzés iránti kérelmét többek között azzal a hivatkozással tagadta meg a Fővárosi Bíróság, hogy a meleg szó bizalmas jellegű és nem felel meg a köznyelvi,

69 Erről bővebben lásd az 1. fejezetet.

nyelvhelyességi, névszabatossági követelményeknek. 1996-ban a Legfelsőbb Bíróság végzése ugyan elutasította a Szivárványnak az időközben megszületett másodfokú elutasítással kapcsolatos felülvizsgálati kérelmét, a korábban kifogásolt névválasztást azonban már nem kifogásolta. Időközben az 1991-ben alakult Lambda Budapest Baráti Társaság nevű homoszexuális szervezet is benyújtotta névváltoztatási kérelmét, melyet 1995-ben jóváhagytak: így új nevük Lambda Budapest Baráti Társaság a Melegekért lett. Vagyis úgy is fogalmazhatunk, hogy a meleg szó elismertetéséért, az önmeghatározás nyelvi szabadságáért meg kellett küzdeni Magyarországon és ez a küzdelem, úgy tűnik, sikerrel járt.

A mintában tehát a meleg és a homoszexuális szó megítélése nagyjából egységesnek tűnt, a „buzival” kapcsolatban azonban két nagyon eltérő vélemény típust találtam. A válaszadók egyik része ugyanis határozottan elvetette ennek a kifejezésnek a használatát. E vélemények szerint a „buzi” elutasítást, bántást, rosszat jelent, a társadalmi sztereotípiák foglalta:

ez a szó átment pejoratívba, [...] a kurva nincs annyira pejoratív, pillanatnyilag tehát ennyire negatív, pejoratívba átment, ugyanis ha valakire nagyon rosszat akarnak mondani, akkor ezt kiabálják, ezt mondják (Julio – 23)

a buzi az kicsapongó, mindennap mással fetrengő bártündér, aki vécékbe is jár (György – 26)

A másik oldalon viszont azok álltak, akik néha – vagy akár rendszeresen is – „lebuzizzák” amúgy melegként meghatározott önmagukat:

Meleg vagyok. Sőt néha „buzi vagyok”. De ha más buziz le, akkor az kemény megtorlást von maga után. (Sobieski – 25)

Nem használom, azt én se szeretem. Illetve hülyéskedésnél vagy poénból mondogatjuk egymásra, de kifejezetten sértőnek érzem, ha valaki rám azt mondja, hogy buzi vagyok. Én nem buzi vagyok, én meleg vagyok. (Zoli – 35)

Ez a Cyrano-féle hozzáállás – „magamat kigúnyolom, ha kell, de hogy más mondja, nem tűröm el” – néhol kiegészült a „buziság” szinte provokatív felvállalásával, melytől a szó által hordozott negatív tartalmak megszelídítését lehetett várni:

Inkább a buzit szeretem használni, nyilvánosan is. Furcsa? Nem az. Ezzel megfosztom ezt a szót pejoratív felhangjától [...] (TS – 32)

... a barátainkkal volt egy ilyen ötlet, hogy nevezzük mi magunkat buzinak, ugyanis a németek állítólag így vették el a szó életét, és ez nekünk is szimpatikus volt (Olivér – 32)

A „buzi” ilyen típusú, társadalmi konvencióknak ellentmondó és azokat megkérdőjelező használata a meleg szó használatához hasonlóan tekinthető a leszűkített társadalmi mozgástérből való kitörési kísérletnek vagy az önmeghatározásra – is – vonatkoztatott szabadságvágy megnyilvánulásának.

Kassai 1983-as kutatásában sem a meleg szó használatára, sem az „önlebuzizásra” nem akadt példa, mely arra utalhat, hogy az 1980-as évek elején a nyelvi önmeghatározás lehetőségei a mai helyzethez képest sokkal korlátozottabbak voltak.

6.4. Jó (ma Magyarországon) melegnek lenni?

A homoszexualitás társadalmi reprezentációjának vizsgálatához kiindulásként azokat a válaszokat választottam, melyeket a „Jó ma Magyarországon melegnek lenni?; Sorolj fel néhány pozitív jellemzőt, ami miatt jó melegnek lenni!; Voltak negatív élményeid (megaláztatás) a melegségeddel kapcsolatban?; Mi a melegségeddel kapcsolatos legpozitívabb és legnegatívabb dolog, jellemző, illetve élményed?” kérdésekre kaptam. Eredményeimet annyiban nem tudtam összevetni Kassai 1983-as vizsgálatával, hogy az akkori interjúkból szinte teljesen hiányoztak a pozitív aspektusok. Ez természetesen leginkább azt jelezheti, hogy – a vizsgálat tapasztalatai és az előtanulmányok alapján – magában a szerzőben sem merült fel, hogy ilyesmire egyáltalán érdemes rákérdezni.

6.4.1. „Viszonylag jó (ma Magyarországon) melegnek lenni.”

A jelen vizsgálat válaszadóinak közel harmada szerint jó, illetve elég jó volt – például „optimista vagyok, szerintem a tolerancia nő és nő és nő” (Kálmán – 69) –, a megkérdezettek több mint fele – 53% – szerint viszont nem volt jó a második ezredforduló környékén Magyarországon meleg-

nek lenni. De megjelent egy harmadik, magát a kérdésfeltevés módját kifogásoló vélemény típus is. E vélemények azt sugallták, hogy valójában annak eldöntésében, hogy általában jó-e Magyarországon élni, nincs lényegi különbség – vagy legalábbis nem kellene lennie – meleg és nem meleg között:

miért, jó ma Magyarországon élni? [...] néha jó, néha nem, de nem biztos, hogy ez a melegséggel függ össze (András – 38)

a melegségem miatt nem tartom magam másnak, mint más heteró állampolgárt (Jakab – 47)

Egyébként nem akkora különbség melegnek lenni. Ugyanúgy emberek vagyunk és ugyanazokkal a problémákkal szembesülünk, csak néha a problémák kiváltó okainak egyike más. Nevezetesen az, hogy a saját nemünkbe tartozó emberekkel van viszonyunk. Persze vannak olyan problémáink, amik a heteroszexuálisoknak nincsenek, de ez sokkal kevesebb, mint a közös gondok. (Noffir – 19)

A magyar helyzet megítélésében a megkérdezettek többféle viszonyítási pontot említettek, melyek közül a múlthoz, a társadalmi pozícióhoz és a földrajzi helyzethez való viszonyítás tűnt a legfontosabbnak. A helyzetet „elég jónak” vagy „vegyesnek” ítélik többször utaltak a következő szempontokra: ma jobb, mint régebben volt; a magasabb társadalmi pozíciójuk környezetében jobb, mint az „egyszerű emberek” soraiban; Budapesten jobb, mint vidéken; – ezzel összekapcsolódva – az otthontól távol jobb, mint otthon a család közelében; Magyarországon jobb, mint tőlünk keletebbre – itt konkrétan két országra utaltak: Romániára és Oroszországra –, de rosszabb, mint nyugaton.

Példák a múlthoz való viszonyításra:

jobb mint ezelőtt öt évvel [...] vannak ilyen szórakozóhelyek és többet foglalkoznak a kérdéssel (Koppány – 24)

a fiataloknál ez nem számít [...] javul a helyzet, mert ez most már nem számít ilyen kirekesztőnek talán, az én korosztályomnál igen (Kristóf – 64)

látványosan változik és fejlődik a helyzet és ez nagyon jó, szóval ahhoz képest, ami volt 10 évvel ezelőtt, sokkal nyíltabban lehet beszélni, egyre több film van ebben a témában, egyre inkább elfogadják, a heteroszexuális többség is egyre inkább elfogadja ezt a dolgot (Zoli – 35)

nem olyan rossz, mint régen, de nem jó, szóval ez most egy ilyen tanuló stádiuma az országnak meg ennek a generációnak (Julio – 23)

Példák a társadalmi pozíció fontosságának hangsúlyozására:

Társadalmi pozíciótól is nagyon-nagyon függ [...] egy csomó művész ismerősöm van, akikik [...] szabadabban mozoghatnak, jobban elfogadják, ha ez kiderül (Bálint – 22)

minden dolog ellenére én nem ma Magyarországon élek (nevet), persze dehogynem, szóval így bejárok a közértbe, persze [...] de én így elszakadtam a magyar valóságtól [...] nagyon jó nekem mindazonáltal, hogy nem élek ebben a Magyarország-dologban benne, mert azt mondhatom, hogy „hah, csillagom, le vagy szarva”, merthogy így nem, soha nem lesz közöm ezekhez az emberekhez, szóval lehet, hogy ők javítják majd meg az autómát, de majd a titkárnőm kifizeti, szóval ez ilyen nagyon megnyugtató, ugyanakkor nagyon ijesztő is (Rudolf – 33)

Példák a földrajzi helyzethez való viszonyításra:

ha most megnézem a többi közép-kelet-európai országot, akkor azt mondom, hogy igen. Viszonyításképpen igen. [...] Voltam Amerikában meg Németországban, hosszabb ideig ott éltem. Akkor sincs elkeseredésre okom, hogy itt most nekem rosszabb lenne a helyzetem annyival, hogy most úristen. Nekem itt Magyarországon melegnek lenni jó, igen. (Laci – 26)

Budapesten még tűrhető a dolog, de vidéken szörnyű. Magyarországnak még sokat kell fejlődnie, hogy úgy kezeljék a másságot, mint mondjuk Németországban! (Tomtom – 25)

így nekem most könnyű, otthon ezt az egész dolgot nem tudtam volna felvállalni mivel ez egy kisváros [...] [Budapesten – T] el lehet tűnni, igen és a szemem előtt lebegne ha otthon lennék, hogy a szüleimnek ez esetleg (sóhajt) szóval, hogy emiatt rossz szemmel néznének rájuk, így nem tud rólam a pletykás rokonság, a pletykás szomszédság, a pletykás akárki (Péter – 36)

A melegséggel kapcsolatos általános pozitívumok között több jellemző visszatérően jelentkezett például az érdekesebb, izgalmasabb életre, a fokozottabb érzékenységre, a munkabírásra, a kreativitásra való utalással. Ez utóbbira némileg tipikus magyarázatként a következőt találtam:

miután el kellett, hogy fojtsanak valamit ezért átfordították a szellemi teremtés szintjére [...] hozzátettek a világhoz, na most hogyha én úgy állok hozzá,

hogy hozzá akarok tenni a világhoz, márpedig az emberek egy része így áll hozzá, akkor igenis ilyen szempontból jó melegnek lenni (Endre – 50)

A válaszok többségét azonban három – esetenként egymással összefonódó – motívum uralta, melyeket én férfiszerep-kritikának, közös-ségteremtési és önvizsgálati igénynek neveztem. A megkérdezettek közül a legtöbben melegségüket a klasszikus heteroszexuális férfi nemi szerepekhez – illetve az ezekhez kapcsolódó sztereotípiákhoz – képest ítélték meg pozitívan:

... egy csomó nő került a környezetbe, és sokkal könnyebben mennek ezek a kapcsolataim. Nincs erőszak az életemben. Nincsenek erőszakos késztetésem valahogy. Most sztereotípiákban beszélek? [...] ez nekem nagyon vonzó, hogy nincs ilyen, hogy a bikáknak egymással harcot kell vívni [...] Érzelmileg úgy érzem, sokkal több mindent tudok felfogni, mint azok a fiúk, akiket én ismerek heterókat a környezetemből. Csak néznek, hogy most mi van, nem értenek semmit. (Bálint – 22)

izgalmasabb életet élnek én azt hiszem [...] mint egy szokványos családban élő férfi [...] vagy egy családapá, nyitottabb vagyok a világra [...] tájékozottabbak vagyunk nemcsak politikai, hanem mindenféle szempontból, több időt tudunk saját magunkra fordítani úgy szellemileg, mint testileg is, tehát jobb karban vagyunk úgy általában véve, hogyha megnézed mondjuk ronda pocakos meleg kevesebb van... ugyanabban a korosztályban (Béla – 48)

köztudott, hogy a fiúk többet keresnek, szóval két fiú egy háztartásban jobban keresnek és nem kell eltartani egy feleséget (Gabi – 24)

akiknél kiegyenlítettebb a férfias és nőies tulajdonságoknak az aránya, azok könnyebben tudnak bármilyen helyzetben kapcsolatot teremteni, tehát a nagyon férfias vagy nagyon nőies emberek nehezebben teremtenek kapcsolatot [...] na most aki ilyen vegyes tulajdonságú az még nem biztos, hogy meleg és ha meleg az illető, az nem biztos, hogy ilyen jó tulajdonságokkal rendelkezik, szóval lehet mondjuk egy meleg férfi csúnya módon nőies, de lehet hogy valakinek a javára válik az, hogy vannak nőies tulajdonságai, ez az egyéntől függ, ha kellőképpen intelligens, akkor ez lehet előnyös is (Henrik – 38)

sokkal sokszínűbb életet élnek a melegék, tehát az a társadalmilag nem biztos, hogy pozitívum, hogy nincs akkora felelősség a hagyományos családdal szemben, ez sokkal sokoldalúbbá, érdeklődőbbé teszi a melegeket [...] tehát több idejük van olvasni, moziba, színházba járni, társaságba járni, sportolni, az egészségükkel foglalkozni [...] meg talán egy kicsit az, hogy az emberek sokkal jobban odafigyelnek magukra, különösen fiatalabb

korban, ebbe egy kicsit a homoszexualitásnak az az oldala, tehát a promiskuitása is belejátszik: többféle embernek kell nekem megfelelni [...] a múltkor valaki azt mondja nekem [...] együtt dolgoztunk valahol [...] és én öltönyben mentem, nyakkendőben, ő meg csak egy garbóban, pulóverben és azt mondja, „jaj pedig már egy kicsit feminin dolog,, gondoltam reggel én is rajta, hogy hogy öltözzek”, nem édes? Tehát egyrészt [...] a család az nagyon sok energiát ki tud szívni az átlagemberekből, hogy ez nincs meg, ez több lehetőséget ad arra, hogy változatosabb életet éljen, érdekesebbet, izgalmasabbat [...] de a családság az megvan, azért ezt egy igazi családnak érzem [...] hogy együtt kel, reggelizik, napközben telefonál, este együtt van, ez ugyanolyan család, csak a gyerek hiányzik [...] hát ez is megvalósítható (Iván – 57)

Semmi kedvem úgy élni, mint egy átlag heteroszexuális férfi: munka, este sör, feleség, gyerek, hétvégi séta, víkendház – mint egy beskatulyázott férfi. [...] Egyszer egy heteró haverrel vakációztam és ő mondta, hogy „irigyellek a homoszexualitásod miatt, mert te nagyon könnyen szerezhetsz szexuális partnert, könnyebben mint én. Rendszerint megérkezünk valahova, és rögtön megtalálsz, félóra alatt elintézték az ügyet, nekem meg legalább három napig kell udvarolnom, amíg szexhez jutok”. (Kálmán – 69)

a többet látás, a többet érzés, az az esély, hogy bármikor megállhatok az utcáskaron sírni és kurvára semmi köze senkinek hozzá és bármikor mondhatom, hogy „igen bazdmeg, bőgök, buzi vagyok, neked mi közöd hozzá” és ez nagyon jó, merthogy én azt gondolom, hogy igenis a férfiak is szeretnek sírni (Rudolf – 33)

... én személy szerint imádom azt, hogy nincs a nyakamon a családalapítás és fenntartás kényszere, azt csinálom, ami jólesik, és az előbbiekből következően még pénzem is marad arra, hogy azt csináljam, ami tetszik. Utálatos? Mihez képest. Amíg mások GYES-en vannak, addig én dolgozok, hogy összeadózzam a GYES-re valót. Amíg mások Isten nevében tiltanak be a pusztá léteget addig én támogatom őket az adómmal, ha akárom, ha nem. Valamit valamiért. (TS – 32)

A fenti idézetek fényében a melegség egy némileg sztereotipikusnak megközelített férfiszerep ellenpontjaként vagy alternatívájaként jelent meg, melyből esetenként jó kiszabadulni – lásd például a nőkhöz és a nőiességhez fűződő viszonyt –, esetenként viszont jó élvezni az előnyeit – lásd például a jobb kereseti lehetőségekre való utalást. Ez a pozitívum-dimenzió társadalmi szinten – a társadalmi nemi szereprendszer kontextusában – jelent meg, míg a közösségteremtési – vagy egyfajta „klubtagsági” – igény csoportközi, az önelemzés és önvizsgálat szükségessége pedig személyes szinten jelentkezett.

A közösségteremtési igény kiindulópontjaként a kisebbségi lét egyéni megtapasztalása és az ebből fakadó hátrányos helyzet kezelési kísérlete szolgálhatott:

sokkal célratörőbb, sokkal ambiciózusabb vagyok, mint a többiek. Ugyanis ugyanúgy, mint a többi másodrangú állampolgár, nekem is hátrányos helyzetből kell indulnom. [...] Ugyanígy hátrányos helyzetű, mondjuk, egy cigány fiatal, ugyanilyen hátrányos helyzetű egy nő is. [...] Egyre több nő jön fel jogász pályán például, és sokkal erőszakosabbak, sokkal jobban tudják, hogy mit akarnak itt, sokkal határozottabb céljaik vannak, mint egy férfinak. Ez nem titok, ők sokkal kevesebb pénzt kapnak ugyanazért a munkáért, mint egy férfi. Ők már hátrányos helyzetből indulnak. Ilyen szempontból én is magamat hátrányos helyzetben érzem. Megpróbálom magamból a legjobbat kihozni (Simon – 19)

éppen azért mert a társadalom számkivetettjei vagyunk, van köztünk összetartás... véd- és dacsövetség. ezt jó érezni, hogy vannak mások is ilyen problémákkal, a közös problémák összetartanak (Miklós – 44)

A kettős – vagy akár többszörös – kisebbségi létből, másságból fakadó sajátosságokra is ebben a kontextusban utaltak többen:

tényleg, a barátaim mindegyike vagy zsidó vagy buzi [...] az egyetlen heteró barátom is zsidó, akinek arab barátnője van, úgyhogy megérti a dolgot (Márió – 26)

Zsidó vagyok és meleg, és ez valami furcsa külső megfigyelői státust jelent számomra, miközben ebben a világban élek nyakig, a „gőj” és „hetero” tömeg kellős közepén. Ehhez a státushoz két dolog kapcsolódik: érzékeny vagyok a mások kitaszítottságára és élvezem a másság komikumát. [...] (Ruben – 48)

A meglévő „klubtagság” egyik legfőbb előnyeként számoltak be arról, hogy ezáltal lakájosabbá válik az egyén – szimbolikus és hétköznapi – környezete és így nemcsak a társadalmi kirekesztettség érzete tompulhat, hanem új világlátási dimenziók is megnyílhatnak:

ha jó a társaság, akkor egy nagyon kellemes falcaérzetet kölcsönöz (Krisztof – 64)

ez is egy olyan kis közösség, aki összetart és olyan, mint egy jó munkahely vagy valamilyen más közösség, egy klub (Julio – 23)

Van egy bizonyos fajta összetartás. Mondom, a barátságok sokkal erősebbek. Valahol azért ez egy közösség. Ha lemegyek egy szórakozóhelyre,

akkor nem az van, hogy összeverekednek egymással az emberek, meg sok kopasz, kigyúrt állat, hanem van egy olyan humor, egy olyan összetartás, amit csak mi értünk meg, csak mi tudunk róla beszélni, senki igazán nem érti meg. (Márió – 26)

többrétűen tudok értelmezni dolgokat, egyszerűen csak mert ez a világ is bennem van, hogy énekelem az, hogy valaki végigmege az utcán és így kilóg a zsebéből egy sárga kendő, és nyilvánvalóan nem tudja, hogy miről szól a dolog, ez nemcsak attól vicces, hogy ennyire hülyén néz ki az a görény (nevet) azzal a sárga kendővel, hanem még van egy extra poén (Rudolf – 33)

Melegnek lenni mindig, mindenhol a világon egy 'klub', ahol a tagságért bizonyos előnyöket lehet élvezni. Sokszor szó szerint. De társadalmilag is jelenthet előnyt, mert a meleg is – ha kapcsolatuk emberi is, nem(csak) szexuális – értékeli a kapcsolati tőkét. (TS – 32)

A személyes szintű önelemzési vagy önvizsgálati dimenzióba kerültek az önazonosság megtapasztalásának örömei:

... nekem azért jó, mert az lehetek, ami szeretnék lenni. Tehát önmagam tudok lenni. (Szabi – 28)

Egy melegnek mindenképpen jó melegnek lenni [...] (Terminusz – 26)

Szerintem nagyon jó melegnek lenni. Paradox módon a társadalmi megítélésük igen edukatív tud lenni a meleg számára és saját helyzetük sokakat olyan társadalmi témákkal, jelenségekkel ismerteti meg, amelyeket egyébként nem ismernének meg. Az én-felfedezés számunkra egyértelműen létkérdés, míg a heteróknak minden szinten készen tált élet-sablonok állanak rendelkezésükre, ezt harsogja nekik a média, a család, a szokások, az erkölcs és még sok más másodlagos hatás. (TS – 32)

Az önazonosság megelégsét egy elítélő társadalmi környezet ugyan közvetlenül hátráltathatja, de közvetetten egyfajta edzősként is felfogható az identitásépítés – olykor kemény – munkájában:

A melegség tett engem emberré, mert annyi pofont kaptam, hogy empátiás lettem, minden szinten érzékeny lettem. (János – 36)

Legfeljebb annyiban jó, hogy az embert igencsak próbára teszi, és emiatt megtanulhat több figyelmességet a barátok, egyéb emberek felé. Talán toleránsabbak vagyunk, bár ezt semmiképpen sem mondanám minden melegre. (Viktor2 – 41)

Olyan melegnek lenni, mint bűvárszemüveggel félig víz alá merülni: Az ember látja a mainstream világot, de a csak mainstream életet élőkkel –

„vízfölöttiekkel” – ellentétben látja az ember a másik világot is. Többet tudni jó, mert az ember ilyenkor mélyebben ért meg dolgokat. (Jeandarc – 31)

A másfajta gondolkozás miatt jó melegnek lenni. Egy csomó új nézőpontot ismer meg az ember, amit a heteroszexuálisok csak komoly erőbefektetéssel érhetnek el. Persze megvan az a veszély is, hogy az ember meleg társaságban elbízza magát és ugyanúgy elfelejt gondolkodni, mint mások. (Noffir – 19)

Végül szeretném felhívni a figyelmet egy olyan vélemény típusra, mely Kassai 1983-as vizsgálatában is megjelent a „tisztességes életet” élő homoszexuálisok jobb társadalmi elfogadottságára való utalásként. Az idesorolható válaszok szerint az ember viszonylag jól élhet melegként, ha e ténynek nem tulajdonít túlzott fontosságot vagy ha kellően „óvatos” és nem viszi „túlzásba a melegségét”, illetve ennek nyilvános manifesztálását:

Szerintem nem vészes annyira. Persze, nem vonulok az utcára transzparenszel, hogy meleg vagyok. Élem a magam életét, mint bárki más. És hogy kivel élek együtt, kivel fekszem le, az már az én dolgom. Éppúgy, ahogy nem firtatja senki a heterók szexuális életét. (Feconi – 22)

... külföldön egyre inkább sikk lesz a dolog, ez szerintem a másik véglet már. Ezzel nem kéne hivatkozni [...] (Lindoro – 20)

... vannak ilyen harcos melegek, akik próbálnak kohlolni ilyen dolgokat, hogy miért felsőbbrendű meg ilyesmi, ezeken én röhögök, mert igazából [...] mindenkinek az a legfontosabb, hogy úgy próbáljon meg élni, ahogy ő maga gondolja, akkor hogyha ez nem megy rovására másnak [...] (Márk – 27)

Ezek a vélemények utalhatnak egyéni életstratégiák racionalizálási kísérleteire egy nem kifejezetten elfogadó társadalmi környezetben. Adódhatnak azonban ilyen módon nem racionalizálható élethelyzetek, különösen akkor, ha az egyén nem igazán tud megbirkózni a kognitív disszonancia jelenségével. A 38 éves Henrik esetében például vallásossága és a férfiak iránt érzett – életében gyakran realizált – szexuális késztetéseinek összeegyeztetése okozott központi dilemmát, mivel e két lényeginek érzett identitáseleme közül egyikről sem tudott, akart lemondani. Így – a válaszadók közül egyedülálló módon – az öngyűlölet határán egyensúlyozva egy sajátos „összeesküvés-elmélettel” állt elő:

ez az egyik, amit itt szeretnék elmondani, hogy nem szeretném hogyha ez a társadalom olyan lenne, ahol ez [*a homoszexualitás* – T]] természetes [...] szóval én mint keresztény meg vagyok róla győződve, hogy az a az a lehetséges legjobb életforma, amit a Biblia tanít [...] ez kicsit olyan a mint a környezetszennyezés [...] hogy közvetlenül akkor nem érzi az ember ennek a a káros voltát, amikor elköveti, hanem aztán később kiderül, lehet, hogy nem is az ő életében, hanem két-három nemzedékkel később, hogy hát ezt nem így kellett volna az őseimnek csinálni [...] azt próbálják a melegek másoknak meg maguknak is bemagyarázni, hogy ami jólesik az embernek, az nem lehet rossz [...] na most én ezt nem tudom elfogadni, szóval nagyon sok minden van, ami jólesik és rossz vagy árt, ha most nem rossz, akkor majd később rossz lesz, a szenvedélybetegségek például. szóval ha be kéne ezt valahova sorolni, akkor azt hiszem, hogy én ezt valamilyen szenvedélybetegségnek nevezném, nem azonos súlyú mondjuk az alkoholizmussal de egy kicsit olyan [...] végülis itt ilyen *nagy társadalmi összeküvés folyik és egy kisebbség esküszik össze a a többség ellen* [...] persze ez nem azonos egy jól körülhatárolható politikai vagy nem tudom milyen csoporttal, szóval nem jó összeesküvőnek lenni, bár megvannak az előnyei, az az igazi, aki ellen tud állni az összeesküvőknek [...] szóval valahol helyre kéne tenni ezt a dolgot [...] szóval büntetni, tiltani, az hülyeség, azzal nem lehet megoldani, szóval tudomásul kellene venni, hogy ilyen van, de [...] állami támogatást biztosítani ilyen célokra az mondjuk durva lenne [...] vagy mittudomén olyan jogokat követelni

Henrik beszélgetésünk során kiemelte, hogy a Másokban megjelent felhívásomra elsősorban azért jelentkezett, hogy az általa – is – „atipikusnak” érzett homoszexualitás-megközelítésével és tapasztalataival realisabbá, árnyaltabbá tegye az általam itt felvázolni kívánt képet.

6.4.2. „Nem jó (ma Magyarországon) melegnek lenni.”

Válaszadóim több mint fele fejezte ki azt a véleményét, hogy ma Magyarországon nem jó melegnek lenni és ennek fő okaként a társadalom előítéletességét, „lelki egészségtelenségét” (Tomi – 35), konzervatív jellegét, a társadalmi lenézést és elhúzódotást, a homofóbiát nevezték meg – azt, hogy a „többségi identitásnak része a homofóbia” (Jeandarc – 31) –:

ez a homofóbia, mert ez valahol a világ összes bajainak az egyike [...] az emberi ostobaság, ami ellen nagyon nehéz küzdeni, ez a fajta gyűlölködés, kirekesztés hozza a világ összes bajait, ugyanez vezet háborúkhöz vagy katasztrófához [...] homofób, aki úgy indokolatlanul utasítja el a me-

legséget, hogy igazából nem is tud róla, mert aki nem akar meleg lenni, aki nem szereti, de nagyon jól tudja, hogy mi az, az legfeljebb nem meleg, de nem gyűlöli, nem pusztítja, nem semmisíti meg, szóval a tudatlan homofóbia, mert a tudatlanság az mindig elpusztítja azt, amit nem ismer (Iván – 57)

A homoszexualitást övező társadalmi elutasítást jellemzően összekapcsolták az információhiánnyal, illetve az információk egyoldalúságával valamint – ezekkel összefüggésben – a sztereotipikus megközelítések elterjedtségével:

az emberek nagyon konzervatívak, elítélőek, igazából ők csak a felszínt látják, például egy dokumentumfilmből azt, hogy mi zajlik a Nyugatinál az óra alatt, ebből meg leszűrjük a következtetést, hogy „hú a melegek ilyenek”, azokra nem gondolnak, akik normális párkapcsolatban élnek, dolgoznak. nem gondolnak bele, hogy a művészvilágban mennyi van, ott nem szemet szűrő, nem úgy, mint a hétköznapiakban. ültem egyszer a metróban és egy néni azt mondta az unokájának valakiről, hogy „ő egy bácsi, aki buzi, rossz ember, mert megrontja a gyerekeket” [...] (György – 26)

A megkérdezettek fele azonban személyesen nem tapasztalt meg semmiféle konkrét bántást, illetve nem tudott beszámolni a homoszexualitással kapcsolatos negatív élményéről. A válaszadók másik fele viszont életében elszenvedett már konkrét – szavakban vagy tettekben megnyilvánuló – bántást homoszexualitása miatt. Legtöbbjüket verbálisan támadták: „lebuzították”, nyilvánosan megszégyenítették. Hatan említettek munkahelyi problémákat: kirúgást, előléptetés elmaradását vagy a – homoszexualitás felvállalásának következményeként értelmezett – kapcsolatok megszakadását. Egy-egy esetben a válás során, illetve egy vallási gyülekezetben való felfüggesztésben játszott szerepet a homoszexualitás kiderülése. Egy válaszadónak pedig – még Romániában – börtönbüntetést kellett elszenvednie.

Többen verbális bántásként értékelték a többségi szóhasználatba káromkodásként beépült – tehát nem konkrét személyre irányuló – „buzizást”. Az e gyakorlatnak való ellenszegülés is bátor kiállásként jelent meg:

nemrégem mentünk autóban és az egyik mondta „mit szarokodtok, hülye buzik”, automatikusan az emberek ezt mondják, hogy hülye buzik. Engem nem zavar ez, hát nem igaz, hogy nem zavar, mert nem jót takar ez. (Koppány – 24)

ugyanolyan értékű kiállásnak tartom, hogy [...] nem álltam be buziutáló-nak lenni, vagy amikor ilyen típusú beszélgetés volt, akkor legfeljebb jobban odafigyeltem vagy megpróbáltam enyhíteni egyébké megjegyzéssel vagy éppen nem szálltam bele az üvöltő kórusba. (Félix – 43)

Az esetek többségében azonban a homoszexualitás nyilvánossá válása vezetett a negatív élményekhez. Ebből gyakran adódott az a következtetés, hogy jobb a homoszexualitást szigorúan a magánszférában tartani és minden „ráutaló” magatartásformát mellőzni. Így – személyes szinten – elkerülhető a megalázás, a diszkrimináció és az emberek is általában sokkal toleránsabbnak tűnhetnek:

nem voltak [*negatív élményeim* – TJ], de ez azt hiszem, a habitusomból fakad, nem síkít rólam a szexuális beállítottságom, mindig a hely és a társaság „elvárásainak” megfelelően viselkedem (Jakab – 47)

Magyarországon még nem ért diszkrimináció, bár nem vagyok extrovertált meleg (Tomi – 35)

én mindig azt mondom, hogy akinek rossz tapasztalata volt, az saját magának is köszönheti, tehát saját provokatív viselkedésének is köszönheti, énnekem az a tapasztalatom, hogy az emberek sokkal toleránsabbak mint ahogy maguk a melegek elképzelnék (Béla – 48)

A társadalmi környezetbe való békés beolvadás igénye sokakra jellemző. A – bizonyos szintű – „kaméleon-stratégia” alapfeltevése egyfajta „magánhomoszexualitás”, mely élesen szembeállítható azokkal a törekvésekkel, melyek – legalábbis átmenetileg, a társadalmi-jogi megkülönböztetés fennmaradásáig – közügyként közelítik meg a homoszexualitást:

a melegségnek több szintje van: benne van valakiben, gyakorolja vagy megéli, tudatosan csinálja. [...] hogy hogy valósul meg, az kisebb különbség: kapcsolat szintjén vagy a „mozgalmárságban”, és a kapcsolat szintjén is felvállalhatja valaki vagy lehet „titkosilon”. Szerintem ha valaki ezt komolyan gondolja a mai Magyarországon, az mozgalmár lesz, illetve a mai Magyarország kihagyható: ha komolyan gondolkodom egy ügyről, akkor teszek is érte valamit, de ez a mondat rólam szól és tudom, hogy az emberek nem ilyenek (János – 36)

Válaszadóim többségének nem voltak közvetlen kapcsolatai a meleg szervezetekkel, illetve a mozgalommal:

Elismeréssel adózom nektek, mert megkönnyítitek az életünket és előkészítitek a jövő generáció emberibb életét, de nincs sok kapcsolatom velük. Mindazonáltal voltam már GayPride fölvonuláson, és az egy adószázalékot is adtam már meleg szervezetnek. (Ruben – 48)

Jellemzően bizonyos távolságtartó figyelemmel kísérték az aktivisták megmozdulásait, de a válaszadók közel harmada vett már részt – igaz, néhányan közülük a véletlen vagy a médiabeli „leleplezéstől” rettegve – budapesti „Gay Pride” felvonuláson, illetve meleg és leszbikus fesztiválon. E köztéri megnyilvánulásokkal kapcsolatban a megkérdezettek visszatérő kritikájaként jelent meg, hogy – a „szélsőségek” hangsúlyozása miatt – nem közvetítenek „reális” képet a melegekről, bár többen annak is hangot adtak, hogy a melegek sokszínű társaságáról éppen olyan nehéz lenne reális képet alkotni, mint a heteroszexuálisokról.

A homoszexuálisok által érzékelt és megtapasztalt hátrányok tekintetében a mai helyzetet a húsz évvel ezelőttivel összehasonlítva az mondható, hogy továbbra is komoly problémaként jelennek meg a társadalmi ellenszenv megnyilvánulásai és a munkahelyi problémák. Az egyedülálló férfiak lakáshoz jutási képtelensége – a tanácsi lakások kiutalásos rendszerének megszűnésével – a mai helyzetben nem kifejezetten meleg-specifikus problémát jelent. A kulturált szórakozási lehetőségek hiánya némileg enyhült: a meleg bárók megjelenésével az „ismerkedési zónák” is átrendeződtek. A fürdők elvesztették korábbi jelentőségüket, de ebben szerepet nagy játszott a prostitúció térnyerése. A nyilvános vécék zömét bezárták, a korábban jellemző – különböző kiüntetett helyekre, útvonalakra koncentrálódó – utcai ismerkedés is inkább a „fizetős szex” sajátossága lett. A házibulikat pedig általában felváltották a jórészt üzleti alapon szervezett rendezvények. Bizonyos bűncselekmények potenciális gyanúsítottjaiként valószínűleg ma is szerepelhetnek homoszexuálisok, de a homoszexualitás és a pedofília összehasonlásának kifogásolásán kívül nem történt másra utalás. Az azonos neműek együttélésének jogi rendezetlensége annyiban rendeződött, hogy 1996 óta az azonos nemű partnerek is élhetnek együtt élettársként, bár e törvénymódosításnak nagyobb a szimbolikus jelentősége, mint a gyakorlati „hozama”. A magyar élettársi viszony nem azonos a nyugat-európai gyakorlatból ismert „regisztrált partnerkapcsolattal” (*registered partnership*), melyre sokszor utalnak – pontatlanul – „meleg házasságként”.

6.5. Homoszexualitás: adottság és/vagy választás?

A homoszexualitás, illetve a melegség fogalmi meghatározását firtató kérdésemre szinte minden válaszban a testi – szexuális – kapcsolat létesítésén túl egységesen nagy hangsúlyt kapott az azonos neműek közötti vonzalom – különbözőképpen megfogalmazott – lelkinék, érzelminek, szerelminek, szelleminek vagy emberinek nevezett dimenziója. A „Mitől meleg egy meleg, mi tesz valakit meleggé?” kiegészítő kérdésre adott válaszokból azonban arra lehetett következtetni, hogy a szexuális kapcsolatnak mégis nagy a jelentősége az identitásválasztásban, – esetleg tulajdonításban – vagy „véglegesítésben”:

Emocionálisan mindkét nemhez vonzódok. Tehát ha a szexről le tudnék mondani, de nem tudok lemondani, akkor akár heteroszexuális kapcsolatot is tudnék létesíteni. (Laci – 26)

addig amíg az ember esetleg csak vonzódik egy férfhoz csak gondolatban, akkor azért már mondhatja, hogy végül is biszexuális, mert végül is egy heteroszexuális nem vonzódik még gondolatban sem egy férfitesthez, de onnantól csak akkor meleg, ha tényleg le is tud feküdni egy férfival és ott nem torpan meg, mert ha beleszeret lélekben, akkor tényleg le is tud vele, onnantól elmondható valakiről, hogy meleg (Julio – 23)

nézd, ez nincs úgy definiálva, mint a fizika törvényei... végül is akinek egynél többször volt ilyen kapcsolata, az szerintem az (Henrik – 38)

A szexuális gyakorlat és az identitás összefüggéseivel kapcsolatban itt fontos utalni a válaszadók biszexualitásról alkotott képére. A „Mit gondolsz a biszexualitásról? Van ilyen?” kérdés kapcsán a biszexualitást jellemzően a szexuális viselkedés egyik fajtájaként határozták meg, ami leginkább a különböző nemű partnerekkel folytatott szexuális gyakorlatról szól és „nem elég” az identitáshoz. Vagyis a legtöbb megkérdezett szerint – a „megoldható probléma” (TS – 32) szintjén – a biszexualitás létező gyakorlat, de biszexuális identitás nincs. Aki mégis biszexuális identitásúnak vallja magát, az „szépíteni próbál” (Tomi – 35), az „kíváncsi” vagy „bizonytalan” (Koppány – 24), „az még nem meri felvállalni a melegségét, vagy nem meri bevallani magának, hogy nem is szereti a saját nemét” (Sobieski – 25). Ebben a kontextusban a biszexualitás (ön)ámításként, valami elől való elbújásként, álcázásként, döntésképtelenségként, a homoszexualitás elfojtásaként vagy a homoszexualitás irányába mozduló

átmenetként jelent meg, melynek háttérében ismét felsejlett a homoszexualitást elutasító társadalmi környezet. A biszexualitás „felvállalása” tehát leginkább a homoszexuálisokat érintő társadalmi ellenszenv tompítási kísérleteként vált értelmezhetővé.

A „mi tesz valakit melegé” kérdéssel kapcsolatos véleményekben a legfontosabb törésvonalak az önmagukban való tudatosítás és a felvállalás kérdésköre mentén mutatkoztak meg. A tudatosítás fontossága többször is felmerült azzal összefüggésben, hogy vajon melegnek tekinthető-e az, aki csak fantáziál, de vágyait nem realizálja. A válaszok ugyan megoszlottak annak megítélésében, hogy a vonzalomnak feltétlenül manifesztálódnia kell-e a meleg „státus” eléréséhez, abban azonban egyetértés mutatkozott, hogy a manifesztálódás mértéke a társadalmi elvárások függvénye:

kettő dolog: az, hogy azonos nemű iránt vonzódik és ezt manifesztálja is [...] még hogyha csak minimálisan is. Az, aki sehol semmilyen formában nem manifesztálja ezt, az valamilyen beteg ember (Iván – 57)

attól [meleg *egy meleg* – TJ], hogy az azonos neműekhez vonzódik – függetlenül attól, hogy ezt realizálja is (Jakab – 47)

... az is meleg, aki csak fantáziál, viszont nincs bátorsága szembenézni azzal, hogy ő meleg. Ő is meleg a kulisszák mögött [...] (Koppány – 24)

érzéki indíttatásból keresi azonos neműek társaságát és szexuális értéke van, szexuális pozíciókat foglal el számára egy vele azonos nemű ember az ő fantáziáiban [...] szóval a barátinál meghittebb intenzitási fokon érdeklődik egy azonos nemű ember irányában, tehát gondolok itt akár ama történetre, amit hall az ember akár 60–70 évvel ezelőttről, amikor nőtlenségként maradt cserkészvezetők [...] néhány ilyen hiperheteró, őshadibika lehet ilyen figura, aki nem merte felvállalni, viszont belefojtotta az egészet mondjuk abba, hogy ő egy ilyen csúcskatona és egyfolytában férfiak között van .. szóval ez nagyon bonyolult, de a mai világ már mindenképpen arra utal, hogy kiélhető minden, szinte. (Márk – 27)

az elnyomásnak mindenképpen szerepe van abban, hogy mersz-e azonos nemű emberhez vonzódó emberként élni és ezt gyakorolni [...] a szubkultúra megnyilvánulásai, a szórakozóhelyek, a felvonulások biztos, hogy eltüntethetők és biztos, hogy egy-két generáció múlva sokkal több lelki nyomorék lesz, aki kényszerházasságokba menekül és ahogy a történelmet látja az ember, ez az alvilágnak is kedvez, mert törvényen kívülre válik a dolog (Olivér – 32)

Míg a tudatosítás a személyes szintű „problémakezelés” kontextusában felmerülő fogalomként, a felvállalás a külvilág felé tett lépésként volt értelmezhető:

ez a természet része, tehát nem betegség nem gyalázatos dolog, viszont akkor hadd vállalhassam fel azon a szinten, amilyen szinten magam előtt el tudom fogadni. Tehát ilyen szempontból ez tesz valakit meleggé, hogy felismeri-e magában és elfogadja-e magában annyira, amennyire benne van. (Endre – 50)

nem a szexualitás, az biztos, mert egy csomó heteró fiúval lefeküdtem az évek során [...] hanem a gondolkodás, hogy én ezt tudatosítom, hogy én meleg vagyok, és ettől válok meleggé, hogy ezt felfogom és elkezdek valahogy ehhez keresni társakat, csoportot: elkezdek a melegidentitásomat fejleszteni (Bálint – 22)

Hogy mitől meleg egy meleg? Hát attól, hogy felismeri, hogy a saját neméhez vonzódik; elfogadja melegnek magát; annak is vallja magát. (Nofir – 19)

A személyes melegidentitások felépülése e megfontolások alapján egy többszintű folyamatnak tekinthető, melyben – az 1983-as vizsgálat eredményeihez hasonlóan – fontos szerepet játszik a homoszexualitásra vonatkozó tudás, az ezzel kapcsolatos érzések és az érzések manifesztációjaként felfogott szexuális kapcsolat.⁷⁰

Válaszadóim számára homoszexualitásuk tudatosulása sokkal kevésbé tűnt fel egyéni választásként, mint homoszexuális identitásuk felvállalása. Arra a kérdésemre, hogy „A homoszexualitás egyéni választás kérdése? [...] Ha nem, mit gondolsz a homoszexualitás ‘eredetéről’?” több mint 90 százalékban azt a választ kaptam, hogy a homoszexualitás valamilyen biológiailag, genetikailag meghatározott, veleszületett, öröklött adottság, melynek kialakulásában vagy kibontakozásában azonban más tényezők is szerepet kaphatnak, például szocializációs hatások, a „domináns anya”, a divat vagy – közelebbről meg nem határozott – „korai traumák”. A homoszexualitás sokszínűsége is e sokfajta tényező eltérő összjátékával magyarázták a megkérdezettek: az ugyanis már egyéni döntés eredménye, hogy az „adottságot” vagy „hajlamot” mennyire vállalja fel vagy nyomja el valaki. Ahogy a korábbiakban már jeleztem, a

70 Az 1983-as vizsgálat alapján a homoszexuális identitás különböző alkotóelemei életkori jellegzetességekhez voltak köthetők. Az én vizsgálatomban azonban nem szerepeltek konkrét életkori jellemzőkre vonatkozó kérdések.

megkérdozetteknek több mint felét nem inspirálta arra a mai magyar társadalmi környezet, hogy homoszexualitását „jól” élje meg. Így a felvállalás legtöbbször kockázatokkal járó, „bátor tettként” fogalmazódott meg. A felvállalás megítélésében egyébként nem mutatkozott különbség az „eredet” nem biológiai meghatározottságát valló kisebbség és a „determinista” többség között. Az előbbi csoportba tartozó egyik vélemény példálul következő volt:

nem vagyok determinista, tehát nem azt mondom, hogy az ember melegen születik, én azt gondolom, hogy [...] amikor ez a bizonyos pályára állítás, hogy nemi szerepek elsajátítása, megtanulása történik, akkor ott talán ott romolhat el valami [...] az elromlást azt abban az értelemben, hogy a társadalmi elvárásokhoz képest való elromlás .. szóval azt gondolom, hogy valahol ott, valahol ott történik valami, de nehezen tudom megfogni, hogy hol meg mikor, de abban őszintén hiszek, [...] hogy az a dolgok rendje, hogy az ember úgy nő föl, meg úgy születik, hogy minden érdekli, hogy nyitott, hogy amorf, hogy definiálatlan, hogy érted, hogy egy kerek, hogy egy gömb, hogy így visszatérjek ehhez a hímnős eszményhez, szóval érted, egy ilyen golyó és akkor egyszer csak valahol így meghasad és én azt gondolom, hogy én is meghasadtam, de mintha így rajtam ragadt volna a másik felemből még egy darab és ezt így viszem magammal, néha édes, néha meg keserves teherként és sokszor úgy érzem, hogy ettől jobban gurulok [...] szóval azt gondolom, hogy nyilván hatalmas energia, elszántság, bátorság és stabil háttér kell ahhoz, hogy ma Magyarországon az ember ezt így eldöntse, szóval, hogy azt mondja, hogy én pedig mátlól úgy élek, hogy nem érdekel, hogy mit gondolnak az emberek körülöttem. (Rudolf – 33)

A homoszexualitás „eredetének” firtatása – várakozásaim ellenére – nem vívta ki interjúalanyaim ellenérzését.⁷¹ Sőt úgy tűnt a – sokszor genetikai utalásokkal telített –készséges válaszokból, hogy az eredet meghatározottsága szinte egyfajta „önvédelmi fegyverként” értékelődött. Mindössze egy olyan vélemény akadt, mely az eredetkérdés fellelésének alapvető elhibázottságára utalt:

Nincs teória. Te mit gondolsz a narancs ízéről? Honnan „ered”? És a mandarin? Miért „más” ízű? Na ugye. Amíg ezeket a kérdéseket feszegetik, nem lesz béke ezen a fronton, mert a különféle ideológiák különféleképpen sajátítják ki őket. A liberálisok és a keresztény jobboldal pusztító harcot vívnak ennél egyértelműbb kérdésekről is – nincs abszolút igazság. Amíg a buzáság ügye nem kerül bele a ‘mindegy’ kategóriába, mint a testsúly vagy biológiai nem, addig ez mindig is „issue” lesz. (TS – 32)

6.6. Identitásfenyegetések

A homoszexuális identitást Breakwell nyomán a fenyegetett identitások egyik fajtájaként megközelítve több fenyegetettségi színteret különböztethetünk meg: az elutasító társadalmi környezetet, a társadalmi elvárásokkal viaskodó egyéni tudatot és a kettő közötti átmenetként szolgáló elsődleges és másodlagos társadalmi csoportokból álló szocializációs közeget. Az eddigi vizsgálati szempontok alapján elmondható, hogy a homoszexuálisokat érintő identitásfenyegetések legsúlyosabbikának a homoszexualitás negatív szociális reprezentációjában plasztikusan megjelenülő – az érintettek által régóta jól érzékelhető – társadalmi elutasítás tűnt. Az önazonosság kérdéseivel kapcsolatban az egyénben felmerülő főbb problémák szintén itt gyökereztek: hiszen ki vállal fel szívesen olyasmit, amit „mindenki” elítél? Így az identitás fenyegetettségére utalhattak személyes vagy intrapszichikus szinten a saját gondolkodásban felmerülő kételyek – vajon tényleg „az” vagyok-e –, illetve személyközi szinten az új identitásállítás mások általi megkérdőjelezése.

Válaszadóim közül 14 számolt be arra vonatkozó gondolatairól, hogy ő valóban meleg-e. Sokaknál ez a fajta töprengés jelentette a tudatosodás és a személyen belüli felvállalás – vagy „sorsvállalás” (Jeandarc – 31) – közötti átmenetet. Ennek a folyamatnak a kezdőpontjaként jelent meg több esetben a „miért lettem én meleg?” (Valentin – 35) vagy „miért pont én?” (Tomtom – 25) jellegű kérdésfelvetés, végpontjaként pedig a „beletörődés” (Lindoro – 20) vagy az önellfogadás:

Rengeteget gondolkodtam rajta. Mikor láttam, hogy milyen nehéz út, próbáltam ellene tenni. [...] Nem ment. (Feconi – 22)

Próbáltam beletörődni, hidd el, hosszú évekig tartó küzdelmes folyamat volt, lelkileg teljesen összetörtem ebben, de nem mondhattam el senkinek akkor, mert olyan helyzetben voltam. Most már valamennyire elfogadtam saját magam, persze szégyellem magam előtt is az egészszet, de hát mit tehetek? (Lindoro – 20)

nálam ez egy ilyen folyamat volt, amíg elfogadtam – vagy rájöttem és utána elfogadtam, és azóta én azzal tisztában vagyok (Zoli – 35)

gondolkodtam, és mindig arra jutottam, szerencsére nagyon liberális környezetben vagyok, nincsen például presszió, hogy nekem melegnek kéne lennem, tehát nekem nem fűződik ahhoz érdekem, hogy én meleg legyek

[...] szóval ilyen szempontból szabad a mozgásterem, hogy megegyezik az, ami én vagyok azzal, ami akarok lenni – vagy nem is, hogy akarok, de amivé lettem (Márk – 27)

Az egyénben saját homoszexuális önazonosságával kapcsolatban felmerülő kételyekhez hozzájárulhatott mások kétkedése. Egyik válaszadóm például azt hangsúlyozta, hogy „szerencsére soha senki nem kényszerített(e) rá” (TS – 32), hogy ilyen kérdésekkel foglalkozzon. 24 megkérdezettel viszont előfordult, hogy valaki azt állította róla, hogy nem is „igazán” meleg. Nyolc esetben – potenciális szexuális vagy szerelmi partnerként, esetleg baráti szerepben – megjelenő nők, négy esetben szülők, három-három esetben más meleg, illetve nem meleg barátok kérdőjelezték meg az érintettek homoszexualitásának „valódiságát”. Az esetek többségében a megkérdőjelezést egyfajta „biztatásnak” szánták: ez csak ideiglenes állapot (Julio – 23), majd kinövöd (Viktor – 23), csak kíváncsi vagy (Koppány – 24). Hatan számoltak be arról, hogy sokan, illetve sokszor állítottak már róluk ilyesmit, mivel rajtuk „nem látszik” a homoszexualitás, azaz nem feleltethetők meg a sztereotipikusan megközelített homoszexuális képének:

nekem nagyon sokan szokták mondani, hogy nem látszik és ez aranyos, mert ez olyan mint amikor, mert melléteszem, hogy én félig zsidó is vagyok, és mondják, picikét azt érezni az emberek hangján, hogy dicséret, hogy nem is látszik, és itt is valami ilyen van, és ilyeneket én elég sokat kapok, mert mondjuk én az átlaghoz képest gyakorlatiasabb vagyok, meg erősebb.. tehát külsőségekben is sok olyan van, amit nemhogy elvetek, hanem egyszerűen nekem nem adaptálható az életembe, olyasmik, amik a melegéről heteró szemmel sztereotípan alkalmazottak, tehát a hajtűdobálás és a körei, tehát azt hiszem, hogy se a gesztusaiban, se a hanghordozásomban nincsenek olyan tipizálható meleg vonulatok, meg a másik, hogy nagyon nem vagyok az a típus, akit így ki lehet szűrni, tehát szűk közegben sem szokott ez így felmerülni általában, tehát amikor *coming-out*oltam, akkor sok embernél éreztem effektív meglepetést (Márk – 27)

Az „igazi” homoszexuális – ilyen értelemben kívülről jövő – sztereotipikus meghatározását azonban, úgy tűnt, sok megkérdezett bizonyos mértékig internalizálta. Arra az önmagában is sztereotipikus megközelítést sugalló kérdésre ugyanis, hogy „Mennyiben különbözel a többi melegtől?”, 18 olyan választ kaptam, melyben említés történt a „többi meleg” nőiességéről, „nyávogásáról”, „affektálásáról”, „hajtűdobálásáról”, vagy szexcentrikusságáról, illetve bárokba, „parkról parkra, vécéről vécére”

szaladgálásáról. A válaszadók e jellemzők mentén, saját tulajdonságaikat és viselkedésformáikat ezekkel ellenpontozva ábrázolták magukat.

Ezen a ponton eldönthetetlennek tűnik, hogy ez a fajta önmegkülönböztetés milyen mértékben értelmezhető a homoszexualitással kapcsolatos sztereotípiák melegék általi internalizáltságára, illetve általános társadalmi elterjedtségére. Hiszen érvényes értelmezés lehet az is, hogy a sztereotipikus utalások csupán a homoszexualitás társadalmi reprezentációjának előhívását szolgálták – feltéve, hogy az adott társadalmi környezetben csak ezekhez a sztereotípiákhoz képest lehetséges egyáltalán az önmeghatározás. Mindenesetre mindkét értelmezési verzió példaként szolgálhat a homoszexuális identitás fenyegetettségére. Az identitásfenyegetéssel való szembenézést viszont jól illusztrálta az a 13 válasz, melyek a kérdésben rejlő sztereotipikus alapfeltevésre irányították a figyelmet:

miért, milyen az általános, a 'többi' meleg? (Jakab – 47)

ezt nem szabad homogén közegként kezelni (Béla – 48)

ide csak olyan sztereotip válaszok jöhetnek (Gabi – 24)

Hülye kérdés. Én az emberektől különbözöm, nem a melegektől! (János – 36),

szerintem ez nagyon sokféle emberből tevődik össze, úgy, mint az úgymond normális életben élő emberek is vannak ilyenek és olyanok is, vannak rosszabbak és jobbak is, és én nem érzem magam semmivel sem különbnek mint bárki más és rosszabbnak sem (Péter – 36)

Ha ezt a kérdést kell megválaszolni, akkor eleve fel kell állítanom egy dogmát, ami a melegekre jellemző. [...] nem tudom magamat megkülönböztetni a melegektől. Egyes emberektől, egyes viselkedéstípusoktól tudom megkülönböztetni magam. Ez egy differenciált világ. Ugyanúgy differenciált világ a meleg, mint a heteró. (Simon – 19)

Mindenki más, minden ember egyedi. Az hogy meleg vagyok nem az elsődleges jellemzőm, hanem csak plusz információ. Elsősorban ember vagyok. Egészséges, egyedi ember. (Sobieski – 25)

Ezek után azt szeretném röviden áttekinteni, hogy a család és a munkahely „átmeneti közegében” hogyan vannak jelen, jelen vannak-e a homoszexuális identitásépítést fenyegető tényezők.

Válaszadóim több mint kétharmada számolt be arról, hogy családja tud homoszexualitásáról. Hat esetben azonban a „családi tudás” csak az anyákra korlátozódott, míg két megkérdezettnél az – idős, illetve a nagybeteget – anyát „megkímélték” a hírtől. Az anyák egyik tipikus szerepe lehet a „cinkosé” vagy „harcostársé” (Olivér – 32), aki segít a szigorú apák leszerelésében, illetve az esetleges apa-fiú konfliktusok tompításában. A némileg félelmet keltő apafigurákra jellemzőek a következő példák:

Az apám nagyon konzervatív, szörnyű szigorú elvei vannak, amikhez oda-köti magát, nem enged belőlük. (Laci – 26)

Apám egy nagyon érdekes ember, ő nyugdíjas egyenruhás... tűzoltó, lángtengernagy, [...] ő egy kirakatember, de tipikusan az a militarista foglalkozási ártalom jellemzi, hogy [...] ha ki van égve a fű és jön a tábornok úr vagy valaki, akkor befestjük fűzöld festékkal, mert annak úgy kell kinézni (Olivér – 32)

A válaszokból arra lehetett következtetni, mintha az apáktól jobban kellene tartani, pedig például a legszélsőségesebben éppen egy anya viselkedett:

előfordult, hogy éjszaka, mikor aludtam, csontig felhangosította a magnót, hogy ne tudjak aludni és odajött az ágyamhoz, hogy „ne aludj, te rohadt buzi”, ezt nem is bírtam sokáig, úgyhogy hamar elköltöztem (György – 26)

Az otthoni „megtudás” egyik visszatérő motívumaként szerepelt egy-egy felbontott és elolvasott levél, ami terhelő bizonyítékként szolgált a család számára. Tehát az is lényeges kérdés volt, hogy valaki önként tárta fel korábbi titkait – erre csak hét esetben került sor – vagy leleplezték. A leleplezéseket esetenként konkrét beavatkozási kísérlet követte a szülők részéről: fiúkat pszichiáterhez, pszichológushoz küldték „gyógykezelésre”, „változtatást javasoltak” (Viktor2 – 41), „mindent megpróbáltak” (Grafí – 22). Gyakran előfordult a téma „tabusítása” is: „lebuktam, vallottam, kiborultak, most pedig nem vesznek róla tudomást” (Labdarózsa – 21). Az önkéntes feltárulkozás jellegzetesen negatív fogadtatását is a hallgatás, a beszélgetéstől való elzárkózás jelentette:

először nem szólt, aztán az volt az első kitörése [...] hogy akkor én most hogy fogok így életet élni, de ez csak így nagyon röviden, így tőmondatokban és aztán azt mondta, hogy hú hát ezt neki akkor még emésztenie kell, és akkor egyszerre fogta magát és átment a másik szobába [...] és én

akkor ott egyedül, mert így hoppá és hát ez nagyon furá volt, mert mondtam, hogy azért ne menj már el, de hát elment (Viktor – 23)

Azonban a negatív fogadtatás racionalizációjára is akadt példa:

szerintem, ha valaki ebből hisztériát csap, az rendkívüli önzőség, tehát az mindig önmagát siratja és önmagát sajnálja, sajnáltatja, pláne úgy, hogy mellette fájdalmat okoz a gyermekének (Márk – 27)

Az önkéntes vallomástétel háttérében egy-egy érzelmi megerősítést nyújtó szerelmi kapcsolat tűnt fel – „Eljött a nagy Coming Out ideje a Nagy Szerelemkor.” (Sobieski – 25) –, vagy annak az érzésnek az elhatalmasodása, hogy „nem lehet tovább teljes hazugságban élni” (Viktor – 23). De több esetben arról is beszámoltak, hogy éppen a szerelem megszűnése okozott akkora – a család számára is érzékelhető – érzelmi zűrzavart, amelynek kapcsán a segítőkész szülőknek végül rá kellett jönniük, hogy fiúk nem egy barátnő, hanem egy barát miatt omlott össze.

A megkérdezettek közül mindössze hárman gondolták úgy, hogy családjuk – annak ellenére, hogy „ez nem téma” – sejt valamit:

sejtik, de reménykednek (Jeandarc – 31)

család sejtí, nem beszélünk róla (Tomi – 35)

a szüleim nem [...] szerintem ők is tudják, de nem téma [...] azért gondolom, hogy tudják, mert egy idő óta nem kérdeznak rá, hogy mikor fogsz megházasodni (Zoli – 35)

A családjukat homoszexualitásukról nem informálók között – tízen voltak ilyenek – három motívumot lehetett megkülönböztetni: néhányan féltek, hogy vallomásuk által megfoszthatják magukat a család szeretetétől vagy elfogadásától, mások – különféle okokból, például a családtagok kora miatt vagy mert „úgyse értenék meg” – meg akarták kímélni a családot a feleslegesnek ítélt megrázkódtatástól, megint mások úgy érezték, hogy a családtagok közötti – fizikai, illetve lelki – távolság nem indokolja a bizalom megosztását.

A családi szférához tartozó identitásfenyegetések más szempontok szerint is megközelíthetőek: érdekelt például, hogy válaszadóim miként vélekednek a gyerekvállalás és a homoszexualitás összeegyeztethetőségéről. A 49 válaszadó közül négynek volt gyereke – közülük kettő bevallotta saját homoszexualitását gyermekeinek, egy nem kívánta ezáltal

„megutáltatni” magát a gyerekeivel, egynél pedig túl kicsi volt még a gyerek –, 28 úgy nyilatkozott, hogy nem akar gyereket, 13 úgy, hogy szeretne, négy pedig még nem döntötte el, mit akar. A 28 nemleges választ adónál központi jelentőségűnek tűnt az a felfogás, hogy a homoszexuális identitás vállalásába beletartozik a gyerekekről, illetve a gyerekeknevelésről való lemondás. Ehhez kapcsolódtak a „ne érje hátrány miattam” jellegű, illetve a gyerek számára ideálisnak tartott családi környezet hiányára való utalások. A gyerekre vágyók esetében is inkább szinte megvalósíthatatlan vágyként jelent meg egy saját vagy egy örök-befogadott – esetleg „csak nevelt” – gyerek vállalása.

A fentiek fényében elég teoretikusnak tűnt az a kérdésem, hogy „Mit gondolsz, mit éreznél, ha kiderülne a gyerekedről, hogy ő is meleg?”. A válaszokból főként azzal kapcsolatban kívántam információhoz jutni, hogy az érintettek – elsősorban saját élményeikből kiindulva – hogyan vélekedtek a melegség általuk megfelelőnek vélt családi fogadtatásáról. Az „elfogadnám, különben pokollá tenném az életét” (Tomi – 35) típusú fő vonulat mellett többen feltételezett szomorúságuknak adtak hangot – „nem örülnék, mert nehéz” (Márió – 26), „nehezebb sors, a heteró többség diktál” (Kálmán – 69), „kissé megőrülnék, hogy mi vár rá” (Laci – 26) – és azon aggodalmaskodtak, hogy majd „hogyan hitem el a világgal, hogy nem én neveltem meleggé” (János – 36). Egyikük egy jellegzetes – de vélhetően nem tipikus – elfogadó szülői attitűdöt így fogalmazott át: „jobban esne, ha meleg lenne, de nem terrorizálnám heteróként sem” (Olivér – 32).

A megkérdezettek családjához képest a munkahelyi környezet talán még ingoványosabb terepnek tűnt a homoszexualitás felvállalásával kapcsolatban. Erre utalt, hogy a válaszadók közül csak tizennyolcra tudták munkahelyükön, hogy melegek. Közülük is többen sajátos – az átlagosnál kedvezőbb – pozícióval bírtak: például meleg volt a főnökük vagy külföldön, elfogadóbb környezetben dolgoztak. Ez utóbbiak között említett egyikük egy nyugat-európai egyetemét:

... tiszta vizet akartam önteni a pohárba a későbbi kellemetlenségek elkerülésére és nagyon jó tapasztalatokat szereztem. X országban ezt megengedhettem magamnak, emiatt egy esetben sem romlott meg a viszonyom, sőt inkább közelebb kerültem hozzájuk. Bár én mindig egyetemen dolgoztam. (Kálmán – 69)

Ugyanakkor egy magyar egyetemen az egyik válaszdónak éppen melegsége miatt maradt el a tanszékvezetői kinevezése:

... abban a bizottságban, ahol ezt a kérdéskört tárgyalták, akkor ott valaki felvetette, hogy elég szerencsés-e, hogy az illető meleg és így legyen tanszékvezető, ... aztán elejtették ezt a javaslatot, az akkori tanszékvezető védelmébe vett, hogy kizárt dolog, hogy az X meleg lenne [...] ez volt a védelem, igen, de ez természetesen nem változtatott az akkori helyzeten (Kristóf – 64)

Néhányuk pedig akarataik ellenére lepleződött le. A lelepleződés szélsőséges következményeként előfordult a munkahelyről való kirúgás – „az előző barátommal folytatott telefonbeszélgetéseimet lehallgatták, aztán közölték, hogy ilyen mentalitással nem lehet itt dolgozni” (György – 26) – vagy a zavaróan megkülönböztetett figyelem:

... itt is kiszivárgott. Általam teljesen ismeretlen emberek járnak a szomszéd szobába – mint később megtudtam – és kérdezetnek felőlem, hogy ki vagyok, mert hallani már hallottak rólam, de látni még nem láttak és kíváncsiak rám. Úgy érzem, mintha egy ketrecben lennék az állatkertben. Abszolút nem jó érzés. (Noffir – 19)

A válaszdók nagy többsége arról számolt be, hogy munkahelyére nem akarja „magával vinni” homoszexualitását: egyrészt mert „ez magánügy” – „nem tartozik rájuk” (Tomtom – 25) –, másrészt pedig több helyen negatív következményektől lehetett tartani:

... ma még úgy működik a dolog, hogy ha valakinél ezt az irányultságot konkrétan, nemcsak sejtés szinten, esetleg bizonyíték vagy maga bevallja vagy rajtakapják, hogy ilyen-olyan újság van nála, vagy valakivel látták, akkor biztos, hogy az előítélet elkezdene munkálkodni, tehát legalább a kirekesztés típusú, „én most nem szívesen állok vele a folyosón szóba”, „jaj, kezdet kell vele fogni”, ez a típusú kirekesztés megindulna [...] beszélgetésekben előfordul ez a téma [...] és azért ezekből a megjegyzésekből lehet tudni, hogy „jaj istenem, nagyon jót csinál, de azért ha nem muszáj, nem fognék vele kezdet” [...] (Endre – 50)

... hiába csinálnék meg mindent, mint egy normális ember, vagy többet, ha kiderülne, hogy meleg vagyok, a legutolsó lennék. akkor csak az számítana, hogy meleg vagyok, nem az, hogy mit teszek le az asztalra, egyszerűen csak azért mert más vagyok (Miklós – 44)

Tehát a munkahelyi környezetben is jellemző volt a homoszexuális identitás fenyegetettsége: a homoszexualitás ebben a kontextusban is titkol-

nivaló jellemzőnek tűnt. A – sokszor magánügyként „kódolt” – titok megőrzése pedig nagy terheket róhatott az érintettekre, amiből „nem adódtak problémák – ‘csak’ nekem” (Lindoro – 20).

6.7. Összegzés

Ebben a fejezetben a homoszexualitás szociális reprezentációját mint identitásfenyegetést vizsgáltam magyar meleg férfiakkal készített interjúk elemzésével. Az elemzés tágabb elméleti kereteként a szociálisidentitás- és szociálisreprezentáció-elméleteket használtam. A szociálisreprezentáció-elméletek a társadalmi valóság konstruált jellegét hangsúlyozzák: a társadalmi valóságot a társadalmi interakciós folyamatokban létrejövő szociális reprezentációk képviselik. A szociális reprezentációk „hétköznapi tudástartalmai” az ezeket létrehozó egyének és csoportok valóságértelmezését tükrözik, mely valóságértelmezés az egyéni és csoportidentitások megalkotásának alapanyagául szolgál. A társadalmi reprezentációk és identitások kialakításának kölcsönhatása központi eleme Breakwell identitásfolyamat-elméletének: az identitásfolyamatok hatékony működését akadályozó *identitásfenyegetések* és az ezek feldolgozására alkalmazott stratégiák megértése érdekében válik szükségessé a –társadalmi hiedelmekként és attribúciókként megfogalmazott – szociális reprezentációk vizsgálata.

A homoszexualitást tehát fenyegetett identitásként közelítettem meg, melynek kialakulásához nagymértékben hozzájárult a homoszexualitás szociális reprezentációja. *Vizsgálataim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a homoszexualitás társadalmi kategóriája identitáskonstruáló erejét főként a homoszexualitás szociális reprezentációjának negatív tartalmából nyeri, melyek az érintettek számára identitásfenyegetésként jelentek meg.*

A rendelkezésemre álló minta 49 személy beszámolóiból állt össze, melyek – meghatározott kérdésekre koncentráló – tematikus vizsgálat alapján vonhattam le következtetéseket. A kvalitatív interjúelemzési módszerek szabályszerűségeinek megfelelően vizsgálatom nem egy általános érvényű helyzetjelentés, hanem sokkal inkább – az eddigi nemzetközi kutatási tapasztalatok alapján – „tipikusnak” tekinthető esetek, attitűdök, viselkedési mintázatok rekonstruálásának kísérlete.

Elemzésemet segítette Kassai Melinda 1983-ban – 49 homoszexuális férfi közreműködésével – végzett kvalitatív vizsgálata, mely alapján felvá-

zolhatóvá vált a magyar társadalom közel húsz évvel ezelőtti homoszexualitás-képe. Így lehetőségem nyílt a rendszerváltást megelőző és az azt követő időszak bizonyos fokú összehasonlítására is, mely alapján a homoszexualitás 1980-as évek eleji szociális reprezentációja a maihoz képest sokkal negatívabbnak értékelhető. Az 1983-as „homoszexuális helyzet” jellemzésére a következő egymással szorosan összefüggő fogalmak tűntek központi jelentőségűnek: a homoszexualitás társadalmi felvállalhatatlanságából adódóan az önazonosság titkolása, a kényszerpályaként megjelenő látszatnormalitás, a mindehhez kapcsolódó öngyűlölet és az esetleges menekülési lehetőségek (külföldre távozás, névházasság, öngyilkosság).

Saját vizsgálódásaimat a homoszexuálisok által használt nyelvi ön-meghatározási készlet áttekintésével kezdtem. A terminológiai vizsgálat alapján az mondható, hogy az azonos neműek közötti kapcsolatok társadalmi reprezentációs tere a korábbi időszakhoz képest kitágult: a meleg és a homoszexuális szavak fokozódó jelentéselkülönülése, illetve a „buzi” szó átfogóan negatív tartalmának hatástalanítására tett kísérletek a szabadabb önmeghatározási igény erősödésének jeleként értelmezhető az azonos neműekhez vonzódó magyar férfiak körében. A válaszdóim által leginkább preferált meleg szó „előnye” a homoszexuálisokhoz képest elsősorban a szó viszonylagos tartalmi lezártatlanságából és szélesebbnek érzett jelentésbeli spektrumából adódott. A homoszexuális kifejezés – eredeti antidiszkriminációs kontextusának elhomályosulásával – a kívülről való tulajdonítotttsággal került tartalmi összefüggésbe. Ezen kívül fontosnak tűnt az a tény is, hogy a meleg szó köznyelvi elismertetéséért az 1990-es évek közepén – a Szivárvány Társulás a Melegek Jogaiért nevű szervezet megalakítása idején – az önmagukat hangsúlyozottan melegként meghatározó aktivistáknak meg kellett küzdeniük.

A homoszexualitás szociális reprezentációjának identitásfenyegetésként való megközelítését támasztották alá a mai Magyarországon élő azonos neműekhez vonzódó férfiak saját társadalmi helyzetértékelésére vonatkozó beszámolók, melyek kiegészültek a családi és munkahelyi környezetben is érvényesülő félelmekre, illetve negatív tapasztalatokra való utalásokkal. Mindebből az derült ki, hogy az önazonosság megelégedését és kiteljesítését válaszdóim számára leginkább a társadalom elutasító légköre akadályozta. A társadalmi elutasítás gyökerei a homoszexuális és a heteroszexuális kategóriák merev elkülöníthetőségébe vetett hitben és ezzel összefüggésben a heteroszexuálisokat és a homoszexuálisokat

egymástól jól megkülönböztethető – és egyes konkrét szabályok által megkülönböztetett – társadalmi csoportokként kezelő megközelítésig nyúlnak. Ennek az értelmezésnek az érvényessége hangsúlyozódott azok által, akiknek a válaszaival végigvonult a heteroszexualitással ellentéteztett homoszexualitás fogalmi egységével, illetve a társadalomban élő homoszexualitás-kép homogenizáltságával kapcsolatos feltételezések megkérdőjelezése. Ennek alapján az mondható, hogy a szexuális tapasztalatok nem önmagukban – nem önmaguktól – válnak identitásformáló kapacitássá, hanem a hozzájuk tapadó társadalmi jelentésektől.

A homoszexualitás társadalmi reprezentációjában az 1980-as évekbeli helyzettel összehasonlítva több ponton is jelentős változást tapasztaltam. Egyrészt a mostani beszámolómban helyet kaptak az 1983-ban még teljesen hiányzó pozitívumok: a homoszexuális lét lehetséges pozitív aspektusai társadalmi szinten – a társadalmi nemi szereprendszer kontextusában – a némileg sztereotipikusan megközelített klasszikus heteroszexuális férfiszerep kritikájának, csoportközi szinten a közösségtartás igényének, személyes szinten pedig az önelemzés szükségletének kifejeződéseként jelentek meg. Másrészt a „homoszexuális infrastruktúra” egyre jobb kiépülésével, a társadalmi láthatóság fokozódásával a homoszexualitás társadalmi reprezentációs tere is tágabbá és tagoltabbá vált: például a meleg szervezetek már nyíltan felléphetnek a melegek érdekében és a meleg bárok kulturáltabb szórakozási, ismerkedési lehetőségeket kínálnak, mint a homoszexuális élet korábbi titkos színterei. A családi és munkahelyi környezetben azonban továbbra is jelen voltak – bár valamennyire kisebb mértékben – a korábban is jellemző titkolózás-lelepleződés dinamikájában megragadható identitásfenyegetések

A homoszexualitás, illetve a melegség fogalmának válaszadóim által adott meghatározásaiban nagy hangsúlyt kapott az azonos neműek közötti vonzalmak érzelmi, lelki, emberi aspektusai, amiből arra lehetett következtetni, hogy az önazonosság kialakításának folyamataiban a szexuális gyakorlatok mellett ez az emberi dimenzió is nagy jelentőséggel bír. A szexuális magatartás kizárólagos vagy döntő jelentőségű identitás-meghatározó tényezőként való feltüntetésének elégtelenségére utaltak válaszadóimnak a biszexualitást létező szexuális gyakorlatként, de nem létező identitásként tételező nézetei. Mindez nem azért válik fontossá, hogy eldönthessük, létezik-e biszexuális identitás, hanem mert akár a homoszexualitás – szexuális gyakorlatokra koncentráló, „szexorientált” – szociális rep-

rezentációjának korrigálására tett kísérletként is értelmezhető. Hiszen a homoszexualitás felvállalását nagyban hátráltathatja az azonos neműek közötti kapcsolatok egydimenziós, szexuális gyakorlatokra lecsupaszított megközelítése.

Ezen a fogalmi szinten valóban fontossá válhat a homoszexualitás biológiai eredetének hangsúlyozása: ha az azonos neműek kapcsolatát a biológiai jelenségeként felfogott szexualitásra redukáljuk, ehhez a biológiai eredet magyarázata is kijár. Ha viszont olyan társadalmi jelenségeként tekintünk a homoszexualitásra, mely jelentéseit társadalmi interakciók során nyeri, akkor a jelenség „eredete” – legyen az biológiai vagy nem biológiai meghatározottságú – tulajdonképpen lényegtelennek válik. Válaszadóim majdnem mindegyike rendelkezett a homoszexualitás eredetével kapcsolatos elképzeléssel: többségük válaszában szerepelt a biológiai meghatározottságra való utalás. Ami azonban ennél lényegibb információnak tekinthető, hogy – egy kivétellel – szinte senki nem vetette fel, hogy vajon az eredetkérdés mitől válik körülbelül annyira érdekesítő kérdéssé, mint a homoszexuálisok számának firtatása. (Itt szeretném röviden megjegyezni, hogy bizonyos nézetek szerint a biológiai meghatározottság bizonyítása fontos szerepet kaphat a homoszexuálisok „önvédelmében”. Ennek azonban ellentmondani látszik az egyes testükkel – például bőrszínükkel – megjelölt etnikai kisebbségi csoportokat érintő társadalmi elutasítás, akikkel kapcsolatban már többször bebizonyosodott a történelem során, hogy a másság biológia meghatározottságára vonatkozó érvek nem feltétlenül vezetnek egy kisebbség társadalmi helyzetének vagy megítélésnek javulásához.)

Végül arra szeretnék utalni, hogy a homoszexuális identitás fenyegetett identitásként való értelmezése és a homoszexualitás szociális reprezentációiban tükröződő identitásfenyegetések vizsgálata arra irányíthatja a figyelmet, hogy e fenyegetettség nélkül talán nem is létezne homoszexuális identitás. Ilyen értelemben a homoszexuális identitás sokkal inkább értelmezhető a társadalmi elkülönítés és megkülönböztetés által életre hívott társadalmi fikcióként, mint az egyéni önazonosság megteremtésének egyik alappilléreként.

7. Összefoglalás

Kutatásom központi kérdése volt, hogy vajon identitásképző tényezőnek tekinthető-e a mai magyar társadalomban a homoszexualitás. *Hipotézisemet – mely szerint a mai magyar társadalomban a homoszexualitás társadalmi kategóriájának jelentős az identitáskonstruáló ereje – a disszertációban közölt különböző szempontokat tükröző kutatási eredmények megerősítették.*

Vizsgálódásaim elméleti hátterül a homoszexualitás társadalmi konstrukcióként való megközelítése szolgált, mely a szexualitás modern kategóriáit társadalmi-történeti képződményekként értelmezi. Ebben a kontextusban ‘a homoszexuális’ egy történelmen túli és univerzálisan fellelhető embertípusnak tekinthető – azzal a megszorítással, hogy a homoszexuális vágy egy olyan külön(leges) embertípust, illetve társadalmi identitást hív életre, amely a modern nyugati társadalmak sajátossága.

Kutatásaim történetileg igazolódni látszó előfeltevése volt, hogy a jól körülhatárolható – kívülről tulajdonított, majd az érintettek által internalizált – homoszexuális identitások létezése egyfajta társadalmi tünetként azonosítható. A mai Magyarországon a homoszexualitás identitásképző tényezőként való funkcionálása azt jelezte, hogy a magyar társadalomban az egymást kizáró monolitikus – heteroszexuális, homoszexuális – identitásminták az uralkodóak, melyek esetenként komolyan veszélyeztethetik az egyének társadalmi boldogulását. A homoszexuális identitás tehát elsősorban a megbélyegző társadalmi megkülönböztetés, a gyakorlati életben is megtapasztalható hierarchikus elkülönítés termékeként jelent meg. Ezt a társadalmi jellemzőt értelmeztem az egyéni – nem csak szexuális, de akár etnikai, vallási, politikai gondolkodásbeli – különbözőséghez való jog elutasításának társadalmi tüneteként.

E társadalmi tünet vizsgálata során először feltérképeztem a homoszexualitás társadalmi kategóriája köré épült nemzetközi és magyar elméletrendszer, valamint áttekintettem a homoszexualitás-kategória különféle társadalmi környezetektől függő jelentéstartalmait és az ezekhez kapcsolódó eltérő gyakorlati, politikai, jogi következményeket.

Majd dolgozatom empirikus részében – ahol kvantitatív és kvalitatív elemzési módszereket egyaránt alkalmaztam – egyrészt arra kerestem a választ, hogy az önmagukat melegként azonosító magyar férfiak érték-választásbeli sajátosságai értelmezhetőek-e egyfajta homoszexuális identitás meglétének indikátoraiként. Másrészt azt vizsgáltam, hogy milyen a viszony a homoszexualitás társadalmi kategóriájának Magyarországon észlelhető tartalma és az önmagukról – mint férfiakhoz vonzódó férfiakról – alkotott képük között, azaz: az érintettek számára a homoszexualitás szociális reprezentációja mennyiben jelentett identitásfenyegetést. A válaszokból ugyanis következtetni lehetett a homoszexualitás társadalmi kategóriájának csoportképző és – kulturálisan meghatározott – identitáskonstruáló erejére, valamint ennek korlátaira is.

A leglényegesebb megállapítások

I. A homoszexualitás diszkurzív történetét – a homoszexuálisról szóló nyelvezet és tudáskategóriák elemzésével – áttekintve a következőket állapítottam meg:

A homoszexualitás diszkurzív történetét a bűn–betegség–deviancia triumvirátusa és a köréjük rendeződött szaktudományos megközelítések uralták, melyeknek alapanyagát elsősorban a teológiai gyökerű, de előítéletessé vulgarizált erkölestan, az egyházi majd a polgári jog, a pszichiátria, illetve a szociológia *szakértői* által felhalmozott tudás alkotta.

Az azonos neműek közötti kapcsolatok társadalmi fogadtatása történeti és szocio-kulturális szempontból – némi leegyszerűsítéssel élve – négyféleképpen kategorizálható: bűnként, betegségként, normasértésként és szabadon választható életformaként. A nyugat-európai társadalmakban a 18–19. századig a bűndiskurzus volt az uralkodó. Ezt váltotta fel a 19. század végétől a homoszexualitás medikalizált modellje, melynek megkérdőjelezése csak a 20. század utolsó harmadára vált általánossá. A társadalmi devianciák kutatói a 20. század közepétől kezdték felfedezni vizsgálandó témaként a különféle – elsősorban a marginalizált – szexualitásformákat: ettől kezdve a homoszexualitás fokozatosan bevonódott a társadalomtudományos érdeklődés körébe, mely ezt a szexualitásformát egyre kevésbé „természetesen”, biológiailag meghatározott állapotként és egyre inkább társadalmilag konstruált jelenségként, illetve

szerepként értelmezte. A homoszexualitást magánügynek, illetve a homoszexuális életforma szabad választását alapvető emberi jognak tekintő felfogások csak a 20. század második felében jelentek meg. A mai nyugat-európai törvényi szabályozás pedig annak az elvnek a társadalmi elfogadását tükrözi, hogy a heteroszexualitás feltétlenül követendő normaként való társadalmi előírása éppúgy az alapvető emberi jogok megsértését jelenti, mint a rasszizmus és a szexizmus társadalmi gyakorlata.

II. A homoszexualitás társadalmi kategóriájának átpolitizálódásának elemzése során a következő megállapítások tűntek a legfontosabbnak:

A homoszexuális politikát a modern társadalmakra jellemző identitáspolitikák – illetve „életpolitikai stratégiák” – egyik jellegzetes típusaként megfogalmazva azokat a politikai aktorokat próbáltam azonosítani, akik ezt a politikát művelhetik. Ideáltipikusan ezek olyan homoszexuális alanyok, akiknek homoszexuális identitása szükségképpen a homoszexualitás társadalmi kategóriájához és jelentéseihez kapcsolódik. A homoszexualitás jelentésének – egyéni és társadalmi – identifikációs és attribúciós kontextusokban való vizsgálata során azonban egyrészt a homoszexuális identitású alany, másrészt maga a homoszexualitás kategóriája problematizálódott.

A politikai aktivizmushoz sokak által kikerülhetetlennek vélt homoszexuális identitások csoportközi, illetve társadalmi szinten „fikciókként”, az egyéneket tekintve „fenyegetett identitásokként” értelmeződtek. A homoszexualitás kategóriája pedig egy – a „heteroszexuális alapfeltevést” tükröző – „heteroszexuális koncepcióként” jelent meg, mely önmagában értelmezhetetlen.

A homoszexuális kategória – és identitás – elégtelensége referenciátlan-ságából adódott, illetve annak a fel nem ismeréséből – vagy egyfajta társadalmi konszenzuson nyugvó tudatos „félreismeréséből” –, hogy a társadalmi nemi normák kulturális mátrixában a biológiai nem, a társadalmi nemi szerep, a szexuális gyakorlatok és a vágyak egysége megkérdőjelezhető és esetenként megkérdőjelezendő. A homoszexualitás politikája ilyen értelemben a társadalmi nemi és a szexuális identitások alkotóelemeinek és társadalmi-kulturális környezetének újra- és újjáértelmezése után kiált. A homoszexualitás politikájának elemzése tehát csak több szinten, az eszszencialista és a társadalmi konstrukcionista megközelítések máig jellemző „együttélésének” figyelembevételével valósítható meg.

III. A magyar jogalkotásban és jogalkalmazásban tükröződő homoszexualitáskép történeti előzményeinek és mai jellegzetességeinek áttekintése során – különös tekintettel azokra a büntetőjogi rendelkezésekre, melyek a homoszexuálisokat érintő intézményesített diszkrimináció alapjául szolgálhattak – a következőket állapítottam meg:

A homoszexualitással kapcsolatos törvények magyarországi történetének felvázolásából megmutatkozott, hogy a büntetőtörvényekben tetten érhető elutasítás gyökere egyfajta – a keresztény „szemérmetességet”, illetve a „természet rendjének” fenntartását hirdető – erkölcsi ítélet volt. Ez a keresztény gyökerű, erkölcsi alapú megítélés sugárzott az AB által 2002 szeptemberében megsemmisített paragrafusokból is.

A történeti áttekintésből az is kitűnt, hogy az azonos neműekhez vonzódók jogi megkülönböztetése ellen egyes európai szerzők már a 19. század második felétől szót emeltek. Bár már ebben az időszakban megjelentek azok az érvek, melyek a büntethetőség megszüntetését a magánélet állami beavatkozás-mentesítésére hivatkozva kívánták elérni, a későbbiekben elsősorban a homoszexualitás medikalizált megközelítése uralta el a jogalkotást. A 20. század eleji magyar pszichiáterek nézeteiből azonban az is kiderült, hogy – legalábbis többen közülük – a homoszexualitást „önmagában” nem tartották betegségnek: ők is inkább a társadalmi megbélyegzésből eredő traumatikus következményeket tartották a homoszexualitás „betegségi tüneteinek”.

Magyarországon az 1878-as törvény a – felnőtt férfiak – kölcsönös beleegyezéssel történő homoszexuális kapcsolatait még szankcionálta, míg az 1961-es törvényben ez a bűncselekménytípus már nem szerepelt. A változás hátterében a homoszexualitás „biológiai terheltségként” való meghatározását találjuk. Az 1978-as törvény azonban tovább őrizte – és egyes részeiben továbbra is őrzi – az 1961-es megkülönböztető gyakorlatot az ún. beleegyezési korhatárok eltérő meghatározásával. Bár az 1978-as törvényhez fűzött magyarázatban a homoszexualitás „eltanulhatóságára” vonatkozó elképzelés jelent meg, mely ellentétbe állítható a 17 évvel korábbi biológiai meghatározottságot hangoztató érvel, mely alapján eltörölték a felnőttek közötti kölcsönös beleegyezésen alapuló homoszexuális kapcsolatok büntetését.

Mindezek alapján elmondható, hogy a 20. század második felében a magyar jogalkotók a homoszexualitást egyfajta „abnormális” biológiai – és így nem büntetendő – jelenségként határozták meg, mely ugyanakkor

mégis valamilyen módon eltanulható és elsajátítása különösen az ifjúság számára elkerülendő veszélyekkel jár. Az 1990-es évek végére a homoszexualitásra vonatkoztatható magyar jogalkotás ellentmondásai a jogalkalmazásban is felszínre törtek: több konkrét esetben is felmerült az azonos neműek kapcsolatát megkülönböztetéssel kezelő jogszabályok alkotmányellenessége. A nemzetközi – európai uniós – elvárások szintén a diszkriminatív szabályozások fölülvizsgálatát vetítették előre.

A magyar jogalkotásban és jogalkalmazásban tükröződő homoszexualitással kapcsolatos attitűdök – elsősorban 19–20. századi – vizsgálata során nyomon követhetők a homoszexualitás társadalmi kategorizációjának változatai: a homoszexualitás a 19. század végéig bűnként, a 20. század második feléig betegségként, majd a társadalomra – bizonyos mértékig – veszélyes normasértésként jelenült meg. A szabadon választható homoszexuális életforma, úgy tűnik, egyelőre nem szerepel a magyar jogrendszer által tükrözött választékban.

Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy az azonos neműek közötti kapcsolatok jogi megkülönböztetésében megnyilvánuló intézményes diszkrimináció fokozatos felszámolása csak az első lépéseket jelentheti egy általános antidiszkriminációs szabályozás megalkotása felé. Az Alkotmánybíróság 2002. szeptember 3-ai döntése ilyen szempontból mindenképpen nagy jelentőségű, hiszen hozzájárulhat az állampolgárok egy nem elhanyagolható hányadának sikeresebb társadalmi integrációjához.

IV. A homoszexualitás magyar médiabeli láthatóságára vonatkozóan – elsősorban a homoszexualitással kapcsolatos 1993 és 2000 közötti HVG-beli médiareprezentációk vizsgálata alapján – a következőket állapítottam meg:

Vizsgálataim arra alkalmasak voltak, hogy jelezzék a homoszexualitás adott időszakra jellemző társadalmi „tematizálódását”, arra viszont nem, hogy a homoszexualitás társadalmi elfogadottságára vonatkozóan megalapozott kijelentéseket tegyek. A HVG – mint gazdasági, politikai hírmagazin – elemzése műfaji meghatározottságából adódóan viszonylag hűen tükrözte a homoszexualitás hírértékét, így lehetőség nyílt annak nyomon követésére, mikor, hogyan és miért vált közlésre érdemessé a téma nem csupán a napi szenzációhajsza, hanem a tartósabb – komolyabb – társadalmi figyelem felkeltése, illetve visszatükrözése szintjén.

Vizsgálódásaim központi témája a homoszexualitás mainstream médiabeli láthatósága volt, melynek mértéke egyrészt a jelenség kulturális elfogadottságát és társadalmi integráltságát, másrészt a homoszexuálisok társadalmi csoportjának erőviszonyait és önkifejező képességét jelezte. A társadalmi észlelhetőséggel kapcsolatos vizsgálataim alapján az mondható, hogy a homoszexualitás tematikája a vizsgált időszak kezdetétől folyamatosan jelen volt a HVG-ben, bár a magyarországi beszámolókból ez a folyamatosság csak 1995–96-tól vált jellemzővé. 1996-tól – különösen 1998-ig – a homoszexualitás magyarországi észlelhetősége a homoszexuálisok közvetlen megszólalási lehetőségével erősödni kezdett, ami összefüggésbe hozható a magyar homoszexuális aktivizmus egyre hatékonyabbá válásával.

A homoszexualitás tematikáján belül elsősorban a büntető- és polgári jogi (főként az azonos neműek szexuális kapcsolatának büntethetőségére és az azonos neműek életközösségének jogi elismerésére vonatkozó) törvények megváltoztatására irányuló kezdeményezések voltak esélyesek a hírérték megszerzésére. Az ilyen típusú különféle kezdeményezések országspecifikus jellegének hangsúlyozása mellett már a kezdetektől jellemző volt a homoszexuálisok problémáinak tágabb, emberi jogi kontextusban való ábrázolása. A magyar témájú cikkekben szintén fokozatosan erősödött a homoszexuálisok társadalmi megkülönböztetésének alapvető emberi jogi problémaként, valamint az Európai Unió tagországainak többségében – elvárásként vagy működő gyakorlatként – meglévő antidiszkriminációs szabályozás igényként való megjelenítése.

A homoszexuálisokkal kapcsolatos sztereotípiák közül a legerősebb motívumként a promiszkuitásra való közvetlen vagy – elsősorban az AIDS kapcsán – közvetett utalás mutatkozott. Ebben fontos szerepet játszott a homoszexuálisokra mint „AIDS-es rizikócsoportra” való utalás: itt volt a leginkább tetten érhető a homoszexualitás és a gyakori szexuális partnersere közötti látszatkorreláció. Valószínűleg az sem lehetett véletlen, hogy éppen az AIDS – illetve a promiszkuitás – kapcsán tűntek fel a homoszexuálisok a leghomogenizáltabb módon: olyan egységes „(rizikó)csoportként”, ahol a valós szexuális gyakorlatokhoz képest a homoszexuális csoporttagság vált elsődlegessé az ítéletalkotásban.

A terminológiai vizsgálatból arra lehetett következtetni, hogy – az elsősorban a beszélő és a homoszexuálisok közötti társadalmi távolság

hangsúlyozására szolgáló negatív vagy trágár konnotációjú, régóta használatos kifejezések továbbélése mellett – Magyarországon az 1990-es évek második felére elfogadott és egyre elterjedtebb köznyelvi formává vált a homoszexuálisok önmeghatározásának tiszteletben tartását sugalló ‘meleg’ kifejezés.

A HVG-ben szereplő homoszexualitással kapcsolatos médiareprezentációkat a homoszexualitás Magyarországon is fokozatosan növekvő társadalmi láthatóságának, észlelhetőségének a dokumentumaiként értelmeztem. Elemzésem megengedte azt a következtetést, hogy a homoszexualitással kapcsolatos többféle forrásból származó információmenyiség növekedésével, illetve ennek médiareprezentációkban való megjelenésével a téma árnyaltabb – kevésbé sztereotip – és a társadalom felé nyitottabb megközelítése várható.

V. Az önmagukat melegként azonosító férfiak értékpreferenciáinak empirikus kvantitatív vizsgálata során a következőket állapítottam meg:

Az önmagukat melegként azonosító magyar férfiak értékpreferenciái és identitásképző tényezőként értelmezett homoszexualitásuk közötti összefüggés feltételezését arra alapoztam, hogy értékpreferenciákat a magyar népesség értékpreferenciáival összehasonlítva jelentős eltéréseket tapasztaltam.

Az értékpreferencia vizsgálatokban használt Rokeach-teszt ugyan nem tartalmaz a homoszexualitással közvetlenül összefüggésbe hozható értékeket, de a korábban részletesen ismertetett vizsgálataimból az derült ki, hogy az önmagukat melegként azonosító férfiak mintájából nyert budapesti melegminta és a magyar népességet reprezentáló mintából a budapestiek leválogatással és kétdimenziós súlyozással nyert másik minta értékválasztási mintázatában jelentős eltérések voltak tapasztalhatóak. Mivel ezekben a mintákban a nem, az életkor, a lakóhely és az iskolai végzettség szerinti csoportok megoszlása szinte teljesen azonos volt, az értékpreferenciabeli különbségek értelmezésében mindenképpen nagy szerepet kellett játszania a két minta között mutatkozó egyetlen jól azonosítható megkülönböztető jellemzőnek, az – azonos neműek irányában megnyilvánuló nyíltan vállalt, illetve az egyéni életvezetés szempontjából meghatározónak érzett vonzalomként megfogalmazott – homoszexualitásnak.

Ezen a ponton a homoszexualitás – vagy melegség – tartalmi jellemzőinek meghatározása nem is tűnt fel lényeges elemként, hiszen csak azt tudhattuk, hogy az eredeti melegmintát önmagukat melegnek valló férfiak alkották; arról azonban nem rendelkez(het)tünk pontosabb információkkal, hogy az egyes válaszadók számára saját melegségük – vagy a homoszexualitás társadalmi kategóriájához való viszonyuk – hogyan, milyen értelmezési keretben jelent meg.

Azt viszont szinte teljes bizonyossággal állíthattam, hogy a megkérdezett magyar meleg férfiak olyan sajátos értékválasztásbeli jellemzőkkel bírtak, melyek a homoszexuális-, illetve melegidentitás(ok) vagy identitászelet(ek) meglétének indikátoraiként váltak értelmezhetővé. E jellemzők közé sorolódott például a sokszor hiányként vagy az átlagosnál nehezebben megvalósítható célként megjelenő *családi biztonság* alternatíváiként értelmezhető kötődésekre – például az *igazi barátságra* – koncentráció beállítódás; a *családi biztonságtól* elkülönülő *belső harmónia* megteremtésének kiemelt szerepe; a meleg mintákban megnyilvánuló – Inglehart értelmezésében „posztmaterialistábbnak” tekinthető – olyan értékorientáció, ahol a „minőségi életre” való törekvés nyilván elképzelhetetlen a melegség bizonyos fokú – egyéni és társadalmi – elfogadottsága nélkül; és ezzel összhangban az előítéletektől való mentesség fontosságának hangsúlyozása, ami az előítéletektől szenvedők – köztük a magyar meleg férfiak – számára mindenképpen különös jelentőségű érték.

VI. A homoszexualitás szociális reprezentációjának kvalitatív empirikus vizsgálata során – magyar meleg férfiakkal készített interjúk elemzése alapján – a következőket állapítottam meg:

Az elemzés tágabb elméleti kereteként a szociálisidentitás- és szociálisreprezentáció-elméleteket használtam. A szociálisreprezentáció-elméletek a társadalmi valóság konstruált jellegét hangsúlyozzák: a társadalmi valóságot a társadalmi interakciós folyamatokban létrejövő szociális reprezentációk képviselik. A szociális reprezentációk „hétköznapi tudástartalmi” az ezeket létrehozó egyének és csoportok valóságértelmezését tükrözik, mely valóságértelmezés az egyéni és csoportidentitások megalakításának alapanyagául szolgál. A társadalmi reprezentációk és identitások kialakításának kölcsönhatása központi eleme Breakwell identitásfolyamatelméletének: az identitásfolyamatok hatékony működését akadályozó identitásfenyegetések és az ezek feldolgozására alkalmazott stratégiák

megértése érdekében válik szükségessé a –társadalmi hiedelmekként és attribúciókként megfogalmazott – szociális reprezentációk vizsgálata.

A homoszexualitást tehát fenyegetett identitásként közelítettem meg, melynek kialakulásához nagymértékben hozzájárult a homoszexualitás szociális reprezentációja. Vizsgálataim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a homoszexualitás társadalmi kategóriája identitáskonstruáló erejét főként a homoszexualitás szociális reprezentációjának negatív tartalmaiból nyeri, melyek az érintettek számára identitásfenyegetésként jelentek meg.

A kvalitatív interjúelemzési módszerek szabályszerűségeinek megfelelően vizsgálatom nem egy általános érvényű helyzetjelentés, hanem sokkal inkább az eddigi nemzetközi kutatási tapasztalatok alapján „tipikusnak” tekinthető esetek, attitűdök, viselkedési mintázatok rekonstruálásának kísérlete volt.

Egy 1983-ban készült vizsgálat eredményeinek felhasználásával lehetőségem nyílt a rendszerváltást megelőző és az azt követő időszak bizonyos fokú összehasonlítására is, mely alapján a homoszexualitás 1980-as évek eleji szociális reprezentációja a maihoz képest sokkal negatívabbnak tűnt. Az 1983-as „homoszexuális helyzet” jellemzésében a következő egymással szorosan összefüggő fogalmak tűntek központi jelentőségűnek: a homoszexualitás társadalmi felvállalhatatlanságából adódóan az önazonosság titkolása, a kényszerpályaként megjelenő látzatnormalitás, a mindehhez kapcsolódó öngyűlölet és az esetleges menekülési lehetőségek (külföldre távozás, névházasság, öngyilkosság).

A homoszexuálisok által használt nyelvi önmeghatározási készlet vizsgálata arra mutatott, hogy az azonos neműek közötti kapcsolatok társadalmi reprezentációs tere a korábbi időszakhoz képest kitért: a meleg és a homoszexuális szavak fokozódó jelentéskülönülése, illetve a „buzi” szó átfogóan negatív tartalmának hatástalanítására tett kísérletek a szabadabb önmeghatározási igény erősödésének jeleként vált értelmezhetővé az azonos neműekhez vonzó magyar férfiak körében.

A homoszexualitás szociális reprezentációjának identitásfenyegetésként való megközelítését támasztották alá a mai Magyarországon élő azonos neműekhez vonzó férfiak saját társadalmi helyzetértékelésére vonatkozó beszámolók, melyek kiegészültek a családi és a munkahelyi környezetben is érvényesülő félelmekre, illetve negatív tapasztalatokra való utalásokkal. Mindebből arra lehetett következtetni, hogy az önazo-

nosság megelését és kiteljesítését válaszadóim számára leginkább a társadalom elutasító légköre akadályozta. A társadalmi elutasítás gyökerei a homoszexuális és a heteroszexuális kategóriák merev elkülöníthetőségébe vetett hitben és ezzel összefüggésben a heteroszexuálisokat és a homoszexuálisokat egymástól jól megkülönböztethető – és egyes konkrét szabályok által megkülönböztetett – társadalmi csoportokként kezelő megközelítésig nyúlnak. Ennek az értelmezésnek az érvényessége hangsúlyozódott azok által, akiknek a válaszain végigvonult a heteroszexuálisokkal ellenpontozott homoszexualitás fogalmi egységével, illetve a társadalomban élő homoszexualitás-kép homogenizáltságával kapcsolatos feltételezések megkérdőjelezése. Ennek alapján az mondható, hogy a szexuális tapasztalatok nem önmagukban – nem önmaguktól – váltak identitásteremtő kapacitássá, hanem a hozzájuk tapadó társadalmi jelentések által.

A homoszexualitás társadalmi reprezentációjában az 1980-as évekbeli helyzettel összehasonlítva több ponton is jelentős változást tapasztaltam. Egyrészt a mostani beszámolómban helyet kaptak az 1983-ban még teljesen hiányzó pozitívumok: a homoszexuális lét lehetséges pozitív aspektusai társadalmi szinten – a társadalmi nemi szereprendszer kontextusában – a némileg sztereotipikusan megközelített klasszikus heteroszexuális férfiszerep kritikájának, csoportközi szinten a közösségteremtés igényének, személyes szinten pedig az önelemzés szükségletének kifejeződéseiként jelentek meg. Másrészt a „homoszexuális infrastruktúra” egyre jobb kiépülésével, a társadalmi láthatóság fokozódásával a homoszexualitás társadalmi reprezentációs tere is tágabbá és tagoltabbá vált: például a meleg szervezetek már nyíltan felléphetnek a melegek érdekében és a meleg bárók kulturáltabb szórakozási, ismerkedési lehetőségeket kínálnak, mint a homoszexuális élet korábbi titkos színterei. A családi és a munkahelyi környezetben azonban továbbra is jelen voltak – bár valamennyire kisebb mértékben – a korábban is jellemző titkolózás-lelepleződés dinamikájában megragadható identitásfenyegetések.

A homoszexuális identitás fenyegetett identitásként való értelmezése és a homoszexualitás szociális reprezentációiban tükröződő identitásfenyegetések vizsgálata alapján vetődhetett fel annak a lehetősége, hogy a társadalmi fenyegetettség nélkül talán nem is létezne homoszexuális identitás. Ilyen értelemben a homoszexuális identitás sokkal inkább a

társadalmi elkülönítés és megkülönböztetés által életre hívott társadalmi fikciónak tűnt, mint az egyéni önazonosság egyik „tartópillérének”.

További kutatási irányok kijelölése

A magyar kutatási lehetőségek rendkívül sokirányúak, hiszen sok tekintetben az alapvető fontosságú információk hiányoznak.

A homoszexualitás társadalmi vizsgálata a nagy nyugati demokráciák önvizsgálatával került fókuszba: a magukat demokratikusnak és az egyéni szabadságot, a saját testtel és lélekkel való rendelkezés szabadságát felértékelő társadalmaknak szembe kellett nézniük nem csak a női szerepek újraértékelésével, nem csak a fogamzásgátlás vagy a nemzeti és vallási kisebbségi kultúrák elfogadásának szükségességével és hasznosságával, hanem az ellenséges, idegenkedő kontextusban mozgalommá fejlődött homoszexualitás társadalmi értékelésének tanulmányozásával és újraformálásával is.

A homoszexualitás aktualitása ugyanis a posztmodern, városi társadalmakban szorosan összefügg a társadalmi értékrend átalakulásával. A homoszexualitás láthatósága tanúsítja egyfelől a személyes kiteljesülés, az önazonosság értékeinek előtérbe kerülését a mai nyugati társadalmakban. Másfelől e láthatóság azt is mutatja, hogy a tradicionális értékrendek a jelenkor társadalmainak leírására alkalmatlanná váltak, e társadalmakba való beilleszthetőségük kudarcot vallott.

A homoszexualitás társadalomtudományos vizsgálata a magyar társadalom átalakulásának egy olyan jelenségére – egy elhanyagolt és hagyományosan el nem ismert kisebbség helyzetére – vethet fényt, melyet joggal tekinthetünk szimptomatikusnak a társadalmi mozgások és értékváltozások megítélése szempontjából. Ugyanis míg a vizsgálandó helyzet Magyarországon lényegében nem tér el a nyugati társadalmakban megfigyelttől, a magyar társadalomkutatás a témával nagyon keveset foglalkozott, mely tény maga is a homoszexualitás hátrányos társadalmi megítélésének egyik megnyilvánulásaként értékelhető.

Irodalom

- Adam, Barry D. (1987): *The Rise of a Gay and Lesbian Movement*. Boston: Twayne.
- Adam, Barry D. (2000): Love and Sex in Constructing Identity Among Men Who Have Sex with Men. *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, Vol. 5. No. 4. 325–339.
- Adorno, Theodor W.–Frenkel-Brunswik, Else–Levinson, Daniel J.–Sanford, Navitt R. (1969 [1950]): *The Authoritarian Personality*. New York: Norton.
- Allport, Gordon W. (1958): *The Nature of Prejudice*. New York: Doubleday.
- Altman, Dennis (1971): *Homosexual Oppression and Liberation*. New York: Outerbridge and Dienstfrey.
- Altman, Dennis (1982): *The Homosexualization of America, the Americanization of the Homosexual*. New York: St. Martin's Press.
- Aronson, Elliot (1992): Causes of Prejudice. In: Baird, R. M.–Rosenbaum, S. E. (szerk.): *Bigotry, Prejudice, and Racism: Definitions, Causes and Solutions*. Buffalo, N. Y.: Prometheus. 111–124.
- Bayer, Ronald (1881): *Homosexuality and American Psychiatry. The Politics of Diagnosis*. New York: Basic Books.
- Bech, Henning (1993): *The Disappearance of the Modern Homosexual. An interview with the Danish sociologist Henning Bech. Conducted by Hans Soetart in Amsterdam, 19 June 1993*. [Kézirat – idézve H. Bech engedélyével.]
- Bech, Henning (1997): *When Men Meet*. Cambridge: Polity Press.
- Bech, Henning (1998): Századvégi nyugati szexualitások: *queer* identitások és a modern homoszexuális eltűnése *Replika*, 33–34. 243–257.
- Bech, Henning (1999): *Leisure Pursuits. Studies in Modernity, Masculinity, Homosexuality and Late Modernity. A Survey of Some Results*. Copenhagen: University of Copenhagen.
- Becker, Howard (1963): *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Benkő Loránd (főszerk.) (1967): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bersani, Leo (1995): *Homos*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bieber, Irving (1999 [1973]): Homosexuality – An Adaptive Consequence of Disorder in Psychosexual Development. In: Gross, Larry–Woods, James D. (szerk.): *The Columbia Reader on Lesbian and Gay Men in Media, Society, and Politics*. New

- York: Columbia University Press. Eredeti megjelenés: *American Journal of Psychiatry*, 130(11): 1207–1216, 1973.
- Boswell, John** (1980): *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boswell, John** (1990): Concept, Experience and Sexuality. In: Stein, E. (szerk.): *Forms of Desire. Sexual Orientation and the Social Constructionist Controversy*. New York: Garland.
- Bourdieu, Pierre** (2001[1998]): Some Questions on the Gay and Lesbian Movement. In: P. Bourdieu: *Masculine Domination*. Cambridge: Polity Press. 118–124.
- Bourhis, Richard Y.–Turner, John C.–Gagnon, André** (1997): Interdependence, Social Identities and Discrimination. In: Spears, R.–Oakes, P. J.–Ellemers, N.–Haslam, S. A. (szerk.): *The Social Psychology of Stereotyping and Group Life*. Oxford: Blackwell. 273–295.
- Breakwell Glynis** (1986): *Coping with Threatened Identities*. London: Methuen & Co.
- Brewer, Marilyn B.** (1994): The Social Psychology of Prejudice: Getting It All Together. In: Zanna, M. P.–Olson, J. M. (szerk.): *The Psychology of Prejudice*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Buda Béla** (1978): Adalékok a férfi homoszexualitás etiológiájához és pszichodinamikájához. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4: 322–339.
- Buda Béla** (1997): *A szexualitás lélektana*. Budapest: MAPET.
- Bullough, Vern L.** (1974): Heresy, Witchcraft, and Sexuality. *Journal of Homosexuality*, Vol. 1(2), 183–201.
- Bullough, Vern L.–Bullough, Bonnie** (1977): *Sin, Sickness, Sanity. A History of Sexual Attitudes*. New York: Meridian.
- Butler, Judith** (1990): *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- Butler, Judith** (1991): Imitation and Gender Subordination. In: Fuss, Diana (szerk.): *Inside/Out. Lesbian Theories, Gay Theories*. New York: Routledge. 13–31.
- Calhoun, Craig** (1997 [1994]): Társadalomelmélet és identitáspolitikák. In: Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium. 99–113.
- Caplan, Pat** (1987): Introduction. In: Caplan, P. (szerk.): *The Cultural Construction of Sexuality*. London: Tavistock.
- Cass, Vivienne** (1984): Homosexual Identity: A Concept in Need of Definition. *Journal of Homosexuality*, Vol. 9 (2/3) 105–126.
- Castells, Manuel** (1997): The Power of Love: Lesbian and Gay Liberation Movements. In: Castells, M.: *The Information Age. Economy, Society and Culture. Vol. II. The Power of Identity*. Oxford: Blackwell. 202–221.
- Cory, Donald Webster** (1951): *The Homosexual in America*. London: Routledge.
- Czeizel Endre** (1995): A balul sikerült szexuális orientáció. *Magyar Nemzet*, 1995. augusztus 22.

- Csányi Vilmos (1999): *Az emberi természet*. Humánétológia. Budapest: Vince Kiadó.
- Csepeli György (1991): *Bevezetés a szociálpszichológiába*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- D'Emilio, John (1993 [1983]): Capitalism and Gay Identity. In: Abelove, H.–Barale, M. A.–Halperin, D. M. (szerk.): *The Lesbian and Gay Studies Reader*. New York: Routledge. 467–478.
- De Cecco, John–Shively, M. G. (1984): From Sexual Identity to Sexual Relationships: A Contextual Shift. *Journal of Homosexuality*, Vol. 9 (2/3) 1984. 1–22.
- Dearing, J. W.–Rogers, E. M (1996): *Agenda-Setting*. London: Sage.
- Douglas, Mary (1966): *Purity and Danger*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Drucker Peter (2000): Introduction: remapping sexualities. In: Drucker, P. (szerk.): *Different Rainbows*. London: Millivres. 9–42.
- Duggan, Lisa (1992): Making It Perfectly Queer. *Socialist Review*, 1992. Vol. 22. 11–31.
- Dynes, Wayne R. (szerk.) (1990): *Encyclopedia of Homosexuality*. Chicago: St James Press.
- Edvi Illés Károly (1909): *A magyar büntető törvénykönyv magyarázata. II.* Budapest: Révai testvérek.
- Engels, Friedrich (1902 [1884]): *The Origin of the Family*. Chicago: Charles H. Kerr & Company.
- Enteman, Willard F. (1996): Stereotyping, Prejudice, and Discrimination In: Lester, Paul Martin (szerk.): *Images that Injure: Pictorial Stereotypes in the Media. 1996*. London: Praeger. 9–14.
- Eördögh András (1894): A büntető törvény 241. §-áról. *Ügyvédek lapja*, 1894:38. 4–6.
- Epstein, Steven (1987): Gay Politics, Ethnic Identity: The Limits of Social Constructionism. In: Stein, E. (szerk.): *Forms of Desire*. New York: Garland, 1990.; Reprinted from: *Socialist Review* 1987. Vol. 93/94.
- Erős Ferenc (1994 [1991]): Rendszerváltás – identitásváltás. In: Erős Ferenc: *A válság szociálpszichológiája*. Budapest: T-Twins. 211–220.
- Erős Ferenc–Fábián Zoltán (1999): Az etnikai előítéletek kialakulásáról: tekintélyelvűség és szociális környezet. *Educatio*, VIII. évf. No. 2. 233–247.
- Erős Ferenc (szerk.) (1996): *Azonosság és különbözőség. Tanulmányok az identitásról és az előítéléről*. Budapest: Scientia Humana.
- Erős Ferenc (2000): *Az identitás labirintusai*. Budapest: Akadémiai doktori értekezés.
- Ester, Peter–Halman, Loek–de Hoor, Ruund (szerk.) (1994): *The Individualizing Society. Value Change in Europe and North America*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Fábián Zoltán–Sik Endre (1996): Előítéletek és tekintélyelvűség. In: Andorka R.–Kolosi T.–Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI–Századvég. 380–395.
- Féray, Jean-Claude–Herzer, Manfred (1990): Homosexual Studies and Politics in the 19th Century: Karl Maria Kertbeny. *Journal of Homosexuality*, Vol. 19/1.
- Fischer, Douglas S.–Ryan, Rosemary–Esacove, Anne W.–Bishofsky, Steven–Wallis, J. Marc–Roffman, Roger A. (1996): The Social Marketing of Project ARIES:

- Overcoming Challenges in Recruiting Gay and Bisexual Males for HIV Prevention Counseling. In: Wardlow, D. L. (szerk.): *Gays, Lesbians, and Consumer Behavior: Theory, Practice and Research Issues in Marketing*. New York: The Haworth Press.
- Fischer** Ignác (1909): A homoszexualitás és annak forensikus méltatása. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 295. sz. XXXVIII. kötet 4. füzet.
- Fluckiger**, Fritz (1975): Criteria for treatments in homosexuality. [Kézirat.] In: Tripp, C. A. (1975): *The Homosexual Matrix*. New York: McGraw–Hill.
- Foucault**, Michel (1978 [1976]): *The History of Sexuality. Volume I. An Introduction*. London: Penguin Books.
- Foucault**, Michel (1996 [1976]): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest: Atlantisz.
- Foucault**, Michel (1982): Sexual Choice, Sexual Act: An Interview with Michel Foucault – Interviewer: James O’Higgins. *Salmagundi*, No. 58–59. Fall 1982 – Winter 1983.
- Freud**, Sigmund (1963 [1935]): Letter to an American Mother. In: Ruitenbeek, H. M. (szerk.): *The Problem of Homosexuality in Modern Society*. New York: E. P. Dutton.
- Freud**, Sigmund (1949): *Civilization and Its Discontents*. London: Hogarth Press.
- Funkhouser**, G. Ray (1973): The Issues of the Sixties: An Explanatory Study. *Public Opinion Quarterly*, 37. 62–75.
- Füstös** László–Meszéna György–Simonné Mosolygó Nóra (1997): *Térstatisztika*. Budapest: Aula Kiadó.
- Füstös** László–Antalóczy Tímea (2001): *Preferált értékek a szappanoperákban*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, Műhelytanulmányok, Módszertani füzetek.
- Gardner**, R. C. (1994): Stereotypes as Consensual Beliefs. In: Zanna, M. P.–Olson, J. O. (szerk.): *The Psychology of Prejudice*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Giddens**, Anthony (1992): *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens**, Anthony (1998): From the Transformation of Intimacy to Life Politics. In: Giddens, A.–Pierson, C.: *Conversations with Anthony Giddens. Making Sense of Modernity*. Cambridge: Polity Press. 118–150.
- Gilbert**, Arthur N. (1981): Conceptions of Homosexuality and Sodomy in Western History. *Journal of Homosexuality*, Vol. 6 (1/2): 57–68.
- Goodich**, Michael (1976a): Sodomy in Medieval Secular Law. *Journal of Homosexuality*, Vol. 1(3), 295–302.
- Goodich**, Michael (1976b): Sodomy in Ecclesiastical Law and Theory. *Journal of Homosexuality*, Vol. 1(4), 427–434.
- Goffman**, Erving (1963): *Stigma. Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguin Books.

- Gomes, Peter J. (1992): Homophobic? Re-Read Your Bible. In: Gross, Larry–Woods, James D. (szerk.): *The Columbia Reader on Lesbian and Gay Men in Media, Society, and Politics*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Greenberg, David F. (1988): *The Construction of Homosexuality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gross, Larry (1991): Out of the Mainstream: Sexual Minorities and the Mass Media. *Journal of Homosexuality*, 21:1/2. 19–46.
- Gross, Larry (1996): Don't Ask, Don't Tell: Lesbian and Gay People in the Media. In: Lester, Paul Martin (szerk.): *Images that Injure: Pictorial Stereotypes in the Media. 1996*. London: Praeger. 149–159.
- Gross, Larry (2002): *Up from Invisibility. Lesbian, Gay Men and the Media in America*. New York: Columbia University Press.
- Guyon, René (1941[1930]): *The Ethics of Sexual Acts*. Garden City: Blue Ribbon Books.
- Haire, Norman (1952 [1938]): *Sexual Anomalies and Perversions. Physical and Psychological Development, Diagnosis and Treatment. A Summary of the Works of the Late Prof. Dr. Magnus Hirschfeld*. London: Encyclopaedic Press.
- Halász Zoltán (1909): *A szemérem elleni bűncelekmények. Tanulmány az anyagi büntető-jog köréből*. Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat.
- Halász Zoltán (1909b): A szemérem elleni bűncelekményekről különös tekintettel az erőszakos nemi közösülésre és a természet elleni fajtalanságra. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 296. sz. XXXVIII. kötet, 5. füzet.
- Halperin, David M. (1995): *Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography*. New York: Oxford University Press.
- Hamilton, David L.–Rose, Terence L. (1984 [1980]): A látszatkorreláció és a sztereotíp nézetek fennmaradása. In: Hunyadi György (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest: Gondolat.
- Hekma, Gert–van der Meer, Theo (1992): *Gay and Lesbian Studies in the Netherlands*. New York: The Haworth Press.
- Herzer, Manfred (1986): Kertbeny and the Nameless Love. *Journal of Homosexuality*, Vol. 12/1.
- Hooker, Evelyn (1956): The Adjustment of the Male Overt Homosexual. In: Ruitenbeek, Hendrik M. (szerk.): *The Problem of Homosexuality in Modern Society*. New York: Dutton, 1963. 141–161.
- Humphreys, Laud (1970): The Sociologist as Voyeur. In: Gelder, Ken–Thornton, Sarah (szerk.): *The Subculture Reader*. London: Routledge 1997. 231–245. Eredeti megjelenés in: *Tearoom Trade: Impersonal Sex in Public Places*. Chicago: Aldine.
- ILGA-Europe–Háttér (2000): *Amszterdam után: A szexuális orientáció az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest: ILGA-Europe–Háttér.
- Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization. Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.

- Inglehart, Ronald**–Basanez, M.–Moreno, A. (1996): *Human Values and Beliefs. A Cross–Cultural Sourcebook*. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Press.
- Jovchelovitch, Sandra** (1996): In Defense of Representations. *Journal for The Theory of Social Behaviour*, 26.2. 121–137.
- Juhász Géza** (1996): Alkotmánybírósgái indítvány a szexuális bűncselekményekkel kapcsolatban. In: Mocsonaki L.–Sándor B. (szerk.): *Amszterdam után: A szexuális orientáció az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest: ILGA-Europe–H. B. T., 2000.
- Kassai Melinda** (1983): *Egy szubkultúra vizsgálata. Szakkolgozat. Budapest: ELTE Szociológia Tanszék*. [Kézirat – idézve a szerző engedélyével.]
- Katz, Jonathan Ned** (1990): The Invention of Heterosexuality. *Socialist Review*, Vol. 20:1, 1990.
- Katz, Jonathan Ned** (1995): *The Invention of Heterosexuality*. New York: Dutton.
- Kenyeres Balázs** (1909): *Törvényeségi orvostan*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- Kertbeny Károly** (ca. 1857): *Önéletrajz. Autobiographiai jegyzetek*. [Eredeti kézirat.] In: OSZK Kézirattár, OctGerm 302/120–125.
- Kertbeny Károly** (1868): *Levéltöredék. (1868. május 6.)* [Eredeti kézirat.] In: OSZK Kézirattár, OctGerm 302/228.
- Kessler, Suzanne J.**–McKenna, Wendy (1978): *Gender: An Ethnomethodological Approach*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kiernan, James G.** (1892): Responsibility in Sexual Perversion. *Chicago Medical Recorder*, 3, 185–210.
- Kinsey, Alfred** [et al.] (1948): *Sexual Behavior in the Human Male*. Philadelphia: W. B. Saunders.
- Kinsey, Alfred** [et al.] (1953): *Sexual Behavior in the Human Female*. Philadelphia: W. B. Saunders.
- Kitzinger, Celia** (1987): *The Social Construction of Lesbianism*. London: Sage.
- Krafft-Ebing, Richard von** (1885): *Az elmbetegségek tankönyve. Kórodai vizsgálatok alapján*. [Fordította: Dr. Moravcsik Ernő Emil–Zofáhl Rezső.] Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- Krafft-Ebing, Richard von** (1894 [1886]): *Psychopatia Sexualis a visszaes nemi érzések különös figyelembevételével*. [A 8. kiadásból fordította Fischer Jakab.] Budapest: Singer és Wolfner.
- Krafft-Ebing, Richard von** (1926 [1886]): *Psychopatia Sexualis különös tekintettel a rendellenes nemi érzésre*. [A XII. bővített és javított kiadás után magyarra fordította Dr. S. K. M.] Budapest: Novák Rudolf és Tsa.
- Laufenauer Károly**–Reichard Zsigmond (1894): *Psychiatria és büntetőjog*. Budapest: Franklin Társulat. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, X. kötet, 11. füzet.
- László János** (1999): *Társas tudás, elbeszélés, identitás*. Budapest: Scientia Humana.
- Lemert, Edwin** (1951): *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. New York: McGraw–Hill.

- Lemert, Edwin (1975): *Human Deviance, Social Problems, and Social Control*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Leznoff, Maurice-Westley, William A. (1956): The Homosexual Community. *Social Problems*, 3, 257–263.
- Linczényi Adorján (1977): A homoszexualitásról. In: Linczényi A.–Radnai B.–Vikár Gy. (szerk.): *A szexuális élet zavarai*. Budapest: Medicina.
- Linn, Travis (1996): Media Methods that Lead to Stereotypes. In: Lester, Paul Martin (szerk.): *Images that Injure: Pictorial Stereotypes in the Media. 1996*. London: Praeger. 15–18.
- Marcuse, Herbert (1969): *Eros and Civilization*. London: Sphere Books.
- Marmor, Judd (1999 [1973]): Homosexuality and Cultural Value Systems. In: Gross, Larry–Woods, James D. (szerk.): *The Columbia Reader on Lesbian and Gay Men in Media, Society, and Politics*. New York: Columbia University Press. Eredeti megjelenés: *American Journal of Psychiatry*, 130(11): 1207–1216, 1973.
- Matza, David (1969): *Becoming Deviant*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- McCombs, M. E.–Shaw, D. L. (1972): The Agenda-Setting Function of Mass Media. *Public Opinion Quarterly*, 36, 176–185.
- McIntosh, Mary (1968): The Homosexual Role. *Social Problems*, 16, 182–192.
- McQuail, Dennis (1987): *Mass Communication*. London: Sage.
- Merton, Robert (1938): Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, (3): 673–682.
- Merton, Robert (1968): *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Mocsonaki László–Sándor Bea (szerk.) (2000): *Amszterdam után: A szexuális orientáció az Európai Unióban és Magyarországon*. Budapest: ILGA-Europe–H. B. T.
- Moravcsik Ernő Emil (1897): *Gyakorlati elmekörtan*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- Moravcsik Ernő Emil (1912): *Elmekör- és gyógytan*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- Moravcsik Ernő Emil–Sólyom Andor (1901): *Az orvos működési köre az igazságügyi közszolgálatban*. Budapest: Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat.
- Morgan, David (1993): You Too Can Have a Body Like Mine: Reflections on the Male Body and Masculinities. In: Scott, Sue–Morgan, D. (szerk.): *Body Matters: Essays on the Sociology of the Body*. London: The Falmer Press.
- Moritz, Marguerite (1996): Reframing Gay and Lesbian Media Images: Fundamental Problems. In: Lester, Paul Martin (szerk.): *Images that Injure: Pictorial Stereotypes in the Media*. London: Praeger. 143–148.
- Moscovici, Serge (1976 [1961]): *La Psychoanalyse: Son Image et son Public*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Murdock, G. P. (1981): *Atlas of World Cultures*. Pittsburgh: University of Pittsburgh.
- Nakayama, Thomas K. (1998): Communication of Heterosexism. In: Hecht, M. L. (szerk.): *Communicating Prejudice*. Thousand Oaks, London: Sage. 112–121.
- Nyíró Gyula (1961): *Psychiatria*. Budapest: Medicina.

- Ortner**, Sherryl B.–Whitehead, Harriet (1981): Introduction: Accounting for Sexual Meaning. In: Ortner, S. B.–Whitehead, H. (szerk.): *Sexual Meanings. Construction of Gender and Sexuality*. New York: Cambridge University Press.
- Offe**, Claus (1985): New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics. *Social Research*, Vol. 52, No. 4. 817–868.
- Park**, Robert–Burgess, Ernest (szerk.) (1925): *The City*. Chicago: Chicago University Press.
- Parker**, Andrew (1993): Unthinking Sex: Marx, Engels, and the Scene of Writing. In: Warner, Michael (szerk.): *Fear of a Queer Planet*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 19–41.
- Pál György** (1927): *A homoszexuális probléma modern megvilágításban*. [Második kiadás.] Budapest: Mai Henrik és Fia Orvosi Könyvkiadó.
- Pettigrew**, T. F. (1958): Personality and Socio-cultural Factors in Intergroup Attitudes: A Cross-national Comparison. *Journal of Conflict Resolution*, 1958:2. 29–42.
- Pettigrew**, T. F. (1986): The Intergroup Contact Hypothesis Reconsidered. In: Hewstone, M.–Brown, R. (szerk.): *Contact and Conflict in Intergroup Encounters*. Oxford: Blackwell.
- Plummer**, Kenneth (1975): *Sexual Stigma: An Interactionist Account*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Plummer**, Kenneth (1998): Afterword. The Past, Present, and Futures of the Sociology of Same-sex Relations. In: Nardi, P. M.–Schneider, B. E. (szerk.): *Social Perspectives in Lesbian and Gay Studies*. London: Routledge. 605–614.
- Plummer**, Kenneth (1998): Gender and Sexuality. In: Macionis, J. J.–Plummer, K.: *Sociology*. London: Prentice–Hall.
- Quam**, Jean K. and Gary S. Whitford (1992): Adaptation and Age-Related Expectations of Older Gay and Lesbian Adults. *The Gerontologist*, Vol. 32, No. 3, 367–374.
- Reiss**, Albert J. (1961): The Social Integration of Queers and Peers. In: Ruitenbeek, Hendrik M. (szerk.): *The Problem of Homosexuality in Modern Society*. New York: Dutton 1963. 249–278. Eredeti megjelenés in: *Social Problems*, 1961, 9. 102–119.
- Robinson**, Paul (1976): *The Modernization of Sex*. New York: Harper & Row.
- Ross**, Ellen and Rayna Rapp (1983): Sex and Society: A Research Note from Social History and Anthropology. In: Snitow, A.–Stausell, C.–Thompson, S. (szerk.): *Desire. The Politics of Sexuality*. London: Virago Press.
- Sagarin**, Edward (1975): *Deviants and Deviance: An Introduction to the Study of Devalued People and Behavior*. New York: Praeger.
- Schaffer Károly** (1927): *Az elmebetegségek és a kapcsolatos idegbetegségek kórtana*. Budapest: Novák Rudolf és Társa.
- Schofield**, Michael (1965): *Sociological Aspects of Homosexuality*. London: Longmans.

- Schudson, Michael** (1991): *The Sociology of News Revisited*. In: Curran, J.–Gurevitch, M. (szerk.): *Mass Media and Society*. London: Edward Arnold.
- Schultheisz Emil** (1966): *A nemi erkölcs elleni büntettek de lege lata*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Seidman, Steven** (1996): Introduction. In: Seidman, S. (szerk.): *Queer Theory/Sociology*. Cambridge: Blackwell.
- Snyder, Mark–Miene, Peter** (1994): On the Functions of Stereotypes and Prejudice. In: Zanna, M. P.–Olson, J. M. (szerk.): *The Psychology of Prejudice*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Spence, Janet T.–Helmreich, Robert–Stapp, Joy** (1975): Ratings of Self and Peers on Sex Role Stereotypes, Their Relation to Self-Esteem and Conceptions of Masculinity and Femininity. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 32. 29–39.
- Steakley, James D.** (1975): *The Homosexual Emancipation Movement in Germany*. New York: Arno.
- Stein, Edward** (1990): *The Essentials of Constructionism and the Construction of Essentialism*. In: Stein, E. (szerk.): *Forms of Desire*. New York: Garland.
- Storms, Michael D.** (1980): Theories of Sexual Orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 38. 783–792.
- Stulhofer, Aleksandar** (1996): Postmaterialism and Social Organization of Sexuality. In: Bartlett, D. (szerk.): *Body in Transition*. Zagreb: University of Zagreb.
- Szabó József–Nyíró Gyula** (1925): *Elmekörtan*. Szeged: Lázár Lajos könyvkereskedő kiadása.
- Szasz, Thomas** (1971): *The Manufacture of Madness. A Comparative Study of the Inquisition and the Mental Health Movement*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Szasz, Thomas** (1975): *Ceremonial Chemistry. The Ritual Persecution of Drugs, Addicts, and Pushers*. New York: Anchor Press / Doubleday.
- Tajfel, Henri** (1978): Individual Behaviour and Intergroup Behaviour. In: Tajfel, H. (szerk.): *Differentiation Between Social Groups: Studies in the Social Psychology of Intergroup Relations*. New York: Academic Press.
- Tajfel, Henri** (1981): Social Stereotypes and Social Groups. In: Turner, J. C.–Giles, H. (szerk.): *Intergroup Behaviour*. Oxford: Blackwell. 144–167.
- Tajfel, Henri** (1982): Social Psychology of Intergroup Relations. In: *Annual Review of Psychology*. Palo Alto, CA: Annual Reviews, 1–39.
- Takács Judit** (1998): Bevezetés a homoszexualizálás tudományába. *Replika*, 1998. 33–34. 203–213.
- Tiefer, Leonore** (1987): The Study of Human Sexuality. In: Stein, E. (szerk.): *Forms of Desire*. New York: Garland, 1990.; Reprinted from *Review of Personality and Social Psychology*, Vol.7. 1987.
- Tielman, Rob–Hammelburg, Hans** (1993): World Survey on the Social and Legal Position of Gays and Lesbians. In: Hendriks, Aart–Tielman, Rob–van der

- Veen, Evert (szerk.): *The Third Pink Book: A Global View of Lesbian and Gay Liberation and Oppression*. New York: Prometheus.
- Tóth László (1991a): Homoszexuálisok Magyarországon. *Mozgó Világ*, 1991/3. 110–117.
- Tóth László (1991b): Egy „földalatti” mozgalom hanyatlása és felemelkedése. A magyarországi homoszexualitás mint társadalmi jelenség. *Valóság*, 1991/9. 57–70.
- Tóth László (1994): A modern kori homoszexualitás néhány kérdése. In: Tóth László (szerk.): *A homoszexualitásról*. Budapest: T-Twins.
- Tripp, C. A. (1975): *The Homosexual Matrix*. New York: McGraw–Hill.
- Troiden, Richard R. (1988): *Gay and Lesbian Identity – A Sociological Analysis*. General Hall: Dix Hills.
- Tuchman, Gaye (1978): Introduction: The symbolic annihilation of women by the mass media. In: Tuchman, G.–Daniels, A. K.–Benét, J. (szerk.): *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*. New York: Oxford University Press.
- Ulrichs, Karl Heinrich (1870): Araxes – Appeal for the liberation of the urning’s nature from penal law. To the Imperial Assemblies of North Germany and Austria. [Translated by James Steakley.] In: Blasius, Mark–Phelan, Shane (szerk.): *We are Everywhere. A Historical Sourcebook of Gay and Lesbian Politics*. London–New York: Routledge, 1997. 63–65.
- Ulrichs, Karl Heinrich (1994 [1864]): *Forschungen über das Rätsel der mann-männlichen Liebe*. Berlin: Rosa Winkel.
- Yankelovich (1994): *Gay/Lesbian/Bisexual Monitor Survey*. New York: Yankelovich and Associates.
- Vámbery Rusztem (1897): A Btk. 241. §-a ellen. *Jogtudományi Közöny*, 1897:309.
- Vance, Carole S. (1989): Social Construction Theory: Problems in the History of Sexuality. In: *Homosexuality, Which Homosexuality?* Amsterdam: Uitgeverij An Dekker/Schorer. 13–34.
- Wardlow, Daniel L. (szerk.) (1996): *Gays, Lesbians, and Consumer Behavior: Theory, Practice and Research Issues in Marketing*. New York: The Haworth Press.
- Weber, Max (1992 [1922]): *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/1*. [Ford.: Erdélyi Ágnes.] Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Weber, Max (1982 [1922]): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. [Ford.: Józsa P.–Lissauer Z.–Somlai P.] Budapest: Cserépfalvi.
- Weeks, Jeffrey (1977): *Coming Out: Homosexual Politics in Britain from the Nineteenth Century to the Present*. Totowa, N. J.: Barnes and Noble.
- Weeks, Jeffrey (1989): Against Nature. In: *Homosexuality, Which Homosexuality?* Amsterdam: Uitgeverij An Dekker/Schorer. 199–214.
- Weeks, Jeffrey (1995): *Invented Moralities. Sexual Values in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Weeks, Jeffrey (2000): *Making Sexual History*. Cambridge: Polity Press.

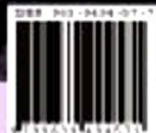
Wekker, Gloria (1993): *Mati-ism and Black Lesbianism: Two Idealtypical Expressions of of Female Homosexuality in Black Communities of the Diaspora.* *Journal of Homosexuality*, 1993.

Westwood, Gordon (1960): *A Minority: A Report on the Life of the Male Homosexual In Great Britain.* New York: Routledge.

A homoszexualitás univerzálisan fellelhető viselkedéstípus, a homoszexualitás mint identitásképző tényező azonban a modernitás jellegzetes termékeként jelenik meg: vagyis csak meghatározott típusú – modern – társadalmakra jellemző. A későbbi – posztmodern, későmodern? – időszakból visszatekintve viszont megkérdőjelezhető a homoszexuális identitások létjogosultsága. A társadalmi viszonyok átalakulásával ugyanis fokozatosan eltűnnek a különböző szexuális gyakorlatok társadalmi jutalmazása, illetve büntetése révén elkülönülő homoszexuális és heteroszexuális létformák lényegi különbségei, és így egyre több helyen lehetünk tanúi annak, hogy a homoszexualitás elveszti identitásképző potenciálját. Mindennek velejárója, hogy a homoszexuális gyakorlatokra, illetve a homoszexuálisokra már nem koncentrálnak kényszeresen társadalmi figyelem, s míg az azonos neműek vonzalma továbbra is lényeges jellemzője marad az egyéni életszervezésnek, nem képez akadályt az egyének társadalmi integrációjában.

Kutatásaim történetileg igazolódni látszó előfeltevése, hogy a jól körülhatárolható – kívülről tulajdonított, majd az érintettek által internalizált – homoszexuális identitások létezése egyfajta társadalmi tünetként azonosítható. A mai Magyarországon a homoszexualitás identitásképző tényezőként való működése azt jelzi, hogy a magyar társadalomban az egymást kizáró monolitikus identitásmenták az uralkodóak, melyek esetenként komolyan veszélyeztethetik az egyének társadalmi boldogulását. A homoszexuális identitást tehát elsősorban a megőrzendő társadalmi megkülönböztetés, a gyakorlati életben is megtapasztalható hierarchikus elkülönítés termékeként értelmeztem. Ez a jellemző tekinthető az egyéni – nem csak szexuális, de akár etnikai, vallási, politikai gondolkodásbeli – különbözőséghez való jog elutasításának társadalmi tüneteként.

Takács Judit

Ára 1980 Ft